

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MABET VE HÜKÜMLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç.Dr. Erdoğan SARITEPE

HAZIRLAYAN
Serdar DOĞANAY

ELAĞİĞ – 2013

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MABET VE HÜKÜMLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç.Dr. Erdoğan SARITEPE

HAZIRLAYAN
Serdar DOĞANAY

Jürimiz .../.../...tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu Yüksek Lisans tezini oy birliği/oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri

- 1-
- 2-
- 3-
- 4-
- 5-

Fırat Üniversitesi Yönetim Kurulu'nun tarih vesayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Enver ÇAKAR
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Mabet ve Hükümleri****Serdar DOĞANAY****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı****Elazığ -2013; Sayfa: VIII + 110**

Mabetler, toplumların kendine özgü dini ritüellerini icra ettikleri yerlerdir. Dolayısıyla her toplum kendi mabedine kutsallık atfetmiştir. Dinlerin kutsal olarak addettiği mabet, bir dinden başka bir dine farklılık göstermektedir. Bundan dolayıdır ki mabetler her inanç sistemini dinamik kılan fonksiyonel mekânlar olmuşlardır.

İslâm toplumunun mabedi olan camiler Kur’ânda 14 yerde geçmektedir. Camiler sıradan mimari yapılar olmayıp, İslâm’ın dinamizmini içinde barından ve etrafa hissettiren eserlerdir. Çünkü İslâm kültür ve medeniyetinin kendi olarak kalmasında fevkaled roller üstlenmiştir. Dolayısıyla camilerin, birtakım hukukî temellendirmelerden yoksun olmadığını İslâm Hukukunun iki ana unsuru olan gerek Kur’ân’da gerekse de Sünnette birçok nassı görmek mümkündür.

Camiler, aynı zamanda toplumların geleneklerinden hızla koptuğu bir dönemde, İslâm toplumunda önemli işlevler üstlenmiştir. Bunun bir sonucu olarak da camiyle ilgili hükümler, İslâm Hukukunda çeşitli mezhepler tarafından ele alınmıştır.

Bu bağlamda İslâm hukukunda sadece camilerle ilgili hükümler ele alınmamıştır. İslâm ülkesindeki diğer mabetlerin fıkhi statüsü de ele alınan konular arasında yer almıştır. Hatta Gayrimüslim mabetleri ile ilgili ahkâmın fıkıh fitaplarında kayda değer bir hacmi vardır.

Anahtar Kelimeler: Mabet, Cami, Gayrimüslim Mabetleri

ABSTRACT

Master Thesis

Judgements of Temple

Serdar DOĞANAY

The University of Firat

The Institute of Social Science

Department of Basic Islamic Sciences

Elazığ-2013; Page: VIII + 110

Temples are places where societies perform their specific rituals and ceremonies. From this point of view, the temples having a religious character are sanctified by the societies they serve. Temples are also tried to be kept alive functionally by each belief system. Either the temples of living religions or the temples of religions becoming extinct on earth have distinctive features differentiating them.

The mosques which passes in 14 places in Koran that are the temples of Islamic community are not ordinary temples but they are the pieces making the aiming dynamism feel with all aspects to wide masses because the mosques having great roles in expanding the Islamic culture and civilization have a specific system and discipline in handling the rules of temples in Islam. They have attained a certain and organised discipline in Islamic law by means of Kor'an, Sunnah and the views that are asserted in a sectarian context.

The mosques have been keeping the role of being the most important institution of Islamic community by their not abandoning the tradition.

Islam have accepted the existence of other temples on the basis of certain rules with in. Islam aiming social peace and tranquility have evaluated the existence of these temples as a part of freedom of religion and conscience. Additionally, this matter has a wide part in the sources handling the legal status of non-Muslims' temples.

Keywords: Temple, Mosques, Non-muslim temples

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
KISALTMALAR	VII
ÖNSÖZ	VIII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MABET.....	3
1.1. Mabetin Tanımı.....	3
1.2. İslâm’da Mabet	3
1.2.1 Mescit.....	3
1.2.2. Cami.....	4
1.2.3. Cami ve Mescitlerin Fazileti.....	5
1.2.4. Cami İnşa Etmenin Önemi.....	7
1.2.5. Cami İnşa Etme Hakkı.....	10
1.2.6. Cami ve Mescitlerin Konumu.....	12
1.2.7. Birden Fazla Mescit Yapımı	14
1.2.8. Fitneye Sebep Olabilecek Mescitler	15
1.2.9. Beyt.....	16
1.2.10. Namazgâh	17
1.3. Diğer İlahi Dinlerde Mabet.....	18
1.3.1. Kilise.....	18
1.3.2. Manastır	20
1.3.3. Sinagog	20
1.4. Mabetlere Karşı Din ve Vicdan Özgürlüğü Bağlamında Tutum	20

İKİNCİ BÖLÜM

2.MABEDİN HÜKÜMLERİ	24
2.1. Gayrimüslim Mabetlerinin Varlığı Hakkındaki Hükümler	24
2.2. Gayrimüslim Mabetlerinin İnşası ile İlgili Hükümler	25
2.3. Tarihte Bazı Uygulamalar	28
2.4. Gayrimüslimin Mabet için Vasiyette Bulunması ve Vakfetmesi	31
2.4.1. Gayrimüslimin Vasiyeti	31
2.4.2. Gayrimüslimin Mabede Vakfetmesi	33
2.5. Gayrimüslim Mabedinde Namaz Kılınması	35
2.6. Cami Hükümleri	37
2.6.1. Cami ve Mescitlerin Süslenmesinin Hükümü	38
2.6.2. Apartman, Ev veya Dairelerde Mescit Açılması	41
2.6.3. Caminin Bölümleri ile İlgili Hükümler	43
2.6.3.1. Mihrap	43
2.6.3.2. Caminin Kapsadığı Alan	45
2.6.3.3. Minare	47
2.6.3.4. Minber	50
2.6.4. Caminin Mülkiyeti	50
2.6.4.1. Caminin Vakfedilmesi	51
2.6.4.2. Vakfın Meşruiyeti	51
2.6.5. Caminin İç ve Dış Düzeni	57
2.6.5.1. Camilerin Kapalı olması	58
2.6.5.2. Camilerin Tamamen Kapatılması	59
2.6.5.3. Camilerin Tefrişatı	59
2.6.5.4. Camilerin Aydınlatılması ve Ses Düzeni	61
2.6.5.4.1. Camilerin Aydınlatılması	61
2.6.5.4.2. Ses Sistemi	62
2.6.5.5. Camilerin Bahçe Düzeni	62
2.6.6. Camiden Sorumlu Olanlar	63
2.6.6.1. İmam	63
2.6.6.1.1. İmamların Sorumlulukları	66
2.6.6.2. Müezzin	67
2.6.6.3. Caminin Hizmetinden Sorumlu Hademe Bulundurma	69

2.6.7. Camide Yapılması ve Dikkat Edilmesi Gereken Davranışlar	69
2.6.7.1. Camide Cemaatle Namaz.....	69
2.6.7.1.2. Cuma, Nafile ve Cenaze Namazlarının Cemaatle kılınması.....	72
2.6.7.2. Camide Cemaatin Tekrar Etmesi	73
2.6.7.3. Camide Cenaze Namazının Kılınması	75
2.6.7.4. Tahiyyetü'l-Mescit Namazı	77
2.6.7.5. Camide İtikâf	78
2.6.7.6. Camide Safların Durumu	79
2.6.7.6.1. İmamların Saf Düzeni	79
2.6.7.6.2. Cemaatin Saf Düzeni	80
2.6.7.7. Camiye Girerken ve Camiden Çıkarken Yapılacak Dualar	82
2.6.7.8. Camilerin Temiz Tutulması	83
2.6.7.9. Camide Kılık Kıyafet.....	83
2.6.8. Camide Yapılması Mübah Olan Davranışlar	84
2.6.8.1. Camide Eğitim ve Öğretim	84
2.6.8.2. Camilerde Nikâh Akdi	86
2.6.8.3. Camide Mubah Olan Sözler.....	87
2.6.8.4. Çocukların ve Zihinsel özürlülerin Camiye Girmeleri	88
2.6.8.5. Kadınların Camide Namaz Kılması	88
2.6.8.6. Gayrimüslimlerin Camiye Girmeleri	89
2.6.8.7. Camide Uyuma	91
2.6.8.8. Camide Oyun Oynamak.....	92
2.6.9. Camide Yapılması Yasak Olan Davranışlar	93
2.6.9.1. Camide Kötü Söz ve Gürültü.....	93
2.6.9.2. Camide Alışveriş Akdi.....	95
2.6.9.3. Camide Safları Yararak Geçme	96
2.6.9.4. Camilere Kötü Kokuyla Girme.....	98
2.6.9.5. Cünüp ve Hayızlının Camiye Girmesi.....	99
SONUÇ	101
KAYNAKÇA.....	103
ÖZGEÇMİŞ	110

KISALTMALAR

b.	: İbn
Bkz.	: Bakınız
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DÜİFD	: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
H.	: Hicri
H.z.	: Hazreti
İA.	:İslâm Ansiklopedisi
İHAD	: İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi
MÜİFD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
s.	: Sayfa
ö.	: Ölüm Tarihi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
nşr.	: Neşreden
thk.	: Tahkik
tlk.	: Ta'lik
trc.	: Tercüme Eden
ty.	: Tarihsiz
vd.	: Ve Diğerleri
Yay.	: Yayınları
yy.	: Yayın Yeri Yok

ÖNSÖZ

Yeryüzünde insanlık var edildiği andan itibaren, kendisini var eden bir Yüce Yaratıcıya bağlandığı, sığındığı ve kendisini güvende hissettiği mabetler edinmiştir.

Mabedin İslâm dinindeki karşılığı ve adı olan mescitler ve sonraki dönemde özellikle de ülkemizde çok sık kullanılan cami ile ilgili birçok nass bulunmaktadır. Bu durum İslâm'ın, hayatın ibadet yönüne verdiği önemi ortaya koymaktadır. Fukahanın, mabet hükümleri ile ilgili verdiği bazı hükümler, örfî olmasına rağmen, fukaha, meselenin özünü kitap ve sünnet perspektifine bağlamıştır. Kitap ve Sünnet'te mabet hükümlerine değinilmesi, fukahanın da mabet hükümlerine kendi telif etmiş olduğu kitaplarda sık sık değinmesi, bu konunun hassasiyetini göstermektedir.

Genelde mabet, özelde ise cami hükümleri hakkında müstakil eserlerin yanında, gerek fûru' konular içinde bir başlık altında, gerekse de cami hükümlerine değinen hadis metinlerinin şerhlerinin yapıldığı eserlerde, konuya titizlikle yer verilmesi meselenin önemini ortaya koymaktadır.

Gayrimüslim mabetlerinin fıkhi statüsü Kitap ve Sünnet'in dışında, fıkıh kitaplarında değişik konu başlıkları altında incelenmiştir. Böylelikle diğer dinlerle geçmişten günümüze kadar ilişkilerin bir yanını oluşturan, mabetlere karşı gösterilen tavır ve tutumların fıkıh penceresinden nasıl görüldüğü çalışmamızın üzerinde durduğu konulardan biri olmuştur. Bu bağlamda araştırmamızın büyük çoğunluğu, mabet hükümlerini ihtiva etmektedir. Çalışmamızın giriş bölümünde, çalışmanın konusuna, amacına ve yöntemine sözü uzatmak istemeyişimizden, kısaca değindik. Birinci bölümde mabet kavramı ile İslâm'da ve diğer dinlerde mabetleri ele aldık. İkinci bölümde ise mabet ahkâmına taalluk eden konuları inceledik.

Birçok bilimsel çalışmada belirli bir başarıyı yakalamak, bireysel çalışma gerektirdiği gibi maddî ve manevî destek gerektirdiğinin de farkındayız. Bundan dolayı çalışmamızın başarılı bir şekilde tamamlanması adına fedakârlıktan kaçınmayan eşime ve kıymetli fikirlerinden sürekli istifade ettiğim Doç. Dr. Mehmet ERDEM Hocam'a, tezimin şekillenmesinde yapıcı ve faydalı eleştirilerini ve tavsiyelerini esirgemeyen değerli Hocam, Yrd. Doç. Dr. Erdoğan SARITEPE'ye çokça teşekkür ederim. İslâm Araştırmaları Merkezi'nin yöneticilerine sunmuş olduğuengin kaynaklar ve münbit atmosferden dolayı teşekkür ederim.

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu

Yeryüzünün kadim toplumlarında kendisine önemli bir yer bulan kutsala saygı, özelde mabetlere saygı İslâm dininde de biçimsel ve formel bir şekilde ele alınarak mabet ahkâmının oluşmasına kapı aralamıştır. Bu bağlamda çalışmamızın konusu İslam hukukuna göre mabet ahkâmını ele almaktır. Bu doğrultuda İslam âlimlerinin kitap ve sünnetten istinbat ettikleri hükümleri incelemektir.

Cami hükümleri konusunda bu kutsal mekâna saygının nasıl olacağı, gerek camiye ziyaret amaçlı gidenlerin gerekse orada ibadet ve eğitim maksadıyla duranların hangi hükümlere uyarak bunu gerçekleştirecekleri mevzuuna değinilmiştir. Cami hükümleri ele alınırken namaz ibadetinin göz ardı edilmemesi, bu iki olgunun birlikte uyumlu ve işlevsel varlığı ve dolayısıyla cami hükümlerini daha da önemli hale getirmesi, konuyu kapsamlı bir şekilde ele almamızı sağlamıştır.

2. Çalışmanın Amacı

Kitap ve sünnetle ve ümmetin icmasıyla şekillenen camilerin mimari yönünü veya işlevini araştırma konusu yapmak kadar camilerin hükümlerinin de araştırma konusu yapılmasını önemli bulduğumuz için bu çalışmamızda cami hükümlerini esas alarak cami hükümlerini inceleme hedeflenmektedir. Bu çalışmamız Müslüman bireyin mabede karşı tutumunun belirlenmesi ve camilerin sosyal yaşama katkılarının ortaya konulması amacını oluşturmaktadır. Böylelikle toplumun ortak değerleri hem korunmuş, hem paylaşılmış olup, nesilden nesile aktarılacaktır.

3. Çalışmanın Sınırlandırılması

Mabet ve hükümleri diye isimlendirilen başlığın altında, her çalışmada bulunması gereken bir özellik olan “efradını cami ağyarını mani” anlayışı çerçevesinde, gayrimüslimlerin mensubu olduğu dindeki mabetlerle ilgili hükümler, çalışmamızın sahasına girmemektedir. Bu sebeple bu konuya hiç değinilmemiştir. Diğer dinlerin mabetleri, İslâm hukukunun anlayışı çerçevesinde ele alınmıştır. Şer’i delillerden yola çıkan İslâm hukuku, diğer dinlerin mabetleri konusunda bize en sağlıklı düşünce ve tutumun sergilemesinde yardımcı olmaktadır. Bu sebeple, çalışmamızda diğer dinlerin mabetlerinin hükmi temelleri, İslâm hukukunun çizdiği çerçevenin dışına çıkmamıştır.

4. Çalışmanın Metodu ve Sunulması

Çalışmamız açısından daha faydalı olur düşüncesiyle İbn Arabî ve Kurtubî'nin Ahkâm Tefsirlerinde mabet hükümleri ile ilgili ayetler konusunda, âlimlerin mülâhazalarının neler olduğunu öğrenmeye çalıştık. Buharî ve Müslim üzerine şerh sadedinde yazılmış eserlerde özellikle cami hükümleri konusunda kayda değer malumatlar elde ettiğimizi söylemek gerekir. Furu' kitaplarından alıntı yaparken sadece bir mezhebe bağlı kalmadan bu sahada yazılmış fıkıh kitaplarından yararlanmamız, çalışmamızda, mukayeseli bir metod izlememizde bize kolaylıklar sunmuştur. Mabet ile ilgili ayetlerin geçtiği yerlerde birçok tefsir kitaplarına müracaat ettik. Taberî gibi sahasında otorite kabul edilen klasik tefsirlerin yanında çağdaş sayılabilecek tefsirleri de incelemeye tabi tuttuk.

Fıkıh başlıkları altında mabet hükümleri Taharet ve Namaz başlıklarıyla da ilişkili olması sebebiyle sadece bu alanda yazılmış eserlerin mabet hükümleri bölümüyle yetinmedik. Dolayısıyla çalışmamızın şekillenmesinde, diğer fıkıh başlıkları altında yer alan konular da etkili olmuştur.

Çalışmamızı giriş bölümümün dışında iki bölümde incelemeye çalıştık. Birinci bölümde mabet kavramı üzerinde genel olarak bir malumat verdikten sonra bu kısımda İslâm'da Mabet ve Diğer ilahi Dinlerde Mabet diye iki başlık altında inceledik. Bu kısımda hem klasik sözlüklerden hem de çağdaş ansiklopedik kaynaklardan kavramların etimolojik ve semantik çerçevelerini belirlemeye çalıştık.

Çalışmamızın son bölümünde ise mabet hükümlerinin, cami hükümlerini ilgilendiren kısmını, belirli bir düzen içerisinde ele aldık.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MABET

1.1. Mabedin Tanımı

Lügatlerde mabet kelimesinin, “a-b-d” fiil kökünden türemiş olduğu ve ismi mekân anlamında ibadet edilen mekân, yer anlamında kullanıldığı görülmüştür.¹

Yeryüzünde yaşayan dinlerde bir mabet ve mabud anlayışından yoksun hiçbir dönem olmamıştır. Bundan dolayıdır ki her toplum kendi mabedini farklı tarif etmiştir. Bir bakıma mabet bir dine bağlı olanların belli zamanlarda toplu olarak veya tek başlarına ibadet etmeleri için yapılmış özel mekânı ifade etmektedir. Batı dillerinde mabet karşılığı kullanılan “Temple” kelimesinin kaynağını teşkil eden Latince “Templum”, başlangıçta kâhinlerin, kuşların uçuşlarını gözetlemek için kullandıkları dikdörtgen şeklindeki yeri belirtmekte iken zamanla belli bir yer için tahsis edilmiş özel mekân daha sonra Tanrının evi manasını kazanmıştır. İbranice’de mabet, genelde bütün dinlerin ibadet mahallini ifade etmektedir. Arapçada heykel kelimesi de “tapınmak” manasına gelmektedir. İbadet dinin temel unsurlarından biri olduğu ve bir mekânı gerektirdiği için bütün dinlerin mabedi ifade tarzlarının yanında, kendilerine has mabet anlayışları da vardır. Dolayısıyla mabet anlayışlarının temelinde kutsal mekân telakkisi vardır. Mabetler ilk dönemlerdeki açık alanlardan, basit ve küçük yapılara, zamanla da büyük ve geniş binalara kadar gelen bir gelişme ve değişiklik arz etmektedir.² Şimdi bu konuyu iki başlık altında ele almaya çalışalım.

1.2. İslâm’da Mabet

İslâm dininde mabet anlamına gelen ve içinde ibadet edilen mekânlar çeşitli kelimelerle isimlendirilmiştir. Bunlardan en fazla öne çıkanı ise mescittir.

1.2.1 Mescit

Mescit kelimesi Arapça “s-c-d” fiil kökünden “sucûd” mastarından ism-i mekân kipi ile “mesced”, semai kullanımı ile mescit kısaca içinde “secde edilen yer” demektir. Çoğulu “mesacid”tir. “S-c-d” fiil kökünden sucûd mastarı, alını yere koymak, tevazu

¹ İbn Manzur, Muhammed b. Mukerrem (ö. 630-711), *Lisanu’l-Arab*, “a-b-d md.,” Daru’s Sadr, Beyrut 1994, III, s. 274.

² Güç, Ahmet, *Dinlerde Mabet ve İbadet*, Ensar Neşriyat, Bursa 2005, s. 13.

içinde olmak, eğilmek gibi anlamlarının yanı sıra, Yüce Yaraticının insanoğlunu nimetlendirmesi karşısında kulun bütün bu iyiliklere karşı Rabb'e takdim buyurduğu şükür ifadesi veya O'ndan bir manada bağışlanma dilenmesinin hususi tarzıdır. İbn Manzur, Zeccac'ın, mescit kelimesinin tarifini, Hz. Peygamber'in "*Yeryüzü bana temiz bir mescit kılındı.*" hadisini delil getirerek mescit kelimesine geniş ve şümüllü bir anlam kazandırdığını aktarır.³ Mescidin yeryüzü, secde yerleri, yani alın, iki el, iki diz ve ayaklar anlamına geldiği yönünde farklı görüşler de vardır.⁴

Kur'ân-ı Kerim'de cami karşılığı olarak mescit ifadesinin yer alması⁵, hadis kaynaklarında cami karşılığında mescit kelimesinin kullanılmasına sebep olmuştur.⁶ Bu kelimenin Sami kökenli dillerde telaffuz ve anlam bakımından benzerleri vardır. Meselâ milattan önce V. yüzyıla ait olduğu tespit edilen Yahudi Elephantine papirüslerinde kelime "ibadet yeri" anlamında geçmektedir. M.Ö. I. Yüzyılda yaşayan ve "Ölüdeniz yazmaları" kendilerine izafe edilen Esensiler ibadet yerine mescit diyorlardı.⁷

Bu kavramlar içerisinde "mescit" kelimesi, ifade ettiği mesaj yönünden diğerlerinden daha önem arz etmektedir. Mescit, insanları cem eden, bir araya getiren mekân, secde/ibadet ettikleri, içinde kalındığı yer olması özelliği ile de Allah'a misafir olunan mahal anlamlarının ortak ifadesidir diyebiliriz.⁸

1.2.2. Cami

Cami kelimesinin, Arapçada "c-m-a" kökünden türeyen, "toplayan, bir araya getiren" anlamında kullanıldığını, ayrıca cami kelimesi olarak Nebi Bozkurt ve Ahmet Önkâl'in bildirdiğine göre başlangıçta sadece Cuma namazı kılınan büyük mescitler için kullanılmıştır. Bu anlamda el-Mescidü'l Câmî' (cemaati toplayan) tamlamasının kısa şeklidir. El-Mescidü'l- Câmî' tabiri, bizzat Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de Cuma Sûresi 9. âyette aynı iştikaktan "yevmu'l-cum'ati" kalıbı dışında "câmi" kelimesi geçmemektedir. Böyle olmakla beraber bazı

³ İbn Manzur, **Lisanu'l-Arab**, XI, s. 277; Fîrûzâbâdî, Ebû Tahir, Muhammed b. Yakub (ö.769-817), **el-Kamusu'l-Muhit** Heyetu'l-Mısriyye lil-Kuttâb," "**Mescit md.**" Kahire, 1398/1978, II, s. 297.

⁴ el-İsfehani, Rağib, **Müfredatu Elfazi'l-Kur'ân**, (Thk. Safvan Adnan Davudi), Daru's-Şamiye, Daru'l-Kalem, Beyrut, Şam 1412/1992, s. 397.

⁵ Bakara Suresi, 2/144, 2/149, 2/150, 2/191, 2/196; Enfal Suresi, 8/34; Tevbe Suresi, 9/19, 9/28; İsra Suresi, 17/1; Fetih Suresi, 48/27; Tevbe Suresi, 9/108 ;İsra Suresi, 17/11.

⁶ Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Ali b. Şuayb, **es-Sünen**, (Thk. Muhammed Fuâd Abdülbaki), Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992. "Kitabu'l-Mesacid", 42(735/56).

⁷ Önkâl, Ahmet- Bozkurt, Nebi, "**Cami md.**", DİA, İstanbul 2003, VII, s. 46.

⁸ Eren, Cüneyt, "**Fonksiyonel Açından İslâm'da Mescit**", **Yeni Ümit Dergisi**, Ekim-Kasım-Aralık 2009, Sayı: 86 Yıl:22. s. 54.

hadis senetlerinde geçen ifadelerden bu tabirin tabiin döneminde kesin olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Ebû Ömer el-Kındî'nin *el-Vûlat ve'l-Kudat*'ında kadıların mescitlerdeki kazai faaliyetlerinden bahsederken “el-mescitül-cami” tabirine yer verildiği halde, zeylinde zaman zaman “el-câmi” ifadesinin geçmesi hicri X. yüzyılın başlarında “cami” kelimesinin kullanıldığı ve tamlama şeklinde değil de tek başına cami olarak geçtiğini göstermektedir.⁹

Daha sonra içinde Cuma namazı kılınan ve hatibin hutbe okuması için minber bulunan mabetler, cami; minberi bulunmayan yani Cuma namazı kılınmayan küçük mabetler ise sadece mescit olarak anılır olmuştur. Ancak Mescid-i Haram, Mescid-i Nebvî, Mescid-i Aksa gibi camilere ve genellikle mezhep imamı ile ileri gelenlerin kabirlerinin bulunduğu camilere de mescit denilmektedir.¹⁰

Bu açıdan konuyu ele aldığımızda cami ve mescidin tarihi süreç içerisinde farklı birtakım anlayışlarla ve sebeplerle birbirinin yerine kullanılmasının yanında son dönemde mabet anlamına ve fonksiyonuna tekabül eden cami kelimesi daha çok kullanılmaktadır. Ülkemizde mescit kelimesinin kullanımından daha çok, cami kelimesinin kullanıldığını müşahade etmekteyiz. Böyle bir telakkinin yaygınlaşmasında Osmanlı döneminde padişahlar tarafından inşa ettirilen mabetlere “selâtin camileri”; vezirler ve diğer devlet ricali tarafından yaptırılan orta büyüklükteki camilere, bânisinin adına izafeten sadece “cami”, küçük olanlara ise “mescit” denilmesinin büyük bir payı vardır.¹¹

1.2.3. Cami ve Mescitlerin Fazileti

İslâm dininde bütün yeryüzünün mescit olarak¹² kabul edilmesinin yanında namazların cemaatle camide kılınması¹³, hem sevap yönünden, hem de sosyal yönden büyük önem taşır. İslâm dini, yılda bir defa her renkten ve sınıftan Müslüman cemaatin ilk mescit olan Mescid-i Haramda¹⁴ dünya çapında, her Cuma da merkezi camilerde bölge çapında, bir araya gelip topluca ibadet etmesini emretmiştir.¹⁵

⁹ Önkâl, Ahmet- Bozkurt, Nebî, “**Cami md.**”, VII, s. 46

¹⁰ Önkâl, Ahmet- Bozkurt, Nebî, “**Cami md.**”, VII, s. 46.

¹¹ Önkâl, Ahmet- Bozkurt, Nebî, “**Cami md.**” VII, s. 46.

¹² Nesâî, **es-Sünen**, “Mesacid”, 42(735/56).

¹³ Nesâî, **es-Sünen**, “Mesacid”, 14(7/3).

¹⁴ Al-i İmran Suresi, 3/96. (İbadet yeri olarak yapılan ilk bina Mekke'deki Kâbe olup pek feyizlidir, insanlar için hidayet rehberidir.)

¹⁵ Önkâl, Ahmet- Bozkurt, Nebî, “**Cami md.**” VII, s. 50.

Yine ibadet için belli kurallar çerçevesinde bir yere çekilmeyi ifade eden itikâf için en el verişli mekânların camiler olduğunu Kur'an, Bakara suresinin 187.ayetinde ifade etmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) bir hadisindeki *"Adının anıldığı ve kendisine kulluk görevinin yerine getirildiği yerler olarak mescitler Allah'a en sevimli mekânlardır,"*¹⁶ ifadesi, mescitlerin, şahısların kendi evlerinden daha faziletli olduğunu vurgulamaktadır.

Mescit kelimesi Kur'ân'da tekil ve çoğul şeklinde geçtiği gibi, sıfat tamlaması şeklinde de birçok yerde geçer. Kâbe ve çevresini ifade eden "Mescid-i Haram" on beş yerde¹⁷ Mescid-i Nebevi veya Mescid-i Kuba'nın kastedildiği "takva temeli üzerine kurulu mescit"¹⁸ ile Kudüs haremının kastedildiği Mescid-i Aksa¹⁹ birer ayette zikredilmektedir.²⁰

Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevi ve Mescid-i Aksa'nın Kur'an'da geçmesinin ortaya çıkardığı fazilet anlayışına benzer bir durum bu mescitlerin faziletlerinin derecelerinin anlatıldığı hadis metinleri için de geçerlidir. Bu üç kutsi mescitte yapılan birtakım ibadetlerin daha çok sevap kazandırdığını, Hz. Muhammed (s.a.v) bize bildirmektedir. Bahsi geçen üç mescidin fazileti hakkında varit olan hadisin metni, mealen şöyledir: *"Mescid-i Haram dışında benim mescidimde (Mescid-i Nebi) kılınan namaz diğer yerlerde kılınan namazdan bin kat daha hayırlıdır."*²¹ Bu ve buna benzer hadislerin sadece bu kadarla sınırlı olmadığını söylemenin yanında, Mescid-i Aksa'nın faziletini bildiren hadiste ise ifade mealen şöyledir: *"Mescid-i Haram'da kılınan namaz diğer yerlerde kılınan namazlardan yüzbin kat daha faziletlidir. Benim mescidimde kılınan namaz bin, Mescid-i Aksa'da kılınan namaz beşyüz kat, diğer mescitlerde kılınan namazdan daha faziletlidir."*²² Bu iki hadiste Mescid-i Aksa'nın üçüncü derecede bir mertebesi olduğu ve ayrıca namaz kılmanın sevabı ve fazileti açısından Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebiden sonra geldiği görülmektedir.

¹⁶ Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyr (ö.261/874), **el-Câmi'u's-Sahîh**, (Thk. M. Fuâd Abdülbâkî), Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, "Mesacid" 52(288/671), s. 464.

¹⁷ Bakara suresi 2/144, 2/149, 2/150, 2/191, 2/196; Enfal Suresi 8/34; Tevbe Suresi 9/19, 9/28; İsra 17/1; Fetih Suresi 48/27.

¹⁸ Tevbe Suresi, 9/108.

¹⁹ İsra Suresi, 17/11.

²⁰ Önkâl, Ahmet- Bozkurt, Nebi, **"Cami md."** VII, s. 47.

²¹ Tirmizi, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ (ö.279/892) **el-Câmi'u's-Sahîh**, (Thk. M. Fuâd Abdülbâkî), Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, "Mesacid" 126(325/147).

²² İbn Abdi'l-Berr, Ebû Umer Yusuf el-Kurtubî (ö. 468), **et-Temhid**, Matbaatu'l-Fizale, Mağrib 1992, VI, s. 20.

Yukarıda zikredilen mescitlerde namaz kılmaktan kastın ne olduğu fıkıh âlimleri tarafından etraflıca tartışılmıştır. İslâm bilginlerinin çoğuna göre bu mescitlerde kılınan namazdaki kastın tüm farz, vacip ve nafilâ namazlar olduğu görüşüdür.²³

Diğer bir görüşte dile getirilen husus ise orada yapılan ibadetlerin daha faziletli olması sadece farz namazlarda geçerli olduğudur. Hanefî mezhebi ve Şafii mezhebinden Zerkeşi (ö.794) bu görüşü savunmaktadır.²⁴ İslâm bilginleri delil olarak öne sürdükleri hadisler ışığında, namaz lafzının mutlak anlamda genel bir anlam ifade etmekte olduğunu ve namaz lafzının sadece farz namazlara ait bir hususiyet teşkil etmediğini belirtmişlerdir. Dolayısıyla cumhur ulema, buradaki hususiyetten ne farz, ne vacip, ne de nafilâlere has olan bir mananın çıkarılmaması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu sebeple tüm namazlarda bu faziletin söz konusu olması gerektiği savunulmuştur.²⁵

Hanefî bilginlerin böylesi bir kanaate varmasının sebebi, yukarıda bahsi geçen hadisin, “*Kişinin kıldığı namazların en faziletlisi farz namazlar dışında evinde kıldığı namazdır*”²⁶ hadisiyle beraber tahsis olduğu görüşünü göstermek mümkündür. Çünkü Hanefî âlimler, Umum ifade eden “Benim mescidimde kılınan namaz” diye başlayan hadisin tahsis edildiğini bu sebeple de muzaaf fazilet ve sevabın sadece farz namazlarda sahîh olacağını kabul etmiştir.²⁷

1.2.4. Cami İnşa Etmenin Önemi

Tarih boyunca Müslümanlar, mescit yapımı ve imarı konusunda hiçbir fedakârlıktan kaçınmamışlardır. Fethin gerçekleştiği yerler veya yeni kurulmakta olan meskûn bir mahal için, hiç vakit kaybetmeden bir caminin yapımına gerekli olan maddî-manevî desteği temin etmek amacıyla hemen bir cami derneği kurmuşlardır. Camiler hakkında bu hissi ve bir o kadar da mantıki hali tetikleyen ve harekete geçiren birçok nass vardır.

Kur’ân-ı Kerim, cami inşa etmenin önemine şu şekilde değinir: “*Allah’ın mescitlerini ancak Allah’a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah’tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte doğru yola*

²³ İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz, **Reddu’l-Muhtâr ‘ale’d-Dürrü’l-Muhtâr**, Daru Alemlî’l-Kutub, Riyad 1423/2003, II, s. 251.

²⁴ Zerkeşi, Muhammed İbn Abdullah (ö.745,794), **İ’lamu’s-Sacid bi Ahkami’l-Mesacid**, (Thk. Ebû’l-Vefa Mustafa), Vezaratu’l-Evkaf, Kahire 1420/1999, s. 246.

²⁵ İbn Abdi’l-Berr, **et-Temhid**, XVIII, s. 6.

²⁶ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (ö. 241/855) **el-Câmi’u’l-Müsnedu’s-Sahîhu’l-Muhtasar min Umuri Rasulillahi ve Sunenihi ve Eyyâmihi**, Çağrı Yay., İstanbul 1992 “Ezan” 81.

²⁷ Zerkeşi, **İ’lamu’s-Sacid**, s. 124.

ermişlerden olmaları umulanlar bunlardır."²⁸ Sabuni gibi âlimler âyetteki "mescitleri imar" ibaresinden maksadın camiler inşa etmek olduğunu söylemişlerdir. Bu maddî bir imardır ve Resûlullah (s.a.v) tarafından da teşvik edilmiştir. Yine Sabuni âyetteki "mescitleri imar"dan maksadın namaz kılmak, ibadet etmek ve diğer hayırlı işler yapmak olduğunu söylemiştir.²⁹ "*O nûra, Allah'ın yüceltilmesine ve içlerinde kutlu isminin zikredilmesine izin verdiği evlerde (mescitlerde) kavuşulur. Oralarda, sabah akşam O'nun şanını yücelterek tenzih eden öyle yiğitler vardır ki, ne ticaretler, ne alış-verişler onları Allah'ı zikretmekten, namazı hakkıyla ifa etmekten, zekâtı vermekten alıkoymaz.*"³⁰ âyeti de buna delalet etmektedir. Zaten mescitlerin imarından asıl maksat da budur. Bu imar manevî imardır. Âyetteki ibarenin hem maddî, hem de manevî imarı ihata ettiğini söylemeye hiçbir mani yoktur. Âlimlerin cumhurunun tercihi de böyledir. Âyetteki ibare buna delalet ettiği gibi bu cümlemin, âyetin akışında aldığı yer de bunu iktiza eder.³¹

Camilerin imar faaliyetlerini işlevsel açıdan da ele alan Ebûbekir el-Cessâs, (ö.370) buradaki mescitlerin imarından kasdın iki şekilde anlaşıldığını ifade eder: "Birincisi onda ibadet yapmak ve durmak, ikincisi ise inşası ve tamiridir. Nitekim ziyaret maksadıyla Mescid-i Haram'a hac mevsimi dışında gidenlere de "mu'temir" denilmesi bunun içindir"³² şeklinde görüş beyan etmiştir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v) "*Kim Allah için bir mescit yapar ya da yaptırsa Allah da o kimseye cennette bir köşk ihsan eder*"³³ hadisi cami inşasını teşvik için İslâm toplumunu harekete geçirmiştir. Bu hadisin şerhi sadedinde İmam Nevevî, mescit bina etmenin Müslümanların en şerefli sayılabilecek amellerinden olduğu yorumunu yapar.³⁴

Yine mescit yapımının önemiyle ilgili olarak Ömer İbn Katade'den şöyle nakledilmiştir; "*Ubeydullah el-Havlanî, Mescid-i Nebevî'yi yeniden inşa ettiği zaman, insanların kendisi hakkında ileri geri konuşmaya başladığında onlara Hz. Osman'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "Hakkımda çok ileri gittiniz. Oysa ben, Hz. Peygamber'in (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittim: Her kim bir mescit (cami) yaptırsa Hak Teâlâ onun*

²⁸ Tevbe Suresi, 9/17.

²⁹ Sabunî, Şeyh Muhammed, **Revaiu'l-Beyan Tefsiru Ayati'l-Ahkami'l-Kur'an**, Dersaadet Kitabevi, İstanbul Ty., I, s. 539.

³⁰ Nur Suresi, 22/36.

³¹ Sabunî, **Revaiu'l-Beyan Tefsiru Ayati'l-Ahkami'l-Kur'an**, I, s. 539.

³² Cessâs, Ebûbekir b. Ali er-Razi (ö.370), **Ahkâmu'l-Kur'an**, (Thk.: Muhammed Sadık), Daru'l- İhya, Daru't-Turasi'l-Arabi, Beyrut 1312/1992, II, s. 87.

³³ Buhârî, "Salât", 65, s.115; Nesaî, **Sünen**, "Mesacid", 2(687/32) ; Tirmizi, **Sünen**, "Salât", 120 (134/318).

³⁴ Nevevî, Muhyiddin, **Şerhu Sahihi Muslim**, Mektebetu'l-Mısriyye, Kahire 1349/1930, XVIII, s. 118.

için cennette bir benzerini inşa eder”³⁵ Burada söz konusu itirazın Mescid-i Nebi’ye ilave olarak yapılan yerin, süslü taşlarla yapılmasına karşı yapılan itiraz anlamında olduğu açıktır. Çünkü Hz. Osman bu itiraza, Hz. Peygamber’in (s.a.v) “*Kim Allah için bir mescit yapar ya da yaptırsa Allah da o kimseye cennette bir köşk ihsan eder*”³⁶ hadisi gibi kapsamlı bir hadis ile cevap vermektedir. İbnu’l Cevzi ise mescidin, Allah rızası düşüncesiyle yapılmamasının sonucu olarak ihlâs düşüncesinin terkedilmesinin arızı bir durum ortaya çıkaracağı görüşündedir.³⁷

Şevkanî, bu konuda; “Hz. Peygamber’in “Her kim bir mescit (cami) yaptırsa” buyruğu ile sözü geçen mükâfatın ancak mescit bina etmekle elde edilebileceğine işaret etmiştir. Yoksa yeni bina yapmaksızın mescit yapmakla elde edilmez. Bina denilebilecek yapı ortaya çıkmadıkça etrafının çevrilmesi yeterli değildir. “Mescit” lafzının nekre gelmesi, yaygınlık ifade etsin diyerdir. Onun kapsamına büyük ve küçük yapılar da girer”³⁸ diyerek bu hadis hakkındaki mülahazalarını zikretmiştir.

Cami inşaatı, onarımı ve bakımı “Allah’ın mescitlerini sadece Allah’a ve ahiret gününe inanlar yapar” ayeti kerimesi ile konuya dair diğer ayet ve hadisleri göz önünde bulunduran İslâm âlimleri, söz konusu nasslarda yer alan “imar” tabirinden anlaşılması gerekenleri, camilerin onarımı, döşenmesi, aydınlatılması ve temiz tutulması şeklinde maddî imkânları içine almasının yanında oralarda ibadet etmek, Kur’an okumak, okutmak, ilim öğrenmek ve öğretmek gibi manevî imar faaliyetleri şeklinde sıralamışlardır. Hz. Peygamber, Medine’ye hicretinden hemen sonra Mescid-i Nebvî’nin inşaatına başlamış ve kısa zaman da tamamlanmasını sağlamıştır. Bazı İslâm âlimleri bulundukları beldelerin durumunu göz önünde bulundurarak imar ve inşası ile ilgili ayet ve hadislerin yorumunu yapmışlar, İslâm’da cami yaptırmanın mendup veya müstehap olduğu sonucuna varmışlardır. Hanbelîlerin de yer aldığı diğer bir grup âlim ise daha kapsamlı düşünerek yerleşim birimlerinde yetecek kadar cami yaptırmanın farz-ı kifaye olduğu görüşünü benimsemiştir.³⁹

³⁵ İbn Hacer, el-Askalânî Ahmet b. Ali (ö.852), **Fethu’l-Barî** (Thk. :Abdulkadir Şeybetül Hamd), Mektebetü’l Mülk, Riyad 1421/2001, I. Baskı, I, s.648.

³⁶ Buhârî, “Salât”, 65, s. 115; Nesaî, “Mesacid”, 2(687/32) ; Tirmizi, “Salât”, 120(134/318).

³⁷ İbn Hacer, **Fethu’l-Barî**, I, s. 649.

³⁸ Şevkanî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö.1173-1250), **Neylu’l-Evtar**, Daru İbn Affan, Kahire 1426/2005, II, s.165.

³⁹ Şener, Mehmet, “**Cami md.**,” DİA., İstanbul 1993, VII, s. 91.

1.2.5. Cami İnşa Etme Hakkı

Kitap ve sünnette mescitler hakkında, üzerinde durulan mevzulardan biri de mescit ve cami inşa edenin inanç durumudur. Bu kimsenin mü'min veya müşrik olması, cami ve mescid yapma hakkına sahip olup olmayacağı hususunda belirleyici rol oynamaktadır. Kur'ân'ın bu konuda ifadesi şu şekildedir: *“Müşrikler, kendilerinin kâfirliğine bizzat şahit iken, Allah'ın mescitlerini mamur etmeleri kabil değildir. Çünkü onların bütün yaptıkları boşa gitmişti ve onlar ateşte daimi kalacaklardır. Allah'ın mescitlerini ancak Allah'ı ve ahireti tasdik eden namazı gereği gibi kılan zekâtı veren ve Allah'tan başka kimseden çekinmeyen müminler bina edip şenlendirir.”*⁴⁰ Bu âyet, kâfir ve müşriklere İslam hukuku açısından mescitler yapmaları veya onları tamir etmelerinin yasak olduğuna delalet etmektedir. Zira onların camilere girmesi, camileri imardaki asıl gayeye uygun olmadığı gibi onların inançları da mescitlerde ibadet eden müminlerin inançlarına muhaliftir. Müminler yalnız Allah'a, onlar ise maddeden yapılmış birtakım şeylere de ibadet ederek Allah'a eş koşmaktadırlar.⁴¹

Sabuni gibi âlimler, bir önceki âyetten müşriklerin Müslümanlar tarafından, yapılan mescitlerin inşasında veya tamirinde istihdam edilmelerinin dahi caiz olmadığı hükmünü çıkarmışlardır. Zira cami inşa etmenin bir manası da maddî imardır ve Allah bunda, müşriklere imkân verilmesini yasaklamıştır. Ancak ayetin zahirinin müşrik ve kâfirlerin istihdamının caiz olduğunu ileri sürenler, âyette yasaklanan, onların mescitlere sahip çıkmaları, maddeten tasarruflarını ellerinde tutmaları veya mescitlerin vakıflarını idare etmeleri demişlerdir. Ama bir müşrikin, camilerin imarında işçi ve usta olarak çalıştırılması caizdir. Bu işler âyetin yasakları içine girmez. Fakihlerin ve cumhurunun görüşü bu yöndedir.⁴²

İbn Kesir (ö.774), müşriklerin inanç, hal ve tavırlarıyla Allah'a ortak koştukları için mescitleri imar edemeyeceklerini belirtmiştir. İbn Kesir aynı zamanda söz konusu ayette “Allah'ın mescitleri” tabiriyle tüm mescitlerin en şerefli olan Mescid-i Haram'ın kastedilğini söylemektedir. Akla hemen gelen sorulardan biri olan “bu mescitleri Yahudi ve Hristiyanlar imar edebilir mi” sorusuna İbn Kesir, onların mescitleri imar etmelerinin doğru olmayacağı yönünde cevap vermişlerdir.⁴³

⁴⁰ Tevbe Suresi, 9/17,18.

⁴¹ Cessâs, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, II, s. 87.

⁴² Sabunî, **Revaiu'l-Beyan**, I, s. 539,540.

⁴³ İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ İsmâîl (ö.774), **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm**, (Thk. Muhammed Fadl Acmâvî-Ahmed Abdulbâkî), Mektebetü Evlâdi'sh-Şeyh li't-Türâs, Kahire 2000, V, s. 158,159.

Kıraat okumaları farklı olması bu mescitlerin hangileri olduğu sorusuna farklı yorumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Taberî, Medine ve Kufe ehli okuyuşlarının “mesacide’llah” şeklinde okuduğunu ve bu anlamın tüm mescitleri içine alacak şekilde kapsamlı olduğunu belirtmiştir. Diğer taraftan Mekke ve Basra ehlinin okuyuş şeklinin ise müfret olduğunu yani mescide’llah biçiminde okunduğunu ve okuyuş tarzının anlamı Mescid-i Haramla sınırlı olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴ Ebû Cafer de Arapça’da bazen tekil bir kelimenin çoğul, çoğul bir kelimenin ise cümle içinde tekil anlam kazandığını ve dolayısıyla burada mananın her iki şekilde de anlaşılabilceğini söylemiştir.⁴⁵ Yine Kıraat farkından kaynaklanan mananın birisinin de Mescid-i Haram olduğunun söylenmesidir. Bu sebeple mescit kelimesi ıtlak edilmiştir. Çünkü Mescid-i Haram bütün mescitlerin önderi ve kıblesidir. Dolayısıyla onu imar eden bütün mescitleri imar etmiş gibi olur. Diğer bir mana da mescit secde edilen yerdir. Dolayısıyla Mescid-i Haram’ın her parçası bir mescittir.⁴⁶

Cami yaptırmanın müminlere ait bir imtiyaz olduğunu Kur’ân’ı Kerim şöyle ifade etmiştir: “*Müşriklerin, kendi küfürlerinin şuurunda olup onu bizzat itiraf ederken Allah’ın mescitlerini imar etmeye ehliyet ve selahiyetleri yoktur.*”⁴⁷ Müslüman olmayanların cami yaptırımları veya yapımında katkıda bulunmaları hoş karşılanmamış, ayette yer alan “imar” ile ilgili olarak maddî imarın esas alınması halinde, bunun caiz olmadığı belirtilmiştir. Bu görüşü savunan Fahreddin Razî, ayrıca, gayrimüslimlerin cami inşasına katkıda bulunmalarının Müslümanları minnet altında bırakabileceğine, bunun ise kabul edilemez bir durum olduğuna dikkat çekmiştir.⁴⁸

Çağdaş dönemde yaşayan fıkıhçılar farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu doğrultuda, çağdaş Mısırlı âlimlerden Şerbasi, dini ve siyasi yönden sakınca görülmediği takdirde gayrimüslimlerin cami yapımına katkıda bulunabileceklerini söylemiş ve Ezher fetva komisyonu da Malikî, Şafî ve Hanbelî mezheplerinin bir Hristiyan tarafından yaptırılan camide Cuma namazı ve diğer namazların kılınabileceği yönünde fetva verdiğini ifade etmişlerdir.⁴⁹

⁴⁴ Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (ö.224-310), *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîli-Âyeti’l-Ku’ân*, (Thk.: Mahmud Muhammed Şakir), Mektebetü İbn Teymiye, Kahire Ty., II. Baskı, XIV, s.165-167.

⁴⁵ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîli-Âyeti’l-Ku’ân*, XIV, s. 167,168.

⁴⁶ Razî, Muhammed Fahrudin (ö.514-604), *Tefsiru’fahri’r-Razi el-Müştehiru bi’t-Tefsiri’l-Kebir ve Mefatihü’l-Gayb*, Daru’l-Fikr, Beyrut 1401/1981. XVI, s. 8; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (ö.671), *el-Camiu’l-Ahkâmî’l-Kur’an*, *Müessetü’r-Risale*, Beyrut 1427/2004, X, s. 133.

⁴⁷ Tevbe Suresi, 9/17-18.

⁴⁸ Razi, *Mefatihü’l-Gayb*, XVI, s. 8.

⁴⁹ Şener, Mehmet , “*Cami md.*”, *DİA*, VII, s. 91.

1.2.6. Cami ve Mescitlerin Konumu

Cami ve mescitlerin herkesin faydalanabileceği merkezi bir konuma sahip olması çok önemlidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v) gittiği ilk yerde hemen bir mescit inşa etmiştir. Böyle bir yaklaşımın yanında bir de Hz. Peygamber'in aşağıda gelecek olan hadisi var ki, bu hadis İslâm dininin diğer dinlerin mabet anlayışından ayıran temel unsurlardan biri olmuştur. Cabir ibn Abdillâh'ın rivayet ettiği hadiste Hz. Peygamber (s.a.v) şu şekilde buyurmaktadır: *“Benden önce peygamberlerin hiçbirine verilmeyen şu beş özellik bana bahşedildi. Yürüyerek bir ayda aşılacak mesafede bulunan düşmanlara korku salmakta ilahi yardıma mazhar oldum. Yeryüzü benim için mescit ve temizleyici vasfa sahip kılındı. Ümmetimden her kim bir yerde namaz vaktine girerse namazını kılsın. Ganimetler bana helal kılındı. Peygamberler kendi kavimlerine gönderildi, ben ise tüm insanlara gönderildim. Bana şefaet etme hakkı verildi”*⁵⁰ İbn Hacer'e göre yukarıda zikredilen hadisin İmam Buhârî tarafından bu başlık altında zikredilmesi suretiyle, önceki başlıklarda geçen kilise v.s gibi yerlerde namaz kılmanın mekruh olduğuna dair görüşlerin harama delalet etmediğini ifade etmek içindir. Çünkü bu hadisteki “Yeryüzü benim için mescit kılındı” ifadesi genel bir ifadedir. Buna göre yeryüzünün her tarafı namaz kılınması veya namaz kılınacak yer yapılması için uygundur. Ayrıca, başka bir görüşe de yer veren, İbn Hacer önceki başlıkların mekruh teriminin tahrim manasına gelebileceğini, bu durumda Cabir'in hadisi önceki hadislerle tahsis olunacağına işaret eder. İbn Hacer'e göre tercihe şayan olan görüş budur. Çünkü bu hadiste Allah Resûl'ü kendisine verilen nimetleri saymaktadır. Dolayısıyla bu hadisin tahsis edilmesine, yani manasının hususileştirilmesine gerek yoktur. Burada, pis yerde namaz kılmanın caiz olmaması, sözkonusu bu yerin o anki durumu(necis olma) için geçerlidir. Namaz kılınacak mahal temizlendikten sonra burada namaz kılınamaz denilerek bir itiraz yöneltilemez. Çünkü necis, pis olma, arizi bir durumdur. Bu yüzden bir şeyin pis, necis olmadan önceki haline bakılır. Asıl itibar ilk halidir.⁵¹

Hz. Peygamber, kabirleri mescit edinmeyi kesin bir dille yasaklamıştır. Çünkü Peygamber'in: *“Allah Yahûdiler'e lanet etsin, onlar peygamberlerinin kabirlerini mescitler edindiler”*⁵² hadisi vardır. Başka bir rivayette: *Hişâm şöyle demiştir: Bana babam, Âişe'den haber verdi: Ümmü Habîbe ile Ümmü Seleme, Habeşistan'da gördükleri, içinde tasvirler bulunan bir kiliseye dâir konuştular. Bu kiliseyi*

⁵⁰ Buhârî, “Salât” 56, s. 113.

⁵¹ İbn Hacer, **Fethu'l-Barî**, I, s. 634.

⁵² Buhârî “Salât” 48, s. 110.

*Peygamber'e de zikrettiler. Peygamber de şöyle buyurdu: "Onlar, içlerinde iyi bir kimse bulunup vefat ettiğinde, kabri üzerine bir mescit yaparlar, içinde de bu kişilerin suretlerini tasvir ederler. İşte onlar kıyamet gününde Allah katında halkın en şerlileridirler."*⁵³ Bu durum aynı zamanda içinde tasvirlerin olduğu yerlerde de namaz kılmanın haram olduğunu göstermektedir.

Sünnette sabit olmuş, maddeleştirilerek zikredilen hususlardan biri olan namaz kılınmasının mekruh olduğu ve namaz kılınması uygun olan yerlerin hangi mekânlar olduğu üzerinde durulan bir konu olmuştur. İlk önce Hz. Peygamber'in namaz kılınmasını hoş karşılamadığı o yerleri zikrederim. *"Resûlullah (s.a.v) şu yedi yerde namaz kılınmasını yasaklamıştır: Çöplüklerin atıldığı-toplandığı yerler, kan akıtılan yerler, kabirlerin olduğu mekânlarda, yol ortasında olup herkesin geçtiği yerlerde ve hamamlarda namaz kılınması yasaklanmıştır."*⁵⁴ Bahsi geçen bu yerlerin yasaklanmasının hikmeti fıkıh âlimleri tarafından tartışılmıştır. Meselâ Hanbelîler söz konusu bu mekânlarda namaz kılınmasını haram sayarken, Hanefîler ve Şafilîler mekruh addetmişlerdir. Ebû Hanîfe ise bu gibi yerlerde namaz kılınmasını tahrimen mekruh olarak görmüştür.⁵⁵ İbn Kudame, Hz. Peygamber'in *"Hamamlar ve peygamber kabirleri dışında yeryüzünün her tarafı temizdir"*⁵⁶ hadisinin Cabir hadisini tahsis ettiğini ifade eder.⁵⁷

Namazın idrak edildiği bir mescitte namaz kılmak ile, çarşı pazarda iken namaz kılmanın farkını ortaya koyan Şafilîler, çarşı pazar gibi yerlerin ortasında temizlik sorunu baş göstereceğinden, ayrıca buraların mescitten hali bir vafsa sahip olduğundan bu gibi yerlerde namaz kılınmasını mekruh saymışlardır.⁵⁸

Malikîler ise hamam, hayvan kesilen yerler, makberler ve herkesin kullandığı yollarda namaz kılınmasını, bu yerlerin temiz olma, pislikten arınma gibi şartların yerine getirilmiş olmasına bağlar. Bu gibi yerlerin temizliği sağlandıktan sonra namaz kılınabileceğini ifade etmişlerdir. Necasetten emin olunmazsa, şüphe varsa, vakit

⁵³ Buhârî "Salât" 48, s.110,111.

⁵⁴ Buhârî, "Salât" 48, s. 111.

⁵⁵ Kâsânî, Ebû Bekr b. Mes'ud (ö.587), **Bedâi'u's-Sanâi' fi Tertibi's-Şerâi'**, Daru'l-Kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 1406/1986, I, s. 115 ; Buhuti, Yusuf b.İdris, **Keşşafu'l-Kına' an Metni'l-İkna'**, (Thk.: Muhammed Zinnavi), Alemu'l-Kutub, Beyrut 1417/1997, I, s. 341,349; İbn Kudame, Ahmet İbn Muhammed el Dimeşkî el-Hanbelî (ö.514-620), **el-Muğnî** (Thk.: Abdullah ibn Abdurrahman et-Turkî, Abdulfettah Muhammed el-Halevî), Daru'l Alemlî'l-Kutub, Riyad 1417/1997, II, s.470.

⁵⁶ Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (ö.275/888), **es-Sünen**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, "Salât" 1/114.

⁵⁷ İbn Kudame, **el-Muğnî**, II, s. 470.

⁵⁸ Zühayli, Vehbe **el-Fıkhu'l-İslâm ve Edilletuhu**, Daru'l-fikr, II. Baskı, Dimeşk 1985/1405, I, s. 788.

çıkmadığı hallerde namazların iadesi gerektiğini savunan Malikiler, vaktin çıkması durumunda, mescide cemaatin sığmaması, mescidin dar gelmesi halinde ve mescidin dışında namaz kılınan yerin temizliği hususunda şüphe olsa dahi, namazın tekrar iade edilmeyeceğini belirtmişlerdir.⁵⁹

İbn Kudame, namaz kılınması mekruh olan yerlerin içinde yer alan kurban kesim yerlerinde, hamamlarda namaz kılmak mekruh olduğu gibi, derilerin yüzülüp elbise yapıldığı ve yıkanmak için kullanılan yerler başka mekânlar da bu kapsama dâhildir şeklinde görüşünü izhar eder. Makberler konusunda ise İbn Kudame, Mescid-i Nebi'nin ilk yapımı sırasında kazı sonucu ortaya çıkan kabirler yerlerinden alındıktan sonra, mescidin yapıldığını belirtmiştir.⁶⁰ Kâsânî de söz konusu yerlerde, namaz kılınmasının hoş karşılanmamasının sebebi olarak, necaset hallerini ileri sürmüştür.⁶¹

1.2.7. Birden Fazla Mescit Yapımı

Özellikle son asırlarda dünyada gözle görünür bir şekilde nüfus artışı olmuştur. Tüm dünyada artan nüfus tabii olarak Müslüman ülkelerde de kendisini hissettirecek şekilde artmıştır. Nüfusun bu derece artması, zamanla mevcut cami ve mescitlerin yetersizliğini ve niteliğini tartışma konusu yapmıştır. Yine tüm dünyada olduğu gibi İslâm coğrafyasında da kırsal bölgelerde yaşayan halkın önemli bir bölümü çeşitli sebeplerden ötürü şehirlere doğru göç etmişlerdir. Dolayısıyla böyle bir durum her zamankinden daha büyük bir cami yapımını ihtiyaç haline getirmiştir. Serahsî ve Kurtubî gibi âlimler sık miktarda camilerin yerine, camiye gerektiği kadar büyük yapmayı veya mevcut camilerin genişletilmesinin daha uygun olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁶²

Fıkıh kitaplarında birden fazla caminin zorunluluğu meselesi, Cuma namazı başlığı altında kimi âlimler tarafından tartışılmıştır. Bu âlimlerden birisi olan İmam Muhammed, şehrin etrafının genişlemesiyle, şehrin uzak bölgelerinde iskân eden cemaatin camiye gelmesinin zorlaşacağı, bunun için de birden fazla yerde, camide ibadet edilebileceğini öne sürmüştür. Bu sebepten Hz. Ali (r.a), bayram namazını

⁵⁹ Zühayli, **Fıkhu'l-İslâmi ve Edilletuhu**, I, s. 788.

⁶⁰ İbn Kudame, **el-Muğni**, II, s. 470,471.

⁶¹ Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi'**, I, s. 115.

⁶² İbn Muflih, Şemsuddin Muhammed el-Makdisi (ö.763) **Kitabu'l-Furu' maahu Tashihi'l-Furu'**, (Thk. Abdurrahman Abdulmuhsin et-Turki), Daru'l-Müeyyide, Müssetu'r-Risale, II. Baskı, Beyrut 1424/2003, II, s. 276.

Medine haricindeki namazgâhta kıldırmış, böylece Medine’de camiye gelmesi sağlık nedenlerinden dolayı zorlaşan Müslümanların camiye gelmeleri sağlanmıştır.⁶³

İslâm dünyasında toprakların genişlemesine paralel olarak camiler de çoğalmıştır. Adeta Müslümanların fethettikleri her yerde, kurdukları her köy ve kasabada bir veya daha fazla mescit yaptırmak prensip haline gelmiştir. Nitekim Hz. Ömer’in fethedilen memleketlerin valilerine, mesela Basra valisi Ebû Musa el- Eşari’ye “Cuma namazı için bir mescit, kabileler için de ayrı ayrı mescitler yaptırmasını ve Cuma günü, herkesin Cuma mescidinde toplanmasını” yazdığı, benzer emirleri Kufe valisi Sa’d b. Ebi Vakkas ile Mısır Valisi, Amr b. El- As’a da gönderdiği bilinmektedir.⁶⁴

Bir yerleşim biriminde birden fazla yerde Cuma namazı kılınıp kılınamayacağı konusunda farklı görüşler bulunmakla beraber, genel olarak bütün mezhepler Cuma namazının tek bir camide kılınması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Camilere duyulan ihtiyacın sadece Cuma namazına has olmadığını da belirtmekte yarar vardır. Cumaya yüklenen toplanma, bir araya gelme gibi anlamlar, bir araya gelme ve bu suret ile birlik ve bütünlük oluşturmayla ilgilidir. Birlik ve beraberlik duygusunu her zaman canlı tutmak gerekmele beraber günümüzde çok büyük sayıda insanların yaşadığı şehirler göz önüne alındığında Cuma namazını bir veya bir kaç yerde kılmayı söz konusu etmek, hem bu büyüklükte bir cami olamayacağı için, hem de ulaşım şartları açısından mümkün ve anlamlı değildir.⁶⁵

1.2.8. Fitneye Sebep Olabilecek Mescitler

Cami ve mescit ihtiyacının yeni cami ve mescitlerin yapımını gerektirdiği gibi, kabilecilik, taraftarlık anlamında “ben şu grup veya mahallenin camisine gitmem düşüncesi” de açıkça birtakım fitnelere sebebiyet vereceğinden böyle düşünen Müslümanlara aynı yerde başka bir cami ve mescit yapımını (inşasını) gerektirmez. Nitekim müfessirler, Tevbe suresinin 117. ayetinin tefsirinde nüzul sebebine dikkat

⁶³ Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd (ö.686), **el-İhtiyâr li-Ta‘îlî’l-Muhtâr**, Çağrı Yay., İstanbul 2005, I, s. 83.

⁶⁴ Kazıcı Ziya, **İslâm Müesseseleri**, MÜİFV Yay., V. Baskı, İstanbul 2003, s. 56.

⁶⁵ Komisyon, **İlmihal**, TDV Yay., Ankara 2007, I, s. 296.

çekerek Müslümanlar arasında herhangi bir kamplaşma, hizip ve gruplaşmaya⁶⁶ neden olabilecek ortamlardan uzak durulmasını tavsiye etmektedir.

Tevbe suresinin 117. Ayetinde geçen bu zararlı mescit İslâm tarihinde Mescid-i Dırar olarak geçmektedir. Cessâs, çeşitli fitnelere kapı aralayan bu tarz mescitlerde namaz kılmanın caiz olmadığını ve insanların takva ve iyi niyet besleyerek inşa ettikleri mescitlerde namaz kılmasının gerektiğini belirtmiştir.⁶⁷

Mescid-i Dırar'ı inşa etmenin ardındaki niyet ve kasdı, Şa'ra'vî, çok açık bir üslupla dile getirmiştir. Şa'ra'vî, mescidi imar eden art niyetli kişilerin ibadetlerin iki farklı yerde yapılmasına sebep olarak, Müslümanlar arasında rekâbet duygularını alevlendirecek bir alan istediklerini ve bunu yapmak için de bir kısım cemaati bir mescitte, bir kısım cemaati de Mescid-i Dırar'da toplamak istediklerini belirtir. Hatta müslümanlar arasında ayrılık tohumları saçmak isteyen bu kişilerin onların mescidi orada, bizimki burada, biz bu mescitte istediğimizi yapar ve konuşuruz. Eğer onların mescidinde olsak, ne sindirilmiş bir şekilde oturmaktan kurtulabilir ne düşüncelerimizi açıklayacak bir kuvvetimiz olurdu, şeklindeki düşüncelerin Hz. Peygamber'e gelen söz konusu ayetlerle akamete uğradığını dile getirmektedir.⁶⁸

Bu konuda temkinle yaklaşılması gereken bir durum da bâninin adıyla inşa edilen camilerdir. Kurtubî, kişinin adıyla anılan camiye temkinli yaklaşmıştır.⁶⁹ Diğer yandan İbn Hacer mescide onu yapan kişinin isminin verilmesinde, herhangi bir beis görülmediğini, orada namaz kılanların genel bir isim olarak anılabileceğini belirtmiştir. Cumhur ulema, cami ve mescit için bu konuda izin vermesine rağmen, İbrahim Nehai'nin, İbn Şeybe'den rivayet ettiği bir ifadede "Mescitler Allah'ındır." ayetinden yola çıkarak mescide kendi isminin veya kabilesinin isminin verilmesinin hoş karşılanmadığını belirtmiştir.⁷⁰

1.2.9. Beyt

Genel olarak ev anlamında kullanılan "el-beyt" kelimesi temelde insanın gece sığındığı ev anlamına gelir. Sonradan "gece" anlamı dikkate alınmadan da kullanılmıştır.

⁶⁶ İbn Arabî, Ebû Bekir Muhammaed İbn Abdillâh el-Ma'ruf (ö.468-543), **Ahkâmü'l-Kur'ân**, (tlk. Muhammed Abdulkadir Ata), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, III. Baskı, Beyrut 1424/2003, II, s. 582; Ebû Suud, Muhammed b. Muhammed el-Amari (ö.951), **Tefsiru Ebû Suud**, Daru'l-İhya, Beyrut Ty., IV, s. 102.

⁶⁷ Cessâs, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, IV, s. 368.

⁶⁸ Şa'ra'vî, Şeyh Halil, **Tefsiru Şa'ra'vî**, İdaretu'l-Kutub, Kahire, 1411/1971, IX, s. 5490,5491.

⁶⁹ Kurtubî, **el-Camiu'l-Ahkâmî'l-Kur'an**, X, s. 372.

⁷⁰ İbn Hacer, **Fethu'l-Barî**, I, s. 614.

Çoğulu “ebyat”, ve “buyut” şeklinde gelir. Fakat “buyut” daha özel olarak meskenle ilgili, “ebyat” ise şiirle ilgili kullanılır.⁷¹ Kur’ân-ı Kerim’de hane⁷², Beytullah (Kâbe)⁷³, Mekke⁷⁴, Cennette bir ev⁷⁵, Mescid-i Aksa⁷⁶ gibi anlamlar ihtiva eden “el-beyt” veya “buyut” kelimesine, Isfahanî (ö.465), farklı bir anlam yüklemiştir ki, Isfahanî, Nur suresinin 63. ayetinde geçen “buyut” kelimesinin kalb, Allah Resûlünün evleri, ehli beytinin evleri, anlamına gelebileceğini ifade etmiştir.⁷⁷

İbn Arabî Nur suresinin 36. ayetindeki “buyut” kelimesinden üç farklı anlamın çıkarıldığını ve âlimler tarafından kelimenin ne anlama geldiği konusunda farklı görüşlerin ileri sürüldüğünü belirtmiştir. Buna göre:

- İbn Abbas ve Cumhur ulema bu kelimedden camiler, mescitler şeklinde anlam çıkarmışlardır.
- Bazı âlimler “Beytu’l-Makdis” anlamına geldiğini söylemişlerdir.
- Ulemadan bir kısmı ise sair evlerden bir ev manasını tercih etmişlerdir.⁷⁸

Ancak Kurtubî “buyut” kelimesinin daha çok camiler ve mescitler şeklinde anlaşılması gerektiğini savunmuştur.⁷⁹

1.2.10. Namazgâh

Farsça bir kelime olan ve açık havada namaz kılmaya mahsus yer anlamında kullanılan namazgâh kelimesinin Arapça karşılığı musalladır. Arapçada kullanılan musalla ve Farsçada kullanılan namazgâh, genelde namaz kılınan her yeri ifade eder. Fıkıh terimi olarak, yerleşim merkezlerinin dışında, bayram namazları, yağmur duası(istiska) ve cenaze namazlarının kılındığı yerler için kullanılır. Arapçada ayrıca buna cebbane (sahra), Farsçada ıydgâh da (bayram yeri) denir.⁸⁰

Türkçede namazgâh, bayram gibi belli zamanlarda namaz kılınan musallalar yanında, yol kenarında yolcular için yapılan üstü açık mescitler için de kullanılır. İslâm tarihinde ilk mescitler bu tarzda inşa edilmiştir. Hz. Peygamber’in Kuba’da yaptığı ilk

⁷¹ el- Isfahani, **Müfredatu Elfazi’l-Kur’ân**, s. 244,245.

⁷² Neml Suresi, 27/52; Yunus Suresi, 10/87; Nur Suresi, 24/27; Bakara Suresi, 2/189.

⁷³ Hac Suresi, 22/29; Al-i İmran Suresi, 3/96; Bakara Suresi, 2/127.

⁷⁴ Hac Suresi, 22/26.

⁷⁵ Tahrir Suresi, 66/11.

⁷⁶ Yunus Suresi, 10/87.

⁷⁷ el- Isfahani, **Müfredatu Elfazi’l-Kur’ân**, s. 244,245.

⁷⁸ İbn Arabî, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, II, s. 405.

⁷⁹ Kurtubî, **el-Camiu’l-Ahkâmî’l-Kur’an**, XV, s. 270.

⁸⁰ Bozkurt, Nebi, “**Namazgâh md.**”, DİA, İstanbul 2006, XXXII, s. 357; Pedersen, John “**Mescit md.**” Milli Eğitim Basımevi, İA, İstanbul 1997, VIII, s. 14.

mescit ve Cuma namazı kılınan Rânuna vadisindeki Benî Salîm Mescidi de böyleydi. Rasûlullah uzun bir sefere çıktığında dinlendiği yerlerde tesbit edilen uygun alan temizlenir, etrafına taşlar dizilerek sınırı belirlenir ve burası namazgâh edinilirdi. Rasûl-i Ekrem'in Tebük Seferi esnasında on beş kadar yerde böyle açık mescitler yapılmıştır.⁸¹ Hz. Peygamber Mekke yolunda da çeşitli namazgâhlar edinmiştir.⁸² Bu gelenek daha sonraki dönemlerde de devam etmiş, namazgâhlar zaman zaman ordunun konakladığı yerler olmuştur.⁸³ Düz alan şeklinde inşa edilen bazı yerler daha sonra cami yapılmıştır. Güneş ve yağmurdan muhafaza etmek için çatıları yapılan camiler de vardır. Aynı zamanda bazı sahabeler evlerinin bahçesinde namaz kılmak için namazgâh yerleri yapmışlardır. Ammar b. Yasir ve Ebûbekir'a (r.a.) ait olanlar bunlardan birkaçını oluşturmaktadır.⁸⁴

1.3. Diğer İlahi Dinlerde Mabet

İslam dışındaki ilahi dinlerde mabetleri birer birer incelemek hem çok hacimli bir çalışma gerektirdiğinden hem de fıkıh kitaplarında bu mabetler arasında bir farklılık görülmemesinden, bu mabetlerin hepsini ele almayı gerekli görmedik.

1.3.1. Kilise

Kilise kelimesi, birini dışarıya çağırmak, toplantıya davet etmek, toplanmak anlamında Grekçe “ek-kaleo” fiilinden türetilen ve topluluk manasına gelen “ekklesia” tabirinden gelmektedir. Modern Batı dilindeki kilise karşılığı ise eglise(Fr), Church (İng) kullanılmaktadır. Arapça karşılığı ise kenisedir.⁸⁵ Muhtemelen, Arapça'ya Grekçe ibarenin Süryaniceleşmiş şeklinden girdiği rivayet edilir. Türkçe'deki kilise kelimesi Arapça “kenise” kelimesinin değişmiş şeklidir. Yeni Ahid'de eklisia kelimesi 114 yerde geçmekte ve birkaçı hariç, hep Hristiyani anlamda kullanılmıştır.⁸⁶

Hristiyan mabetlerine verilen isim olan kilise kelimesinin en çok bilinen ve kullanılan anlamı Hristiyan ibadetinin yapıldığı yerlerle ilgilidir. İmparator Konstantinos'un IV. Yüzyılda Hristiyanlığa tanıdığı özgürlük ortamından önce mimari

⁸¹ İbn Hişam (ö.213/828), **Es-Siretü'n-Nebevîyye bişerhi'l-Vezîr el-Mağribî** (Thk: Süheyl Zekmâr), Daru'l-Fikr, Beyrut 1412/1992, II, s. 958; Bozkurt, Nebi, “**Namazgâh md.**”, XXXII, s. 358.

⁸² Buhârî, “**Salât**” 46/109;90,91/126.

⁸³ Bozkurt, Nebi, “**Namazgâh md.**”, XXXII, s.358.

⁸⁴ Hamidullah, Muhammed, **İslâm Müesseselerine Giriş**, Bir Yay., İstanbul 1980. s. 68-71.

⁸⁵ İbn Manzûr, **Lisan'l-Arab, k-n-s md.**

⁸⁶ Aydın, Mehmet, “**Kilise md.** ”, DİA, XXVI, İstanbul 1998, s. 11.

birim olarak herhangi bir kilisenin varlığına delil yoktur. Hıristiyanlar I. Yüzyılın sonuna kadar sinagoglarda ibadet ediyorlardı. Bu tarihlerde Yahudilerin onları sinagoga sokmama kararından sonra, önce kendi evlerinde ibadet etmişler daha sonra da özgürlük ortamıyla beraber özel mimari birimler inşa etmek suretiyle ibadetlerini yerine getirmişlerdir.⁸⁷

Hıristiyan mabetlerini tanımlama adına kullanılan kelime sadece kilise değildir. Aynı zamanda Arapça kaynaklarda bia, (çoğulu biyu'), deyr, umr, kalaye ve savma(çoğulu savami) gibi kelimelerle ifade edilmiştir.⁸⁸ Kur'an-ı Kerim'de geçen *"Onlar yalnızca; 'Rabbimiz Allah'tır' demelerinden dolayı haksız yere yurtlarından sürgün edilip çıkarıldılar. Eğer Allah'ın insanları kimini kimiyle yenilgiye uğratması olmasaydı manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah'ın isminin çok anıldığı mescitler, muhakkak yıkılır giderdi. Allah kendi dinine yardım edenlere kesin olarak yardım eder. Şüphesiz Allah, güçlü olandır, aziz olandır."*⁸⁹ Ayetindeki "savami" ve "biya" kavramlarının, farklı biçimde yorumlanmış olmakla birlikte genelde "manastır, kilise" anlamları taşıdıkları kabul edilmektedir.⁹⁰

Kurtubî, Hac suresinin 40. ayetini tefsir ederken, "savami" kelimesinin "savmea"nın çoğulu olduğunu söyler. "Savmea" ruhban kişiliğe sahip olan keşişlere mahsus yüksekçe bir bina olmakla beraber Hıristiyan rahiplerinin manastırlarına verilen isimdir. Sonra Müslümanların ezan yerleri olan minareler için de kullanılmaya başlanmasına rağmen ayetteki kasdın, Hıristiyanların manastırları ve Sabie'nin Zavîleri olduğu yönündeki kanaat daha güçlüdür. Yine bu ayette geçen "biya" kelimesinin Hıristiyanların kilisesi anlamına geldiğini, "salâvat" kelimesinin ise Yahudilerin havrası anlamını ihtiva edip, Zeccac, bu kelimenin İbranice'de "saluta"dan geldiğini ve türediğini ifade eder.⁹¹

⁸⁷ Aydın, Mehmet **"Kilise md."**, DİA, XXVI, İstanbul 2002, s. 12

⁸⁸ Öztürk, Levent **"Kilise md."**, DİA XXVI, İstanbul 2002, s. 14.

⁸⁹ Hac Suresi, 22/40.

⁹⁰ Öztürk, Levent **"Kilise md."**, DİA XXVI, s. 14

⁹¹ Kurtubî, **el-Camiu'l-Ahkamî'l-Kur'an**, XIV, s. 410,411; Yazır, Elmalılı Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, Sadeleştirenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Azim Dağıtım, İstanbul 1992, V, s. 492.

1.3.2. Manastır

Manastır kelimesi Arapçada devr, deveran kökünden türeyen aynı zamanda keşişlerin hücrelerini ifade eden deyr (üzerinde oturlan ev) anlamında kullanılmaktadır. Müfessirlerin savami' kelimesine yükledikleri anlam da bundan farklı değildir.⁹²

Tarihsel süreç içerisinde Hristiyan kültürün İslâm toplumu tarafından iyice tanınmaya başlandığı dönemlerde yerleşim merkezlerindeki mabetlerin bia ve kenise, kırsal alandakilerin deyr(manastır) olarak adlandırılması belirginlik kazanmıştır. Ayrıca bu anlamı kenisenin yorumundan çıkarmamız mümkündür.⁹³

1.3.3. Sinagog

Yunanca kökenli bir kelime olup, sinagogun (sunangohe) ilk defa Helenistik Yahudiler tarafından İbranicede “cemaat, cemiyet, meclis” gibi anlamlara gelen kahal, kehila veya keneset kelimeleri karşılığında kullanıldığı düşünülmektedir. Ancak sinagogu tanımlayan İbranice standart kelime bet -ha-kenesettir. “Toplanma evi, cemaat evi” manasındaki bu kelime Müslümanlardaki caminin karşılığını oluşturmaktadır. İslâm kaynaklarında bu kelime kenıştadan kenise şeklini aldığı vurgulanmaktadır. Ayrıca Hac suresi 40. ayetinde geçen “salâvat” kelimesinin kenise kelimesiyle irtibatı kurularak “ibadet yerleri” manasını içinde taşıdığını müfessirler ifade etmektedir. Müfessirler özellikle de salâvat kelimesinin Yahudilerin ibadet yeri sinagog (kenise) kelimesinin karşılığı olduğu konusunda uzlaşmaktadır.⁹⁴

İbn Manzur da “salavatü'l-yehud” terkibine “kenaisü'l-yehud” manası vermiştir. Hac süresinin 40. ayetinde yer alan salâvat kelimesini bu anlamda yorumlamıştır.⁹⁵

1.4. Mabetlere Karşı Din ve Vicdan Özgürlüğü Bağlamında Tutum

Günümüze kadar İslâm dinine, bayraktarlık yapmış ve onu birtakım dış ve iç reaksiyonlara karşı muhafaza etmiş birçok devlet gelip geçmiştir. Bütün bunların yanında birçok İslâm devleti de şu ya da bu şekilde diğer ilahi dinlerle yakın temasa geçmiştir. Tarihi süreç içerisinde birçok İslâm ülkesi dine ait kutsalları koruma altına almıştır. Tabii olarak bu süreçte, mevcut devletlerin ülke içinde mabetlere karşı tutumlarını bu sahada araştırma yapan tarihçilere bırakıp, İslâm ulemasının,

⁹² İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab* “d-v-r md.”

⁹³ Öztürk, Levent “Kilise md.”, DİA, s. 14.

⁹⁴ Adam, Baki, “Sinagog md.”, DİA, XXXVII, İstanbul 2009, s. 223.

⁹⁵ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab* “K-n-s md.”

gayrimüslim mabetlerine bakış açılarını irdelememizin kanaatimizi yansıtmaya adına faydalı olacağını düşünüyoruz. İslâm tarihinde devletlerin geçmişteki mabet yaklaşımlarının temelinde dini hassasiyetlerin ne ölçüde dikkate alındığı özel bir araştırma konusudur.

İslâmiyet başka din mensuplarını, ibadetlerini rahatça yerine getirmeleri ve inandığı değerleri uygulama konusunda serbest bırakmıştır. Hz. Peygamber'den itibaren İslâm toplumunda yaşayan gayrimüslimlerin (Yahudi, Hristiyan, Mecusi, Sabii) din ve vicdan özgürlükleri bütün unsurlarıyla Kur'an-ı Kerim'in anlayışına uygun olarak sağlanmıştır.⁹⁶ Din ve vicdan özgürlüğünü açıkça belirten; *"Dinde zorlama yoktur. Doğru yol sapıklıktan, hak batıldan ayrılıp belli olmuştur. Artık kim tağutu reddedip Allah'a iman ederse, işte o kopması mümkün olmayan en sağlam tutumağa yapışmıştır."*⁹⁷ ayeti ve bu anlamı içeren Yunus suresinin 99. ayeti ile Kehf suresinin 29. ayeti dinde zorlama anlayışının kabul edilemez olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca İslâm Hukukçuları gayrimüslimlerin İslâm toplumundaki hürriyetlerini "Onları kendi inançlarıyla baş başa bırakma prensibi" ile ifade etmişlerdir."⁹⁸

Mabetlerin dokunulmazlığını ve korunması gerektiğini tüm Müslümanlara telkin eden *"Allah insanların bir kısmını diğerleriyle savmasaydı içinde Allah'ın adı çokça zikredilen manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler yıkılıp giderdi"*⁹⁹ ayeti, Hz. Muhammed (s.a.v) ve Hulefa-yi Raşidin dönemindeki gayrimüslim tebaa ile yapılan zimmet antlaşmalarıyla, din ve vicdan hürriyetini sağlama gayreti bunu açıkça göstermektedir. Bu sayededir ki tarih boyunca çeşitli İslâm ülkelerinde gayrimüslim azınlıklar daima varlıklarını koruyabilmişlerdir. Bu bakımdan İslâm hukukunda gayrimüslimlerin din ve vicdan hürriyetinin gerçek boyutları zimmîlere yapılan muamelelerde görülür. Dolayısıyla zimmîlere yapılan muamele sadece inanç alanında değil; kiliselerinin ve ibadethanelerinin durumu hakkında da tezahür etmektedir.¹⁰⁰

Özellikle Asr-ı Saadet'te Hz. Peygamber (s.a.v) ve Raşid halifeler dönemlerinde bu konudaki uygulamaları vesikalarla gün yüzüne çıkaran, Muhammed Hamidullah gayrimüslimlere tanınan dini ayin ve ibadet özgürlüğünü icra etme hürriyetinin sağlandığı kilise, havra ve benzeri mabetlerin korunmasını kayda değer belgelerle ispat etmiştir. Bu vesikalardan biri olan ve Necran Hristiyanlarıyla yapılan zimmet

⁹⁶ Köse, Saffet, **İslâm Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti**, İz Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 35.

⁹⁷ Bakara Suresi, s. 2/256.

⁹⁸ Serahsî, Muhammed b.Ahmed Şemsuddin, **el-Mebsut**, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 1989/1409, XI, s. 102.

⁹⁹ Hac Suresi, 22/40.

¹⁰⁰ Aydın, Mehmet Akif, **"Din md."**, DİA, IX, İstanbul 1994, s. 325-328.

antlaşması çerçevesinde onların mabetlerine dokunulmayacağını belgede şu şekilde ifade etmektedir. “Kiliselerin hiç biri yıkılmaz. Ne kiliseleri ne de evleri cami ve Müslüman evlerine dönüştürülür...” Kilise ve manastırlar saygınlık ve dini gereklilikleri için harcama yapmaya ihtiyaç duyarlarsa bu harcama zimmetlerine borç olarak yüklenmez. Bilakis, İslâm toplumundan onlara bir ihsan ve lütuf olarak devlet hazinesinden “Beytü’l-mal”dan yardım edilir.¹⁰¹

Bir prensip olarak gayrimüslimlerin kendi mabetlerinde ibadet etme ve mabetlerinin korunması, halkın teamüllerine bırakılmamıştır. İslâm hukuku İslâm devletinin, vatandaşlarının veya yabancıların din ve vicdan hürriyetlerini koruma altına almıştır.¹⁰²

Hz. Peygamber (s.a.v) ve Hulafe-yi Raşidin’in uygulamalarını ve kendi dönemlerindeki şartları, milletler arası ilişkileri göz önünde bulunduran İslâm hukukçuları, kiliselerin hukuki statüsünden dolayı kilisede kılınan namazın dinen geçerliliğine kadar, ameli hayatın bu alandaki çeşitli meselelerini ele alarak bunların fıkhi hükümlerini belirlemeye çalışmışlardır. Ancak fakihlerin bu konudaki farklı görüş ve tavırlarını, dini öğretinin teorik yorumu olmaktan çok, içinde bulundukları siyasi ve milletler arası şartların, özellikle de gayrimüslimlerle ilişkilerinin sevk ettiği pratik mülahazalar, hatta önlemler olarak görmek daha isabetli olur. Nitekim hilafetin güçlü olduğu dönemlerde kaleme alınan eserlerdeki hoşgörülü ve kendinden emin tavrın, Moğol istilası veya Haçlı seferleri sonrasında ya da gayrimüslimlerle mevzii gerilimlerinin yaşandığı dönemlerde kısmen yok olduğu görülür.¹⁰³

Gayrimüslimlerin din ve vicdan özgürlükleri ile ilgili bazı kısıtlamalardan bahsedilmektedir. Bunlar, daha çok fukahanın yaşadığı dönemin, sosyal ve siyasal şartlarından kaynaklanan ve işin özü ile ilgisi olmayan içtihadı hükümlerdir. Buna, fetih yoluyla ele geçirilen topraklarda ya da Müslümanların kurdukları şehirlerde gayrimüslimlerin yeni mabet inşa etmeleri konusunda fukahanın olumsuz yaklaşımı¹⁰⁴ örnek verilebilir. Müslümanların hâkimiyeti altındaki yerlerde yaşayan gayrimüslim nüfusun Müslümanlığı tercih etmeleri ve göçler sebebiyle azaldığı veya en azından belli

¹⁰¹ Hamidullah, Muhammed, **El-Vesaike’s-Siyasiye**, (Çev: Vecdi Akyüz), Kitabevi Dağıtım, İstanbul 1997, s.410,411; Köse, **Din ve Vicdan Hürriyeti**, s. 46.

¹⁰² Hamidullah, Muhammed, **İslâmda Devlet İdaresi**, Beyan Yayınları, İstanbul 1998, s. 131,132; Levent, Akman, **“Kilise md”**, DİA, İstanbul 2002, XXVI. s.16.

¹⁰³ Akman, XXVI, s. 16,17; Köse, **Din ve Vicdan Özgürlüğü**, s. 51.

¹⁰⁴ Kâsâni, **Bedâi’u’s-Sanâi’**, VII, s.341.

bir süre artış göstermediği göz önüne alınırsa bu içtihatları yeni mabetlerin yapılmasına ihtiyaç bırakmaması şeklinde açıklamak mümkündür.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Köse, **Din ve Vicdan Özgürlüğü**, s.46,47.

İKİNCİ BÖLÜM

2.MABEDİN HÜKÜMLERİ

2.1. Gayrimüslim Mabetlerinin Varlığı Hakkındaki Hükümler

İslâm'ın din ve vicdan özgürlüğü konusundaki temel şiarı, genel prensibi “*Dinde zorlamanın olmaması*”¹⁰⁶ yönündedir. İslâm’a göre iman sırf sözlü bir ifade ve zahiri birtakım ritüellerden ibaret değildir. İman her şeyden önce kalbî teslimiyet ve ikrardır. Kalpten gelmeyen zahiri teslimiyet bir değer taşımaz. Ve daha kötü bir haslet olan nifaka yol açar. İslâm, gayrimüslimlerin vatandaşlığını reddetmediği gibi onların dini ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurarak belli ölçülerde onlara ait mabet ve şiarları da himaye eder.¹⁰⁷ “*Eğer Allah’ın insanların bazısını bazılarıyla savması olmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah’ın çokça anıldığı mescitler, muhakkak yıkılır giderdi.*”¹⁰⁸ Bu ayet-i kerime Ehl-i Kitab’ın mabetleri konusunda nasıl bir tutum içerisinde olmamız gerektiği konusunda bize fikir vermektedir. Hz. Peygamber zamanında Medine’de Beytu’l-Midrâs denen bir mekânda Tevratın okutulup, öğretildiği bilinmektedir. Midrâs, kimi rivayetlere göre mübalağa sigasıyla kullanılmış ve bu görevi yerine getiren kişiye izafe edilen bir isimdir ki İbn Hacer, bunun daha doğru olduğunu savunmaktadır. Diğer bir görüş ise Midrâs’ın bir mekân adı olarak kullanıldığı yönündedir. Bu durum Hz. Peygamber’in bu tarz mekânlarda gayrimüslimlere ait bir yerde onlara ait bir eğitime karşı çıkmadığını göstermektedir¹⁰⁹

Hz. Peygamber sulh yapmak üzere Amr b. Hazm’i Necran’a gönderdiğinde önce bir mektup vermiş ve mektubun bir bölümünde, Amr b. Hazm’e Necranlı Hristiyanların malları, canları, arazileri, meskenleri, mabetleri ile dinlerinin Allah Rasûlu’nun zimmetinde olduğunu, kâhinlerin, papazların ve din adamlarının atamalarına karışılmayacağını belirtmiştir.¹¹⁰

Hz. Peygamber’in Mescid-i Nebvî’de Necranlı Hristiyan heyete gösterdiği tavır, yine bu konudaki önemli kıstaslardan biri olmuştur. İbadet vakitleri gelen Necranlı’ların Mescid-i Nebvî’de ibadet etmek istemeleri üzerine bazı Müslümanlar bu

¹⁰⁶ Bakara Suresi, 2/256.

¹⁰⁷ Yiğit, Metin, **Fıkhi Ölçüler Işığında Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü**, DİAFD., IX. Cilt. Say. 2, 2009, s. 160.

¹⁰⁸ Hac Suresi, 22/40.

¹⁰⁹ İbn Hacer, **Fethu’l-Barî**, XII, s. 333.

¹¹⁰ Ebû Yusuf, Yakub İbn İbrahim (ö. 182), **el-Harâc**, Matbau’s-Selefiyye, Kahire 1397, s. 78.

durumu tasvip etmezler. Hz. Peygamber onlara ilişilmemesini emreder ve ardından Necranlılara hitaben; “Doğuya dönerek ibadet edebilirsiniz.” der. Bu durumu yorumlayan İbn Kayyim el- Cevziyye şöyle demektedir: “Gerektiğinde Ehl-i Kitab’ın, Müslümanların huzurunda, mescitte ibadet etmelerine müsaade edilebilir. Ancak bunu adet haline getirmelerine müsaade edilmez.”¹¹¹

Kudüs’ün fethi sırasında Hz. Ömer, Kimame kilisesinin avlusunda oturmuş. Namaz vakti yaklaşınca kilisenin dışına çıkıp kapının eşiğindeki basamakta tek başına namaz kılmıştır. Sonra oturup patriğe hitaben; “Şayet kilisede namaz kılsaydım benden sonra Müslümanlar burada namaz kıldı diye kiliseyi elinizden alırlardı.”¹¹² diye empatik yaklaşımını dile getirmiştir.

İngiliz tarihçi Karen Armstrong ise Holy War adlı kitabında Hz. Ömer’in Kudüs fethini şöyle anlatmaktadır: “Halife Ömer Kudüs’e bir devenin üzerinde girdi. Yanında ise kentin Yunan yöneticisi Başrahip Sophronius vardı. Halife kendisinin öncelikle yıkık olan Hz. Süleyman mabedinin yerine götürülmesini istedi ve Hz. Peygamber’in miraç yaptığı noktada eğildi. Ve dua etti. Başrahip Ömer’i korku içinde izliyordu. Son günlerin artık yaklaştığını sanmıştı. Daha sonra halife Ömer Hristiyan mabetlerini görmek istedi ve tam Kutsal Mezar Kilisesi’ne gittiğinde namaz vakti geldi. Başrahip kendisini kibarca reddetti. Eğer, bu kilisede namaz kılsa sonra bazı Müslümanların bu olayı anıtlıştırmak amacıyla buraya cami inşa etmek isteyeceklerini, bunun ise Kutsal Mezar Kilisesi’nin yıkılması anlamına geleceğini izah etti. Bu nedenle halife kiliseden çıkıp biraz daha ilerideki bir noktada namazını kıldı.” Nitekim bugün bu noktada, Kutsal Mezar Kilisesi’nin tam karşısında Halife Ömer adına inşa edilmiş küçük bir cami bulunmaktadır.¹¹³

2.2. Gayrimüslim Mabetlerinin İnşası ile İlgili Hükümler

Klasik dönem İslâm hukukçuları, kiliselerin inşası ve tamirini etki etmesi açısından, şehirlerin kuruluş ve elde ediliş şekline bakarak mabetlerin yapımı konusunda görüşlerini belirlemişlerdir.

Hristiyanlar tarafından kurulmuş olup, barış yoluyla alınan şehirlerdeki kiliselerin muhafazası ve yenilerinin yapılması antlaşmaya ve bu antlaşmanın şartlarına

¹¹¹ İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.751-691), *Zadu’l-Mead, fi Heydi Hayri’l-Mead*, (Thk. Şuayb Arnavut, Abdulkadir Arnavut), Müessesetu’r-Risale, Beyrut 1412/1991, III, s. 638.

¹¹² Yiğit, *Fıkhi Ölçüler Işığında Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü*, s. 161.

¹¹³ Karen Armstrong, *Holy War The Crusades and Their Impact On Today’s World*, MacMillan, London 1998, p. 46.

bağlıdır. Mevcut kiliselerin korunması genel kuraldır. Barış antlaşmasında haraç ödenmesi karşılığında arazinin ahalisine bırakılacağı kararlaştırılmışsa, kilise inşa edilmesine engel olunmaz. Arazinin devlete bırakılması ve cizye ödenmesi söz konusu ise antlaşmada kilise inşa edilme imkânının tanınıp tanınmadığına bakılır.¹¹⁴

Mevsilî, Hz. Muhammed'in (s.a.v): "İslâmiyette kadınlarından uzak durmak ve kilise inşa etmek yoktur" hadisini nazara alarak Zimmîlerin İslâm ülkesinde kilise ve havra inşa edemeyeceğini söyler. Ancak mabetlerin yıkılması durumunda tamir ve yenileme yapabilirler. Nitekim ibadetlerini yapmaya devam ederler. Yıkılan yerde daha önce gayrimüslimlerin ibadet etmelerine izin verildiğine göre, mevcut mabetlerini tamir etmeleri ve birtakım bakım ameliyesi dâhilinde onarmaları İslâm hukukçularının kabullendiği bir durumdur. Bununla beraber yıkılan kilisenin veya herhangi bir mabedin yerine başka bir tipte, öncekinden tamamen farklı bir mabet yapamazlar. O zaman bu tamir olmaz, yeni bir kilise inşa etmek olur.¹¹⁵

İbn-i Abidin mabet yapılması veya yıkılması hususunu kategorize ederek konuyu izah etmeye çalışır. Gayrimüslimlerin mabet yapıp yapamayacakları konusunda şehirleri üç kısma ayırır.

1- Küfe, Basra, Bağdat ve Vasıt gibi Müslümanlar tarafından kurulmuş şehirlerdir. Bu gibi şehirlerde kilise havra gibi tapınakların yapılması ittifakla caiz değildir.

2- Müslümanlar tarafından harp yoluyla alınan şehirlerde yeni kilise ve havra gibi tapınakların yapılması ittifakla caiz değildir. Dikkat edildiğinde görüleceği üzere, eskilerin tamirine herhangi bir kısıtlama ve engel yoktur. Ayrıca Malikîlerden İbn Kasım, bu durumda kilise yapımına devlet yöneticileri izin verirse caizdir demiştir.¹¹⁶

3- Müslümanlar tarafından barış yoluyla alınan şehirlerde ise durum biraz farklılık arz etmektedir. Fethedilen bu toprakların üzerinde her türlü hakkın gayrimüslimlere bırakılması veya barış şartlarında böyle bir madde var ve gayrimüslimler bu şartlara uyuyorsa bu gibi şehirlerde kilise ve havra gibi mabetlerin yapılması uygundur. Eğer yurt ve arazileri gayrimüslimlerin kendilerine bırakılmamışsa yeni bir mabedin yapılması uygun değildir. Tarihi süreç içerisinde, yurtları ve toprakları kendilerine bırakılan ve sulh yapılan halkların yaşadığı bu şehirler, Müslümanların

¹¹⁴ Akman, Mehmet, "**Kilise md.**", DİA, XXVI, s. 17

¹¹⁵ Mevsilî, **el-İhtiyâr**, IV, s. 140.

¹¹⁶ Zeydan, Abdülkerim, **Ahkâmu Zimmîyyin fi Dari'l-İslâm**, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, Ty., s. 97,98

olmuşsa bir bakıma Müslümanlar çoğunluk nüfusunu teşkil etmişlerse, bu durumda gayrimüslimlerin kilise ve havra yapmaları men edilmiştir. Daha sonra bu şehirlerde çok az Müslüman kalsa, gayrimüslimlerin kilise ve havra yapmaları caiz olur. Diğer yandan zimmîleri yeni kilise yapmaktan menetme, içinde Cuma namazlarının kılındığı ve hadlerin tatbik edildiği Müslüman şehirlerine mahsustur. Ayrıca kiliseler zimmîlerin mülkü olduğundan onların mabetleri ellerinden alınmaz.¹¹⁷ Ateşe tapanların tapınakları da bu kapsamda değerlendirilir.¹¹⁸ Malikîler, sulh yoluyla fethedilmese de Müslümanların iskân etmediği yerleşim yerlerinde kiliselerin ve diğer mabetlerin inşa edilmesi caizdir demiştir.¹¹⁹

Serahsî ve bazı Hanefî fukahası, şehir yerlerinde geçerli olan hükümlerin, kırsal yerleşim alanlarında geçerli olmadığını söylemişlerdir. Serahsî'ye göre küçük yerleşim yeri (kura) ehli zimmetin sakinleri tarafından çoğunlukla yerleşim birimi olarak edinilmişse onların mabet yapmaları yasaklanamaz. Bazı Hanefî fıkıhçılara göre ise kırsal kesimlerde Müslümanların oturması halinde hiçbir şekilde o yerin özelliğine nüfusun kimlerden oluştuğuna bakılmaz ve mabet ihdas edilmesi yasaklanır. Şafîiler ise kırsal yerleşim alanlarında yeni kilise ve mabetlerin yapılabileceğini ileri sürmüşlerdir. Kırsal kesimlerdeki mevcut kiliseler savaş sırasında fetih gerçekleşse de yıkılmaz.¹²⁰

Bu konuda diğer İslâm âlimlerinden daha farklı bir söylem geliştiren İbn Kayyim el-Cevziyye, devlet başkanının ancak cizye karşılığı iskâna izin verebileceğini söyler. İbn Kayyim bu konuda şair (dini sembol) faktörünü ön plana çıkartarak, Müslüman diyarında gayrimüslimlere ait dini sembollerin uygun olmayacağı yönünde görüş belirtir. Zimmîlerin dinlerinin uygun olmadığı, yönünde görüş belirtir. Çünkü Zimmîlerin dini tören ve ritüellerinin içinde inkâr-ı ulûhiyet veya sapkınlık ve şirk gibi hususların egemen olmasıyla sembolik anlam taşıyan birtakım ayinlerin İslâm anlayışının hâkim olduğu yerlerde doğru olmayacağını söyler.¹²¹

İbn Kayyim bu doğrultudaki görüşlerini gayrimüslim tebâa ile iyi ilişkiler ve karşılıklı güven ortamının kurulmasına bağlamıştır. Dolayısıyla manastırdaki rahiplerin, halkının arasına karışmayıp ibadetleriyle meşgul olmaları halinde cizye vermesinin

¹¹⁷ Mevsilî, **el-İhtiyâr**, IV, s. 140; İbn-i Abidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz, **Reddu'l-Muhtâr 'ale'd-Dürrü'l-Muhtâr**, Daru Alemlî'l-Kutub, Riyad 1423/2003, VI, s. 327,328; Zeydan, **Ahkâmu Zimmîyyin**, s. 97.

¹¹⁸ İbn-i Abidin, **Reddu'l-Muhtâr**, VI, s. 326.

¹¹⁹ Zeydan, **Ahkâmu Zimmîyyin**, s. 98.

¹²⁰ Zeydan, **Ahkâmu Zimmîyyin**, s. 98.

¹²¹ İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.751-691), **Ahkâmu Ehli'z-Zimme**, Ramadiye lil-Neşr, Riyad 1418/1997, II, s. 1184.

zorunlu olmadığı sonucunu çıkarabiliriz. Yani gayrimüslimler eğer kendi ibadetlerinin yanında etrafına birtakım İslâm dışı adetlerini Müslümanların yaşadığı yerlerde sergilemeleri durumunda, onlara bazı avantajlar sunulmuştur.¹²²

Yukarıda zikrettiğimiz görüşlerin yanında Maverdî de eski kilise veya havranın tamiratının yanında yeni bir mabedin ihdas edilmesinin caiz olmayacağı görüşünü savunur.¹²³

Bunlardan da anlaşılacağı gibi ilk dönemlerdeki bu uygulamaları ve bu uygulamaların ışığında gelişen içtihatları, Hristiyan nüfusun ihtida ve göç sebebiyle azalması veya en azından artmaması sonucu yeni kilise yapımına ihtiyaç duyulmamasıyla açıklamak mümkündür. Nitekim Malikî hukukçularından İbnü'l-Kasım ve Zeydîler devlet başkanı maslahatına uygun bulunup, konjoktürel durumu da hesaba katarak izin vermesi halinde bu şehirlerde, yeni kiliselerin açılmasının mümkün olduğunu söylerler.¹²⁴

Sonuç olarak klasik dönemdeki fukaha arasında birtakım görüş farklılıklarına rağmen, mevcut gayrimüslim mabetleri korunmuştur.¹²⁵

2.3. Tarihte Bazı Uygulamalar

Konuya ilişkin Batılı telakkinin aksine, Osmanlı döneminde gayrimüslimlerin din ve vicdan hürriyetlerinin devletin teminatı altında olduğunu gösteren en önemli delillerden birisi de mabetlerin tamiri konusunda yüzyıllar boyunca istikrarlı bir uygulamanın varlığıdır. İslâm hukukunun bu konudaki temel prensiplerine uygun olarak Osmanlı Devleti'nde kilise, manastır, sinagog (havra) ve benzeri mabetlere izin verildiği, bunların tamiri ve inşasında ise İslâm hukukunda öngörülen “kadim olma” ve “aslına fazla bir şey eklemekten tamir etme” prensiplerinin cari olduğu görülmektedir. Konulan kural ve belirtilen prosedüre uyulmaksızın yapılan veya tamir edilen kiliseler yıkılmıştır.¹²⁶

Mabetlerin inşa ve tamirinde “anveten fetih” ve “sulhen fetih” gibi ölçülerin mabetlere bu yüzden yaklaşımın mihenk taşı olduğunu daha önce İbn Abidin ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin bu konuda mülâhazalarını kritize ederken bahsetmiştik.

¹²² İbn Kayyim, **Ahkâmu Ehli'z-Zimme**, I, s. 162.

¹²³ Maverdî, Ebi Hasan İbn Muhammed İbn Habib (ö.450), **el-Ahkam'ı-Sultaniyye ve'l-Velayatu'd-Diniyye**, (Thk: Ahmet Mübarek), Mektebetü Dari'-bni Kuteybe, Kuveyt 1409 /1989 s. 186.

¹²⁴ Akman, “**Kilise md.**”, XXVI, s. 17.

¹²⁵ Kenanoğlu, M.Macit, **Osmanlıda Millet Sistemi**, Klasik Yay., İstanbul 2007, s. 287.

¹²⁶ Kenanoğlu, **Osmanlıda Millet Sistemi**, s.289.

1516 tarihli Bosna Sancağı Kanunnamesi'nde bu kriterlerin kullanıldığını görmekteyiz. Kanunnamede, kadimden kilise olmayan yerlerde yapılan yeni kiliseler yıktırılarak bu gibi kiliselerde, düşmana yardım ettiği belirtilen kişilerin cezalandırılması istenmiştir. Görüleceği üzere burada mabetlerin hukuki durumlarını tespitite uygulanan kriter, bunların kadim (eski) mi yoksa hadis (yeni) mi olduğudur. Kural olarak kilise kadimse, yerinde bırakılmakta ve tamirine izin verilmekte kadim değilse, yıktırılmakta ve izin verilmemektedir.¹²⁷

Şâtibî, zeraiyi neticeleri ve getireceği zarar veya mefsedetleri itibarı ile üç çeşide ayırmıştır. Birincisi, mefsedete sebep olması kesin olandır. İkincisi nadiren mefsedete sebep olandır. Üçüncüsü çoğu zaman mefsedete sebep olan şeydir. Mesela; Harbiye silah satma gibi örnekler bu kapsama girer.¹²⁸ Dolaylı bir yoldan konuyu ele aldığımızda mefsedeti önleme açısından bazı mabetlerin işlevine dikkat etmek gerekmektedir. Bu tür mabetlerin işlevsiz hale getirilmesi, İslâm toplumunun zayıflamaması için zaruridir.

Eski olan kiliselerin tamiri esnasında önceki ölçülerine uymayan kiliselerin fazlalıklarının yıkıldığı, kilise hakkında verilen birçok hükümle sabittir. Dini kriterlerin siyasi mülahazalardan üstün tutulduğunu gösteren bir örnekte, kilisenin yıkılması halinde dedikodu çıkacağı yolunda sadrazamca ileri sürülen mütalaa üzerine padişah, çıkacak dedikodudan ziyade, kilisenin eski ise yıktırılmasının İslâm hukukuna aykırı olacağını ifade etmesidir. Mabetlere ilişkin dikkat çekici başka bir nokta gayrimüslimlere ait ibadet yerlerinin yüksek yerlerde olmasına ve Müslümanların Camii ve mescitlerinden daha yüksek bir seviyede bulunmasına izin verilmemiştir.¹²⁹ Bu bağlamda Hac suresinde geçen “*Artık kim Allah’ın şeairini ta’zim ederse şüphe yok ki bu kalplerin takvasındandır*”¹³⁰ ayetini Hac menasiki ile ilişkin olan yerlerin ta’zimine veya menasikle alakalı ritüellerin ta’zimi şeklinde tefsir eden Taberî ve İbn Kesir gibi tefsir âlimlerinin yanında¹³¹ bu minvalde Suat Yıldırım, bu ayetin açıklamalı mealini verirken şunları kaydeder; “Allah’ın şeari O’nun kendisine ibadete vesile olmak üzere haklarında saygı göstermeye, kulluk vazifelerini onlar vesilesiyle yapmaya insanları davet ettiği Kur’an, Kâbe, Peygamber, namaz, ezan, cami gibi eserlerdir. Bunlara gösterilen saygı da onlar hakkında gösterilen kusurda Allah’a karşı yapılmış olur. Onlar

¹²⁷ Kenanoğlu, **Osmanlıda Millet Sistemi**, s. 289.

¹²⁸ Zuhaylî, Vehbe, **Usulu’l-fıkhi’l-İslâmî**, Daru’l-fıkr, Dimeşk 1406/1986, I, s. 875,876.

¹²⁹ Kenanoğlu, **Osmanlıda Millet Sistemi**, s. 291.

¹³⁰ Hac Suresi, 22/32.

¹³¹ Taberî, **Camii’l-Beyan**, XVII, s.548; İbn Kesir, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm**, X, s. 53.

mü'minlern varlıklarıyla öyle kaynaşmışlardır ki kalplerini kesip parçalamadıkça kendilerini ayırmazlar.¹³² Dolayısıyla toplumun dini değerlerini, şair ve nişanelerin de teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Her dinin, kendine ait şairleri öne çıkarması gayet doğal bir tutumdur.

Osmanlı devleti, gelişigüzel kilise yapımına karşı birtakım düzenlemeler getirmiştir. Bu düzenleme ve bazı ölçütler olmadan kilise yapımına izin vermemiştir. Bu izni gösteren bir vesikada şu düzenlemelerden bahseder:

“Kilise inşa olunacak arsa yirmi sekiz seneden beri Gürcü, Ermeni Katolik rahip ve rahibelerin ikametlerine ve icrayı ayinleri mahsus elaniye ve karakaların ittisalinde olması ve söz konusu yerleşim yerinin ahalsinin ise mileli gayrimüslimeden bulunması cihetlerle kilise-i mezkûrun inşasında mahzur olmadığı bi'l-muhabere tarafından vuku bulunmuş ve uygun görülmüştür. Fakat kilisenin yüksekliği ve genişliği haddini aşmasının önüne geçilmesine dikkat edilsin.”¹³³

Osmanlıda camilerin bitişiğinde yer alan arsaların gayrimüslimlere kiralanmaması, aksi takdirde namaz kılan cemaatin rahatsız edildiği ve bu gibi arsaların gayrimüslimlere satılmamasıyla ilgi tezkireleri görmek mümkündür.¹³⁴

Konuyu tarihi açıdan ele aldığımız Osmanlı Devleti'nin mabetlere karşı tutumunda, bazen birtakım sebeplerden mabetlerin yıkılması şeklinde de tezahür ettiğini görmek mümkündür. Gayrimüslim mabetlerine uyguladıkları kriterler sonucunda, bazı kiliseler yıktırılmıştır. İhdas etme (muhdesat, yeni kilise yapılması) ve kiliselerde yapılan kavga ve gürültüden dolayı mescitlerde namaz kılmanın müşkil hale gelmesi gibi sebeplerin, Müslümanların, kiliselerin yıktırılması için yaptıkları başvurularda en fazla ileri sürdükleri sebepler olduğu görülmektedir. İddianın doğruluğu araştırıldıktan sonra iddianın vaki' olması halinde muhdes (sonradan yapılan) kiliselerin yıkılması emredilmiş ve kendi ibadet yerlerinde seslerini yükseltmeleri, saz çalıp, şarap içmeleri yasaklanmıştır.¹³⁵

Böyle bir anlayış İslam hukukundan doğan ve içselleştirilen bir hoşgörüyle Osmanlı devleti Hristiyan nüfusunun ihtiyacını karşılamak üzere büyük kilisenin

¹³² Yıldırım, Suat, **Kur'ân-ı Hâkimin Açıklamalı Meali**, Işık Yay., İstanbul 2005, s. 447,448.

¹³³ Ergin, Osman Nuri, **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, İBB Kültür işleri Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 1995, VII, s. 4011.

¹³⁴ Ergin, **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, s. 4042,4043.

¹³⁵ Kenanoğlu, **Osmanlıda Millet sistemi**, s.291.

camiiye çevrilmesi haricinde diğerlerini serbest bırakmıştır. Bu bağlamda kiliselerin yıkımıyla ilgili verilen rakamların çok abartılı olduğu görülmektedir.¹³⁶

İslâm devleti “Onlar dine gelmedikleri takdirde onları kendi hallerine bırakınız” anlayışını kendine kıstas edindiği gibi gayrimüslimlere birtakım kolaylıklar da sunmuştur.¹³⁷

2.4. Gayrimüslimin Mabet için Vasiyette Bulunması ve Vakfetmesi

Bir müslüman ülkesindeki gayrimüslimlerin yeni kilise veya başka mabetlerin yapımı için vakıf ve vasiyette bulunmaları da tartışma konusu olmuştur. Fukahanın büyük çoğunluğu, müslüman mahkemesine başvurmaları halinde böyle bir işlemin yargı kararıyla onaylanmasını doğru bulmayarak bunun geçersiz sayılacağını ifade etmişlerdir. Gayrimüslimlerin bir davranışı ibadet saymalarının yeterli olduğu ve ibadetleri konusunda onlara karışılmayacağını söyleyen Ebû Hanife yanında, Hanbelî ve Maliki mezheplerinden bazı âlimler ise böyle bir tasarrufun geçerli kabul edileceği görüşündedir.¹³⁸

2.4.1. Gayrimüslimin Vasiyeti

Mevsilî, bu konuda zimmînin kilise ve manastır için vasiyette bulunmasının caiz olduğunu belirtir. Bunun sebebinin ise zimmînin vasiyetinin hem bize hem kendilerine göre veya sadece kendilerine göre kurbet (Allah’a yakınlaşma) için olduğunu belirtir. Mevsilî, bu konuda örneklemeye giderek; “Mescid-i Aksa’nın imarı, kandillerin yakıtı için vasiyette bulunması hakikat yönüyle de onların inanç değerlerine göre de sevap getirici bir iştir” der. Bir diğer örneklemede de evini manastır veya kilise için vasiyet etmesi ya da bir kilise, manastır, havra için vasiyette bulunmasının da aynı şekilde caiz olduğunu beyan eder. Ebû Hanife, hükmün illeti olarak kabul ettiği “gayrimüslimlerin kendi dinlerince ve inançlarına göre sevap getirici” prensibi esas alarak gayrimüslimin vasiyetinin caiz olduğunu, İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed konunun masiyet içerikli olduğunu ileri sürerek bu tür vasiyetlerin, caiz olmadığını dile getirmişlerdir.¹³⁹

Gayrimüslim bir zimmî halen hayattayken havra veya kilise yapılması için evini vasiyet etse bile cumhur ulemaya göre ev miras olur. Gayrimüslimin kendi evini

¹³⁶ Öztürk, Levent “**Kilise md**”, DİA, XXVI, s. 16.

¹³⁷ Zeydan, Abdulkarim, **İslâm hukukunda Ferd ve Devlet**, International İslâmic Federation of Student Organizations Yy., Ty., s. 63.

¹³⁸ Akman, Mehmet, “**Kilise md**”, DİA, XXVI, s. 17.

¹³⁹ Mevsilî, **el-İhtiyâr**, IV, s. 84.

önceden belirlemiş olduğu bir topluluğa mabet olarak vasiyeti ise ancak malının üçte birinden alınarak gerçekleşir. Mabetlerin kişiye özel vasiyetine ise Ebû Hanife'nin bir gayrimüslimin mabedi için, kendi arazisinde olmak şartıyla mabet, kilise inşa edebileceğini söylemiştir İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammet caiz olmadığı doğrultusunda görüş belirtir.¹⁴⁰

Hanbelî fukahası, gayrimüslimlerin ne kiliseleri ne de kilisenin bazı araç-gereç ve ihtiyaçları için vasiyette bulunulmasının doğru olmayacağını belirtir. Benzer mülhazalar manastır, havra ve ateşperestlerin tapınakları için geçerlidir. Bu vasiyetin içinde mabetlerin ıslahı, aydınlatılması, hizmetleri, imarı için anlaşmalı gayrimüslim statüsünde de olsa caiz olmadığını Hanbelî âlimler ifade etmektedir. Hanbelî fukahanın bu doğrultuda görüşlerinin bazıları, İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşlerindeki "masiyyet kavramı"na yükledikleri manayla örtüştüğünü söylemek mümkündür. Öte yandan mabetler konusundaki bu düşünce ve görüşlerin gayrimüslimlerin kendine ait birtakım barınak ve meskenleri kapsamamaktadır.¹⁴¹

Yine Hanbelî âlimlerinden benzer konularda farklı görüş beyan edenler de olmuştur. Bu minvalde gayrimüslim mabetlerinin birtakım ihtiyaçları için, mabedi ta'zim maksadı olmadan, sadece mabede hasredilerek, onun aydınlatılması ve benzeri konularda vasiyetin geçerli olduğunu ileri süren âlimler olmuştur. Böyle bir durumun caiz olduğunu belirten âlimler, daha çok ehl-i zimmenin sadece kendilerinin faydalandığı şeyler olduğunu ileri sürerek buna onay vermişlerdir. Aksi şekilde fikir beyan eden âlimler ise daha önce de ifade ettiğimiz gibi İslâm inanç esaslarına uymayıp, bu tür vasiyetlerin mabedi tazim için yapıldığını söyleyerek vasiyetin geçerli olmadığını caiz de olamayacağını ileri sürmüşlerdir.¹⁴²

Daha önce görüşlerine yer verdiğimiz mezheplerin vasiyet ahkâmında gayrimüslim mabedi için ortaya attıkları görüşlerin benzer biçimlerini birtakım Şafî mezhebinin fakihlerinde de görmek mümkündür. Bu doğrultuda âlimler gayrimüslimin vasiyetinin sıhhatli olduğunu ve bu vasiyetin Müslüman birinin vasiyetinden farkının olmadığını söylemektedir. Ancak masiyyet televvünlü, kilise, havra, manastır gibi mabetler için vasiyet yapılamayacağı yönünde Şafî fıkında ittifak vardır. Ayrıca

¹⁴⁰ Halebî Şafî, İbrahim (ö.956), **Multekâ el-Ebhur**, Mektebetu Dari'l-Beyruti Beyrut 1426/2005, s.683.

¹⁴¹ İbn Kudame, **el- Muğni**, VIII, s.513,514; Buhutî, **Keşşafu'l-Kına'**, Daru'l-Fikr, Beyrut 1402/1982, III, s. 554.

¹⁴² İbn Muflih, Ebû İshak Burhanettin, Muhammed (ö.884), **el-Mubdi' Şerhu'l-Muğni**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1418/1997, V, s. 262.

Müslüman olsun, ehl-i zimmet olsun, kilise ve havra gibi mabetler için yapılan vasiyetlerin fasit olduğunu söyleyen âlimler, bunun nedenini masiyete bağlarlar.¹⁴³

Son dönem fıkıh âlimlerinden Aliyyü'l-Kârî vasiyetin geçerliliği konusunda, Ebû Hanefî'nin kurbet¹⁴⁴ anlayışının vasiyetin sahih olmasında önemli bir yer tuttuğunu söyler. Meselâ, bir Zimmînin kendi evini, bir kiliseye veya havraya miras bırakabileceğini ancak Ebû Hanife'ye göre bu mirasın vakıf malı olarak gerçekleşmiş olacağını belirtir. Zimmî hayattayken evini bir mabet olarak düzenlemesi ve yapması şartıyla vasiyeti geçerli olduğuna işaret eder. Ebû Hanife, zimmînin akidesine göre bu davranışın Allah'ın sevap vereceğine inanılan bir davranışı ifade ettiği için vasiyet geçerlidir görüşünü savunmuştur. Daha önce belirttiğimiz gibi İmameyn Ebû Hanife'nin bu görüşüne katılmadıklarını söylemişlerdir.¹⁴⁵

2.4.2. Gayrimüslimin Mabede Vakfetmesi

İslâm Hukukçuları, bir kimsenin malını vakfedebilmesi için birtakım şartlar öne sürmüşlerdir. Vakfın genel şartlarına göz attığımızda bunların; akıl, buluğ, hürriyet, vakfın tam mülk olup, vakfeden kişiye ait vakıf malı olması, tasarruf zamanı ve zatında bir yakınlığının bulunması ve benzeri durumlar olduğunu görmek mümkündür. Dolayısıyla vakıf şartları arasında sadece Müslüman olan bir kimsenin vakfetmesinin geçerli olabileceği şeklinde kayıt yoktur. İster Hıristiyan ve Yahudi isterse Mecusi olan zimmet ehlinden birinin toprağını, evini çocuklarına, torunlarına veya kendi neslinden olan herhangi birine vakfetmesi caizdir. Buradaki din mensuplarının ayrı ayrı ele alınmamasının nedeni hepsinin tek bir millet olarak değerlendirilmesidir.¹⁴⁶

Şeybanî, zimmet ehlinin evini veya malını, Müslümanlara vakfettiğine şahit olunmadığını fakat böylesi bir durumda yapılan vakfın caiz olduğunu ifade eder.¹⁴⁷

Özellikle de bir zimmî eğer malını vakfedip, bu vakfın menfaatinden gelirlerinden Müslümanların fakir olanlarına vermesini isterse böyle bir vakfın batıl

¹⁴³ Şirazi, Ebû İshak (ö.476), **el-Muhezzib**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I.Baskı, Beyrut 1995/1416, II, s.341; Gazali, Muhammed bin Muhammed (ö.505), **el-Vasit fi'l-Mezhep**, (Tlk., Thk., Ahmet Mahmut İbrahim), Daru'l-İslâm, Kahire 1417/1997, IV, s. 404-408.

¹⁴⁴ Erdoğan, **Fıkıh Terimleri Sözlüğü**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s.319. (Kurbet, İbadetten daha geniş anlamda Allah Teâlâ'ya manevî bir halde yakınlığa sebep olan herhangi bir güzel ameldir).

¹⁴⁵ Aliyyü'l-Kârî, **Fethu Babî'l-İnâyeti fi Şerhi Kitabi'n-Nikaye**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye Beyrut 2009, III, s.496; Zühaylî, **Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhu**, VIII, s. 50.

¹⁴⁶ Şeybanî, Ebû Bekir Ahmed b. Amr (ö.261), **Ahkâmu'l-Evkaf**, Mektebetu's-Sekafetu'd-Diniyye, Kahire, 1322, s. 335; Şirbinî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed, **Muğni'l-Muhtac İla Ma'rifeti Meanî Elfazil- Minhac**, Beyrut Ty., Dâru'l-Marife, II, s. 480.

¹⁴⁷ Şeybanî, **Ahkâmu'l-Evkaf**, s.339.

olması için hiçbir sebep söz konusu değildir. Tabii olarak zimmî malını zimmîlerin fakir olanlarına vakfetmesi de caizdir. Ancak Müslüman olan birinin veya zimmî bir şahsın kilise veya havra gibi gayrimüslimlere has olan bir mabede vakfetmesi sahih değildir. Ayrıca zimmî olan birisinin evini havra, kilise veya Mecusilerin tapınaklarına ve diğer dinlerin mabetlerine dönüştürmek için vakfetmesi batıl bir vakıf işlemi olduğu gibi bu gibi yerlerin tamiri tefrişatı aydınlatılması ve buna benzer işlere vakfetmesi batıl ve geçersizdir. Buna benzer özellikler taşımayan vakıfların geçerliliği sadece Mescid-i aksa içindir. Bu Mescid'in yapımı, aydınlatılması ve tamiri için zimmînin kendi malından vakfetmesi caizdir. Yine bir zimmînin gayrimüslim mabedi için vakfetmesi ardından mabedin yıkılması ve kullanılamaz hale gelmesi durumunda bu mabedin vakıftan elde edilen menfaatini fakir ve miskinlere harcayabilir. Ama başka bir mabede vakfetmesi ise caiz değildir.¹⁴⁸

Vasiyette olduğu gibi kurbet mefhumunun gayrimüslimin mabetlere vakfetme konusunda tezahür ettiğini söylemek mümkündür. Çünkü İbn-i Abidin, mabetler için yapılan vakfın zimmî açısından kurbet addedilip sevap kazandırabileceğini ama bu durumun, İslâm hukuku açısından değerlendirildiğinde söz konusu olmayacağını belirtmektedir.¹⁴⁹

Dolayısıyla vakfın haddizatında müslümana sevap getirici ve Müslümanların menfaatini dikkate alan bir özellikte olması gerekir. Aynı zamanda zımmının yapmış olduğu vakfın geçerli ve sahih olmasındaki şartta vakfın hem Müslümanlara hem de onlara göre kurbet olmasıdır. Mefsedet ve masiyet sonuçlarını doğurabilecek bir vakıf geçerli olmayacaktır.¹⁵⁰

Şafiî fıkının, öne çıkan âlimlerinden Nevevî, gayrimüslim mabetlerin yapımını ve söz konusu bu mabetlerin her türlü teçhizat ve donanımlarını vakıf aracılığıyla temin ve tedarik edilmesini doğru bulmamıştır. Daha önce de belirttiğimiz üzere gayrimüslim veya Müslümanlar tarafından birbirlerine veya ötekine vakfedilmesi bu durumu değiştirmemektedir. Ancak bazı fıkıh kitaplarında kadim kiliselerin ihtiyacı için vakfedilmesine cevaz veren fetvalar ve vakfın geçerliliğini kabul eden âlimler de olagelmıştır.¹⁵¹

¹⁴⁸ İbn Hümam, Kemaluddin, **el-Fetavâ el-Hindiyye**, Daru's-Sadr, Beyrut 1310, II. Baskı, IV, s. 239,240; İbn-i Abidin, **Reddu'l-Muhtâr**, VI, s. 526; Zuhayli, **Fıkhu'l-İslâmi ve Edilletuhu**, VIII. s.196.

¹⁴⁹ Şeybânî, **Ahkâmü'l-Evkaf**, s. 339; İbni Abidin, **Reddu'l-Muhtâr**, VI, s. 527.

¹⁵⁰ İbni Abidin, **Reddu'l-Muhtâr**, VI, s.526; Zuhayli, **Fıkhu'l-İslâmi ve Edilletuhu**, VIII. s.190-192.

¹⁵¹ Nevevî, İmam Ebû Zekeriyâ Yahya İbn Şeref el-Dımeşkî (ö.676), **Ravzatu't-Talibin** (Thk. Adil Ahmet Abdulmevcut), Daru Alemlî'l-Kutub, Riyad 1423/2003, VI, s.380-384.

2.5. Gayrimüslim Mabedinde Namaz Kılınması

Müslümanların, kilisede namaz kılıp kılamayacağı da fıkıh kitaplarında tartışılmıştır. Kaynaklar, İslâm'ın ilk devirlerinde bazı kilise ve havralarda namaz kılındığını göstermektedir. Gayrimüslimin mabedinde namaz kılınıp kılınamayacağı konusunda kilise ve sinagog (havra) ya da herhangi bir dine ait mabetlerin arasında bir fark gözetilmediğini İslâm anlayışının bu konudaki hassasiyetlerinden çıkartmak mümkündür. Dolayısıyla buralarda namaz kılınması mabedin kime ait olup olmadığı şartına bağlanmamıştır. Ancak söz konusu olan namazın kılınacağı yerin nasıl bir yer olduğu meselesidir.

Gayrimüslimlere ait mabetlerde, namaz kılınabilmesi konusunda Buhârî Şarihi Aynî'nin mülâhazalarına yer vermenin, konumuzun anlaşılması açısından önemli olduğunu söyleyebiliriz. Müslümanlar Hz. Ömer devrinde fetihler sonucunda diğer din mensuplarıyla ve onların dini ritüellerini yerine getirdikleri mabetlerle karşılaşmışlardır. Müslümanlar için yeni, böylesi bir durumda ne yapacaklarına dair görüş alış-verişinde bulunmuşlardır. Bu bağlamda Hz. Ömer'e yazılan bir mektupta kilisede namaz kılınıp kılınmayacağı sorulmuştur. Bu doğrultuda Aynî, Hz. Ömer'e ait olan "*Onların kiliselerine girmeyiniz*"¹⁵² ibaresinin Müslümanların zaruret dışında kendi iradeleriyle ve bu mabetlerde namaz kılınmasının hoş karşılamamasıyla ilgili olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Aynî söz konusu bu mabetlere girip orada namaz kılınmasının yasaklanmadığını, bu mabetlerde yer alan insan figürleri veya insanları temsil eden bazı resimlerden ötürü Hz. Ömer'in "İnsanları temsil eden figür ve resimlerin olduğu kiliselere girmeyiniz." dediğini belirtmiş ve namaz kılma yasağını da bu mabetlerde bulunan İslâm'a göre namaz kılanan yerde yasak olan resimlere, heykellere bağlamaktadır. Öte yandan Hz. Ömer'e Necran'dan yazılan bir mektuptan bahsedilen bir rivayeti dikkate alan İbn Ebi Şeybe bu mevzuyu teyit etmektedir. Buna göre, Hz. Ömer'e yazılan bu mektupta müslümanların yeni fethedilen bölgelerde namaz kılmak için kiliseden daha temiz ve güzel bir mekân bulamadıkları ifade edilmiş, o da cevabî mektubunda kilisede gerekli tedbirler alındıktan sonra Müslümanların orada namaz kılmalarına izin vermiştir. Aynî, İbn Abbas'ın, bazı temsil ve figürlerin olmadığı Hristiyan mabetlerinde namaz kıldığını bildirmiştir.¹⁵³

¹⁵² Buhârî, "Salât", 54, s. 112.

¹⁵³ Aynî, Ebû Muhammed Mahmut b. Ahmet b. Bedruddin (ö. 855), *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1421/2001, I. Baskı, IV, s. 283,284; İbni Hacer, *Fethu'l-Barî*, I, s. 632.

İbn Kudame, kilisenin temiz olması şartıyla kilisede kılınan namazda bir beis görmediğini ifade etmiştir. Diğer yandan İbn Kudame, Ömer bin Abdulaziz, Şa'bi, Evzaî, Said b. Abdilaziz ve Ebi Musa'nın bu görüşte olduklarını dile getirmiştir. İbn Abbas ise kilisede yer alan birtakım suretlerden ötürü namaz kılınmasını mekruh saymıştır. İbn Kudame kilisede namaz kılınabileceği yönünde görüşünü Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Kâbe'de birtakım suretler, heykeller olduğu halde namaz kılmasını, delil getirerek temellendirir. Buna ilaveten Hz. Peygamber'in (s.a.v.) *"Her nerede olursanız olun namaz vaktine ulaştığınızda o vakitte idrak ettiğiniz namazı kılın"*¹⁵⁴ hadisini de bu minval üzere değerlendiren, İbni Kudame, yer yüzünün mescit özelliği taşıdığını ifade etmektedir.¹⁵⁵

İbn Kayyim el-Cevziyye gayrimüslim mabetlerinde namaz kılınması konusunda farklı görüşlerin olduğunu söyleyerek onları şu şekilde kategorize etmiştir:

- Orada namaz kılmayı mekruh görenler,
- Yasaklayanlar,
- Mabette yer alan suretler olduğu için kılınan namazı mekruh sayanlar,
- Mabette herhangi bir suret, resim olmamak kaydıyla orada namaz kılmayı mekruh saymayanlar,

İbn Kayyim, yukarıda bahsi geçen ve isimlerini zikrettiğimiz bu mabetlerin Allah'ın sevmediği mekânlar olması sebebiyle bazı ulemanın bu gibi yerlerde namaz kılınmasını çirkin bulduklarını aktarmaktadır. Ayrıca bu gibi yerlerin şirk ve küfür ehlinin vatanları olmasında âlimlerin bu kanaati taşımalarında etkili olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Babil toprakları için orası mel'un bir yer olduğu ve bu sebeple oradaki kiliselerde namaz kılınmasının doğru olmayacağı yönündeki sözünü delil gösteren İbn Kayyim, Allah'ın sevmediği yerlerde namaz kılınmasını uygun bulmamaktadır. İbni Kayyim bazı sahabelerin bu mabetlerin temiz olması halinde namaz kılınmasına başka inançların ortak koştukları şeylerin zarar vermeyeceğini, dolayısıyla bu mekânlarda namaz kılınmasının mekruh olmayacağı düşüncesini dile getirdiklerini de belirtir.¹⁵⁶

Şimdiye kadar gelinen noktada önümüze fıkıh âlimleri tarafından namaz kılınması caiz veya mekruh olan yerlerin nereleri olduğu konusunda görüşler ortaya konulmuştur. Sonuç itibariyle ister Yahudilerin mabedi olan havra ya da sinagog isterse

¹⁵⁴ Buhârî, "Salât", 56.

¹⁵⁵ İbni Kudame, **el-Muğni**, II, s. 478.

¹⁵⁶ İbn Kayyim, **Ahkâmu Ehli Zimme**, III, s. 1230,1231.

Hıristiyan mabetleri olan kilise ve manastır gibi yerlerde namazın kılınıp kılınmamasıyla ilgili olarak İbn Abbas (r.a)'ın ve cumhur ulemanın bu mekânlarda namaz kılınmasını mekruh olarak nitelendirdiğini görüyoruz. Bu mabetlerin terkedilmiş ya da hâlihazırda işlevsel olması ise bu konudaki görüşlere etki etmemektedir.

Ancak mevzubahis bu mekânlarda, havanın çok sıcak veya soğuk olması, o esnada şiddetli yağış ya da namazda iken düşman saldırılarından emin olunmaması gibi dış etkenlerden dolayı namaz kılmak mekruh değildir.

Kurtubî, ulemanın icması doğrultusunda kilisede namaz kılınmasında herhangi bir mahsur görmemektedir.¹⁵⁷ Hanbelîler de bu mabetlerde namaz kılınmasında herhangi bir sakınca görmemişlerdir.¹⁵⁸ Namaz kılınmasının Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tarafından yasaklandığı yerlerin arasında sayılan çöplük alanları, hayvanların kanının akıtıldıkları yerler, insanların geçiş alanı olan caddeler, sokaklar, yollar hamamlar ve develerin ağılları gibi yerlerin ortak özelliği bu mekânların necaset teşkil eden bazı kötü hususiyetlere sahip olmasıdır. Dolayısıyla gayrimüslim mabetlerinde necaset veya temizlik koşullarının sağlanamamış olması namazın bir engeli olarak karşımıza çıkar, orada namaz kılınamayacağı konusunda bir yasaklama getirilmemiştir. Bu mabetlerde yer alan resim ve suretleri fıkhi terminolojileri açısından değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda; bu mabetlerde temsil ve suretlerin Allah'ın yarattığı canlı veya cansız varlıklara benzetme amacı güdülmesi veya ruhi yönü olan birtakım varlıkların tasvir edilmesi sadece burada değil; namaz kılınması uygun ve temiz olan her mekânda sorun teşkil etmektedir.¹⁵⁹

2.6. Cami Hükümleri

Asrısaadetten günümüze, İslâm dininin temel dinamiklerinin önemli bir kısmının uygulama sahası geçmişten günümüze görmüş olduğu vazife ve fonksiyonlarından dolayı İslâm mabetlerinin karşılığı olan cami veya mescit konusu, üzerinde önemle durulması gereken bir meseledir.

Fıkıh ilminin tedvin edildiği hicrî ilk dört asır fıkıh kitaplarında, cami veya mescit mevzuunda müstakil bölümler bulunmamakta, cami ve mescit konuları değişik bölümler ve konu başlıkları altında işlenmekteydi.

¹⁵⁷ Kurtubî, *el-Camiu'l-Ahkamî'l-Kur'an*, X, s. 372.

¹⁵⁸ Zuhayli, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletihu*, I, s. 790.

¹⁵⁹ İbni Hacer, *Fethu'l-Barî*, X, s. 405; Zuhayli, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletihu*, I, s. 788.

2.6.1. Cami ve Mescitlerin Süslenmesinin Hükümü

İslâm bilginlerinin ihtilaf ettikleri konulardan birisi de cami ve mescitlerin süslenmesi olmuştur. Bir kısım ulema cami ve mescitlerin süslenmesini mekruh saymışlar.¹⁶⁰ Kimi âlimler ise cami ve mescit süslemeyi tahrimen mekruh kapsamı içerisinde değerlendirmişlerdir.¹⁶¹ Kimi İslâm âlimleri ise cami ve mescitlerin süslenmesinde bir beis görmemiştir.¹⁶²

Zerkeşi, Ebû Davud'un rivayet ettiği hadisin¹⁶³ senedinde zayıflık söz konusu olduğunu bu nedenle mescitleri süslemenin haram olmadığını ileri sürmüştür.¹⁶⁴

Hz. Peygamber'in mescidi her türlü süsten arı, gayet sade ve gösterişten uzak bir şekilde olmasını, mescitte aslolanın Allah'ın adının anılması ve dinin yüceltilmesidir şeklinde açıklamak gerekir. Bu hususta ifrat ve tefritten uzak durma kaydı ve insanların dikkatini celbetmeyecek Allah'ı zikirden alıkoymayacak türden işlemler hat ve motiflerle süslenmesinde bir sakınca yoktur. Dört halife devrinde sadece Hz. Osman'ın halifeliğinde aşırılığa kaçılmadan süslemelerde bulunulmuştur. Asıl süslemeler Velid b. Abdülmelik zamanında başlamıştır. Fitne çıkar korkusu ile âlimlerin çoğu bu uygulamalara ses çıkarmadılar. İslâm'da sadelik esastır. Süsleme olacaksa sanatsal estetiğe uygun, insanların dikkatini celp etmeyen, manevî ortamı zedelemeyen türde olması istenilmiştir.¹⁶⁵

Cami ve mescitlerin aşırı derecede süslenmesinde israf boyutuna da dikkat çekmekte yarar var. Kaldı ki cami ve mescitlerin en güzel süsü, onların içinde her daim ibadet eden Müslümanların olmasıdır. Hatta Şevkanî Neylu'l-Evtar adlı eserinde cami ve mescitleri süslemeyle ilgili hadisleri "Mescit Yapımında İktisat" başlığı altında ele almıştır.¹⁶⁶ Şevkanî, İbn Abbas'tan gelen, "cami ve mescitlerin süslenmesinin Yahudi ve Hristiyanlar'a benzemeyle ilgili" hadiste, mescitlerin süslenmesinin bidat olduğunu ancak Ebû Hanife'nin mescitleri süslemeye ruhsat verdiğini ifade etmiştir. Yine Şevkanî, Bedir ibni Munir'in, insanların kendi evlerini süslemeleri uygun bir durumsa mescitlerin süslenmesinin de uygun olduğunu ifade ettiğini söylemiştir. Burada bir gururlanma,

¹⁶⁰ Zerkeşi, **İ'lamu's-Sacid**, s. 335-337; Buhuti, **Keşşâfu'l-Kıma'**, II, s. 38.

¹⁶¹ İbn Kudame, **el-Muğni**, VIII, s. 223.

¹⁶² Zerkeşi, **İ'lamu's-Sacid**, s.335-337.

¹⁶³ Ebû Davud "Salât" 12. ("Yahudi ve Hristiyanların kendi mabetlerini süslediği gibi siz de mescitleri bir gün mutlaka süsleyeceksiniz.")

¹⁶⁴ Zerkeşi, **İ'lamu's-Sacid**, s. 336.

¹⁶⁵ Sarı, Süleyman, **İHAD.**, **Cami ve Mescitlerle İlgili Fıkhi Hükümler**, Konya 2009, XIII, s. 343.

¹⁶⁶ Şevkanî, **Neylu'l-Evtar**, II, s. 557.

övünme değil de kendi evi gibi mescidin bakımına özenme onu dikkate alma anlayışı vardır.¹⁶⁷

İbni Hacer el-Askalânî meseleyi daha detaylı ele almış ve incelemeye tabi tutmuştur. İbni Hacer, Ebû Hanife'nin mescitleri süslemeye ruhsat verdiğini bildirmiştir. Ancak İbn Hacer, “böyle bir süslemede, “mescitleri tazimin” esas alınması gerektiğini vurgulamıştır. Mescidin süslenmesinde halkın sağladığı katkılardan değil, devletin bütçesinden (beytu'l-malden) ödenek temin edilmelidir. Tek başına cami inşa edenlerin ise camiye aşırıya kaçmadan süslemesinde bir beis yoktur” diye kanaatini ifade etmiştir.

Süslemenin birçok fıkhi yönü vardır:

- Caminin süslenip güzelleştirilmesi namaz kılanı meşgul ediyorsa ittifakla mekruhtur.

- Süsleme, öğünmek ve gösteriş için yapılıyorsa bu da mekruhtur. Hatta böyle bir niyet ve kast ile cami inşa etmek -süsleme olmaksızın- de mekruh olduğu açıktır.

- Camiyi sağlam yapma ve bu maksatla kireç vs gibi maddeler kullanma caizdir, mekruh değildir. Buharî ve Müslim'in Osman bin Affan'dan rivayet ettikleri “*Her kim Allah rızasını kazanmak için bir mescit inşa ederse Allah da onun için cennette bir köşk inşa eder*” hadisi ile yine Hz. Osman'ın hilafeti esnasında mescide yaptığı birtakım düzenleme ve ekler de bu görüşe delildir. Ebû Davud'un rivayet ettiği “*Ben mescitleri yükseltmekle emrolunmadım*” mealindeki hadis, bu görüşe ters düşmemektedir. Çünkü burada yasaklamaya işaret eden herhangi bir delil yoktur. İbn Abbas'ın sözleri ise mevkuttur.¹⁶⁸ Hadisin hükmen merfu¹⁶⁹ olduğunu kabul etsek bile cemaati, zihinsel olarak meşgul edecek derecede mescidi nakışlama ve süslemeye hamledilir. İbn Hacer cami inşa ve süslemeyi şu iki esasa bağlamıştır:

1. Mescitleri, halkın mallarını zorla kullanarak inşa etmemek.

¹⁶⁷ Şevkanî, **Neylu'l-Evtar**, II, s. 559.

¹⁶⁸ Mevkuf Haber: Sahabeden, isnadı ister muttasıl olsun ister munkatı olsun, söz, fiil ve takrir olarak rivayet edilen haberlere mevkuf denilmiştir. Sahabe sözlerine bu ismin verilmesi, isnadın sahabîde son bulması ve Hz. Peygamber'e ulaşmamış olması dolayısıyledir. (Bkz. Koçyiğit Talat Hadis Usulü, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 162,163.)

¹⁶⁹ Hükmen Merfu' Haber: Hükmen merfû olan takrirler ise, sahabînin, Hz. Peygamber zamanında bir işi şu veya bu şekilde yaptıklarını haber vermesidir. “Biz Hz. Peygamber zamanında şöyle yapardık” denilerek nakledilen bir haberin hükmen merfu' olduğuna şüphe yoktur. Çünkü sahabenin devamlı olarak yaptıkları bir fiilden Hz. Peygamber'in habersiz olduğu söylenemez. Keza yasak olan bir fiilin sahabe tarafından devamlı olarak yapılması da düşünülemez. Bundan şu neticeye varılır ki, Hz. Peygamber'in yapılmasına mücade ettiği veya müsamaha gösterdiği her fiil merfûdur. (Bkz. Koçyiğit, s.160.)

2. Cami inşası için olmayan vakıf malı ile cami inşa etmemek.¹⁷⁰ Buradan hareketle, cami için vakfedilen her şeyden sağlanan gelirler de mutlaka cami için sarf edilmesi gerekir.

Öte yandan günümüz Müslümanlarının yerleşim yeri haline getirdikleri her yerde ihtiyaç duydukları camileri ellerindeki kıt ve dar imkânlarla bina etmeye çalıştıklarını her tarafta gözlemlemek mümkündür. Bu camilerin tezyin ve tefrişatı için dünyevi kaygılar gütmeden samimi bir duruşla yaptıklarını zaten hemen anlayabiliyoruz.

Diğer taraftan mescit için gerekli olan aydınlatma araç ve gereçleri ile diğer lüzumlu işler zaten süsleme kabilinden sayılmazlar. Mescitlere erken dönemde bazı yenilikler getirildiği rivayetlerle sabittir. Bu bağlamda, Ebû Saîd el-Hudrî (r.a), mescide ilk lambayı getiren kişinin Temim ed-Dari olduğunu aktarmıştır. Bununla beraber mescitlerin sarı, pembe, mavi, kırmızı ve diğer cazibeli renklerle boyanması, nakış ve işlemelerle tezyini namaz kılanların dikkatini dağıttığı için uygun görülmemiştir.¹⁷¹

Aliyyül-Kârî, namazda iken kalbi meşgul edeceğinden sum'a, kibir ve gururlanma amacıyla özellikle de mihrabın ve etrafının inceden inceye, aşırı derecede süslenmesini hoş görmemiştir.¹⁷²

Sonuç itibariyle, cami inşası faaliyetlerinde nicelik ve nitelik yönlerinden birtakım aşırılıkların bulunduğu bir gerçektir. Fakat bu konuda değerlendirme yaparken basit mukayeseler yapılarak dindar insanların Allah'a kulluk edilen mekânlara ihtimam gösterme duyguları rencide edilmemelidir. Unutulmamalıdır ki Rasûlullah zamanında sadelik sadece mescitlere özgü bir özellik değildi. Sosyal ve iktisadi şartların değişmesiyle kişisel yaşantılarında refah düzeylerini yükselten, kendi meskenleri ve diğer sosyal faaliyet mekânları için büyük harcamalar yapan Müslümanların, mabetlerini eski sadelik ve basitliği içinde korumaları beklenemezdi. Sorunun asıl sebebi, bu konunun sağlıklı bir planlamaya kavuşturulamamış ve disipline edilememiş olmasıdır. Kaldı ki cami ve mescitlerin ibadetin yanı sıra eğitim ve benzeri alanlarla ilgili önemli fonksiyonları da bulunmaktadır. Öte yandan estetik düşüncesinin günlük hayatın en çok ilgili olduğu mekânlara yansıtılmaya çalışılması çok doğaldır. Cami mimarisi Müslümanlar için sanatı geliştirme ve sanat ruhunu topluma aşılama açısından

¹⁷⁰ İbn Hacer, **Fethu'l-Barî**, I, s. 642-644; Aynî, **Umdetu'l-Kârî**, IV, s. 302,303.

¹⁷¹ Sarı, **İHAD, Cami ve Mescitlerle İlgili Fıkhi Hükümler**, XIII, s. 344.

¹⁷² Aliyyü'l-Kari', **Fethu Babi'l-İnaye**, I, s. 298,299.

verimli bir alan oluşturmıştır.¹⁷³ Hatta cami içerisindeki mimariye konu olmuş unsurlar dahi mimarının gelişmesine ön ayak olmuştur. Bu düşüncemizi destekleyici mahiyette, Mescid-i saadette Hz. Peygamber (s.a.s) için hazırlanan minberin, nar büyüklüğünde iki topla süslenmesini örnek verebiliriz. Hz. Peygamber'in iki torunu da onlarla oynardı. Bu ahşap yontma sanatının başlangıcı olmuştur.¹⁷⁴ Yeterki bu alanda yapılan faaliyetler ehil ve uzman kişiler tarafından yapılsın.

2.6.2. Apartman, Ev veya Dairelerde Mescit Açılması

Mazeret durumlarında evin bir odası mescit edinilebileceği gibi mahalle cemaatinden ayrı kalmama şartı ile apartman sakinlerinin birbiri ile olan ilişkilerini sıcak tutması ve diğer bazı zaruri durumlarda, kullanabilmesi kaydı ile apartmanlarda mescit açılabilir. Asr-ı Saadet'te ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) uygulamalarında böyle durumlara şahit olunmuştur.¹⁷⁵

Hadis metinlerinde ve fıkıh kitaplarında benzer başlıklarda geçen “dûr” kelimesi “dar” kelimesinin çoğuludur. Bu kelime mahalle manasına geldiği gibi hane, ev manasına da gelmektedir.¹⁷⁶ Hz. Aişe'nin Hz. Peygamber'den (s.a.v) naklettiği hadiste şöyle buyurmuştur: “Hz. Peygamber mahallelerde veya evlerde mescitler yapılmasını oraların temiz tutulmasını ve güzel kokular sürülmesini emretti”.¹⁷⁷ Hadisin orijinal metninde ev manasını içeren “dur” kelimesinin kullanılması evlerde ve hanelerde mescit açılabilceğini göstermektedir.

Semura b. Cundüp (r.a) ait başka bir rivayette: “*Rasûlullah (s.a.v) evlerimizin içinde) mescitler edinmemizi ayrıca buraları temiz tutmamızı emretti.*”¹⁷⁸ denilmektedir.

Üzerinde konunun örgüldüğü yukarıdaki hadiste Hz. Peygamber'in mahalle ve evlerde mescit açılmasına izin vermesinin hatta bu mescitlerin bakım işlerine vurgu yapmasının elbette birçok hikmeti vardır. Bu mevzuyu ve hikmeti tavzih edecek başka bir hadise yer verelim: “*İtbân bin Mâlik es-Sâlimî (r.a) Sâlimoğulları yurdunda kendi kavminin imamı idi. Allah Rasûl'u ile birlikte Bedir'de savaşmış Ensar'dan çok şişman biridir. Gözlerinden rahatsızlığını, evi ile kavminin mescidi arasında sel yatağı*

¹⁷³ Komisyon, (Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrı, İ. Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş), **Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, DİB Yay., Ankara 2007, II, s. 740.

¹⁷⁴ Hamidullah, Muhammed, **İslâm'a Giriş**, Nur Yay., Ankara 1965, II. Baskı, s. 259.

¹⁷⁵ Sarı, İHAD, **Cami ve Mescitlerle İlgili Fıkhi Hükümler**, XIII, s. 339.

¹⁷⁶ İbn Manzur, **Lisan'l-Arab “Dar md.”**, Daru'l-Maarif, Kahire II, s. 1452.

¹⁷⁷ Ebû Davud, “Salât”, 456; Tirmizi, “Salât” 594.

¹⁷⁸ Ebû Davut, “Salât”, 13.

bulunduğunu ve bu sebeple de Hz. Peygamber'in arkasında namaz kılamadığını dile getirerek: "Gelseniz, evimin bir köşesinde mescit hazırlasanız ve namaz kılsanız da ben orayı namazgâh edinsem olur mu? Ne dersiniz?" demiş ve Hz. Peygamber (s.a.v) Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'le birlikte, evine giderek cemaatle namaz kıldırmıştı. Bu durumu Enes b. Malik (r.a) şöyle nakleder: Itban gözünden şikâyetçiydi. Rasûlallah'a elçi gönderdi rahatsızlığını belirtmek üzere: "Ey Allah'ın Rasûlu! Gözlerim kapandı. Senin arkanda namaz kılamıyorum dedi ve Ey Allah'ın Rasûlu! Evimde namaz kılsanız da ben orayı namazgâh edinsem"sözlerini aktardı. Bunun üzerine Rasûlullah, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer ve Allah'ın nasip ettiği bir grup sahabe Itban'ın evine gittiler. Rasûlullah dedi ki " Ey Itban! Senin için nereyi seçmemi, hazırlamamı istersin ? " Itban ona bir yer tarif etti. Rasûlallah da orayı onun için hazırladı ve orada namaza başladı..."¹⁷⁹

Aynî, burada "dûr" kelimesini mahalle olarak kabul etmekle beraber buradaki hadisten mülhem olarak âmânın, korku, yağmur, yağış, karanlık gibi cemaatten uzaklaştırıcı birtakım etkenlerin mevzu bahis olmasıyla kişinin kendi mahallesinde - apartmanında (kaldı ki apartmanlar tıpkı mahalle gibi sakinleri fazladır)- belli bir yeri mescit edinmesinde bir mahzur olmadığını bildirmektedir. Geçerli sebeplerin bir arada olmasından ötürü böyle bir iznin verilebileceğini aksi takdirde hiçbir geçerli sebep olmadan mescid açma işinin mahalle ve apartman sakinlerinin keyfine bırakılmayacağını ifade etmektedir.¹⁸⁰

İbn Hacer kişinin kendi evinde, mahallesinde -apartmanında- mescit açmanın fitneye sebep teşkil etmeyecek şekilde geçerli nedenlerin oluşmasının gereğine vurgu yapmıştır.¹⁸¹

Görüldüğü üzere cami ve mescide gitmemenin özür kapsamında değerlendirildiğini belirtmek gerekir. Evin bir bölümünün mescit olarak ayrılması, bunun sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Evde mescit edinilen köşe, diğer mescitlere benzemez, çünkü vakıf değildir ve mülkiyeti ev sahibine aittir. Buna rağmen mescit edinilen bir yerde, salih bir insanın namaz kılması ve rahmet umması caizdir.¹⁸²

Rivayetlerde geçen bu mescitler evlerin bir kenarını namaz kılmaya ayırmak ya da evler arasında küçük mescitler yapmak anlamındadır. Ancak bu mescitler camiye

¹⁷⁹ Buhârî, "Salât" 45,46. s. 109, 110.

¹⁸⁰ Aynî, **Umdetu'l-Kârî**, IV, s. 249-251.

¹⁸¹ İbn Hacer, **Fethu'l-Barî**, I, s. 623.

¹⁸² İbn Hacer, **Fethu'l-Barî**, I, s. 623.

gitmeyi engellememelidir. Buralarda farz namazlardan daha çok, nafile ibadetlerin yapılması, tavsiye edilmektedir.¹⁸³

2.6.3. Caminin Bölümleri ile İlgili Hükümler

Geçmişten günümüze cami ve mescitler, namaz kılınan sahanın dışında, mihrabı, minaresi ve bahçesiyle minberi bir bütünlük oluşturmuştur. Mescidin namaz mahalliyle, bu bölümlerinin birlikte yer almasının birçok hikmeti, maslahatı ve yararı olmuştur ve olmaktadır. Sırasıyla bu bölümler aşağıdaki şekilde açıklanmıştır.

2.6.3.1. Mihrap

Arapçada “saray, sarayın harem kısmı veya hükümdarın tahtının bulunduğu bölüm, Hristiyan azizlerin heykel hücresi, çardak, oda, yüksekçe yer, mescidin baş kısmı, en şerefli kısmı” gibi karşılıkları bulunan mihrap kelimesi zamanla camilerde imamların durdukları yer için kullanılmıştır. Kur’anı Kerim’de 4 yerde mihrap kelimesi geçmektedir. Sebe suresinin 13. ayetinde ve mihrabın çoğulu olan “meharip” yüksek ve ihtişamlı binalar, korunaklı yüksek binalar, kaleler, saraylar, mabetler gibi anlamlar içermektedir.¹⁸⁴ Mihrap kelimesi, dilcilerin çoğuna göre mescit anlamındadır. Bazı mihraplardan söz edilirken bununla mihrapları olan musallaları da kastedilmektedir.¹⁸⁵

Diğer bir tarifte ise mihrap, cami ve mescitlerin ön tarafında yer alan, imamların namaz kıldırarak için edindikleri mekânın ismidir. Lügatlerde geçen, kelime anlamı ise mutlak anlamda evin başköşesi, evin en yüksek yeri, mescidin ve kıblenin en yüksek yeridir. Arapçada saraylar mihrap olarak isimlendirilmiştir. Aslanların yuvası, yeri, insanların toplandığı meclis olarak da kullanılmıştır. Günümüzde ise genel olarak imamın namazı ikamet ettiği mescitteki makamı olarak kabul görmüştür. Çünkü kible yönünün ve mescidin en önemli ve en saygın yeri mihraptır.¹⁸⁶

İbn Kesir, mihrap kelimesini güzel bir şekilde imar edilmiş binalar, binaların en üstünü olarak tefsir etmiştir. Bununla beraber başka müfessirlerin mescitler ve meskenler anlamında kullandığını ifade eder.¹⁸⁷ İslâm’ın ortaya çıkışı esnasında Araplar mihrabı, Yahudi ve Hristiyan kültüre ait sunak(kurban mahalli) şeklinde kurulan bir yer

¹⁸³ Sarı, İHAD, *Cami ve Mescitlerle İlgili Fıkhi Hükümler*, XIII, s. 340.

¹⁸⁴ Erzincan, Tuğba, “*Mihrab md.*”, DİA, İstanbul 2006, XXX, s. 30.

¹⁸⁵ Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 446.

¹⁸⁶ İbn Manzur, *Lisan’l-Arab, h-r-b md.*

¹⁸⁷ İbn Kesir, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, XI, s. 265.

olarak kullanırken daha sonra mescitlerde namaz kıldırırken imama ait özel yer anlamında kullanmaya başlanmıştır. Tarihi ise muhtemelen 7. yüzyıldan sonrasdır.¹⁸⁸

Başlangıçta Mescid-i Nebi’de mihrabın bulunmadığı, sadece Hz. Peygamber’in (s.a.v) namaz kıldığı yerin belli olduğu bilinmektedir. Ömer b. Abdullaziz Medine valiliği sırasında Allah Resûl’ünün namaz kıldırıldığı yere niş tarzında bir mihrap ilave etmiştir.¹⁸⁹

Zerkeşi, mihrabın Necran ve Mısır Hristiyanlarının kiliselerinde bulunduğunu, kilisenin temel bölümlerinden olmayıp, sadece rahibin tek başına dua edip, birtakım tegannilerle ibadetini yaptığı, yarım daire şeklindeki yer olarak kullanıldığını belirtmektedir. Bu eğilimli ve kıvrımlı yapı ilk olarak Emevi halifesi Ömer b. Abdulaziz (r.a) tarafından kullanıldığı ve günümüze kadar mescitlerde kullanılmaya devam edildiği belirtilmektedir.¹⁹⁰

Mihrabın fıkıh açısından mescitteki varlığı da fıkıhçılar tarafından ele alınmıştır.

Hanbelî mezhebinin âlimlerine göre mescitte mihrabın olmasının herhangi bir mahsuru yoktur. Çünkü mihrab, cemaatin safları oluşturmada dikkate aldığı bölümlerden birisi olarak öne çıkmaktadır.¹⁹¹

Ancak İbn Kudame, mihrabın nereden geldiği konusunda gayrimüslimleri referans göstermenin doğru olmadığını zikretmiştir. Çünkü gayrimüslimlerin kilisedeki mihrapları daima doğu tarafını gösterdiğini söyleyen İbn Kudame, bu konuda kiliseye iltifatta bulunmanın “Biz Hristiyanlar gibi mihrabımızla yönümüzü tayin ediyoruz” düşüncesinin yanlışlığına değinmektedir. Ayrıca mihrabın bir İslâm eseri ürünü olarak görülmesinin gerek gayrimüslimlerin, gerekse müslümanların düşüncelerindeki bir arızayı gidereceğini öne sürmektedir.¹⁹²

Hanbelî mezhebinden bir kısım âlimler ise, mihrabın mescitlerde yer almasını hoş karşılamamışlar, mekruh addetmişlerdir.¹⁹³ Günümüz âlimleri arasında da Müslümanların böylesine bir yapıyı, Hristiyanlardan aldığını iddia edenler olmuştur.¹⁹⁴

Yine Hz. Ali, İbn Mesud, Ebû Zer, Sufyani Sevri gibi sahabe âlimler mescitte mihrap olmasını mekruh saymışlardır. Zerkeşi, aynı zamanda İbn Hazm’in kerahat

¹⁸⁸ Erzincan, “**Mihrab md.**” XXX, s. 30.

¹⁸⁹ Erzincan, “**Mihrab md.**” XXX, s. 31.

¹⁹⁰ Zerkeşi, **İ’lamu’s-Sacid**, s. 363.

¹⁹¹ Mardavî, Alauddin Ebu’l-Hasan Ali b. Süleyman (ö.817-885), **el-İnsaf**, Daru İhyai’t-Türasi’l-Arabi, Beyrut 1419, II, s. 298.

¹⁹² İbn Kudame, **el-Muğni**, II, s. 102.

¹⁹³ Mardavî, **el-İnsaf**, II, s. 298.

¹⁹⁴ Vanli, Hayruddin, **el- Mescidu fi’l-İslâm**, Daru ilmi’l-Melayin, Beyrut 1409/1998, s. 15.

görüşünde olduğunu bildirmiştir.¹⁹⁵ Ancak Ahmet b. Hanbel “Rasûlullah’ın, mescidin mihrap kısmını yükselttiğini bunun da Rasûlullah zamanında mihrabın varlığına delil teşkil ettiğini ifade etmektedir.¹⁹⁶

Mihrabın mescitteki varlığının herhangi bir sorun teşkil etmediğini öne süren âlimlerin genelinde mihrabın, kıblenin yönünü ve safların düzenini sağlayıcı faktörleri öne çıkardığını, cami ve mescit içinde mihrabın yer almasına tepkisel bir yaklaşım sergileyen âlimlerin ise gayrimüslim mabetlerine benzeme endişesi ve kaygısı taşıdıklarından dolayı mihraba tepki gösterdiklerini görmekteyiz.

Ancak konunun günümüz fıkıh kitaplarında tartışma konusu olmaktan çıktığını, son dönemde kaleme alınmış birçok çağdaş kitap ve hacimli eserlerde de müşahade etmekteyiz.

2.6.3.2. Caminin Kapsadığı Alan

Cami hükümlerine müteallik olan mevzulardan birisi de mescidin kapsadığı alanın sınırının ne kadar olduğu konusudur. Fıkıhçıların bu konu üzerinde önemle durduklarını görüyoruz.

Arapçada mescidin kapsadığı alan “ruhbe” kelimesi ile ifade edilmiştir. Ruhbe kelimesini İbn Manzur, bir mekânın sahası ve genişliği olarak açıklamıştır.¹⁹⁷

Fıkıh âlimleri mescidin kapsadığı alan konusunda birbirinden farklı görüşler öne sürmüşlerdir. İbn Hacer, mescidin kapılarının önünün, mescitten ayrı bölümler arasında değerlendirilmemesi gerektiği görüşündedir. Bu konuda birtakım ihtilaflara rağmen İbn Hacer, bu mekânların, itikâf yapmak için mescidin taşıdığı tüm şartları taşıdığını belirtmektedir. Fakat mescidin sahası dışında kalan bölümleri ayrı bir mekân olarak kabul eden İbn Hacer bu mekânların mescit hükmünde olmadığını ifade eder. Bu tartışmaların sebebinin, hâkimin mescitte yargılama yapıp yapmayacağı konusunun etrafında ortaya atılan görüşlerdir. Tartışmanın diğer bir boyutu da yargılanan kişinin inancı açısından müşrik veya temizlik hali açısından hayız olması durumunda, ruhbe sayılan yerlerin mescit hükmünde olup olmamasına göre mescitte yargılanıp yargılanmayacağı meselesidir.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Zerkeşî, **İ’lamu’s-Sacid**, s. 256.

¹⁹⁶ Mardavî, **el-İnsaf**, II, s. 298.

¹⁹⁷ İbn Manzur, **Lisan’l-Arab, r-h-b md.**

¹⁹⁸ İbn Hacer, **Fethu’l-Barî**, XIII, s. 166.

Zerkeşî ise mescidin etrafında inşa edilen yerlerin mescidin kapsadığı alanın içine girdiği görüşündedir.¹⁹⁹ Bununla beraber görüş farklılıklarının ortaya çıkmasında çeşitli uygulamalar etkili olmuştur. İbn Hacer de görüşleri doğrultusunda mescidin yanında yapılan bölümlerin namaz kılınmasına müsait olduğunu, dolayısıyla itikâfın da bundan ötürü bu yerlerde geçerli olduğuna dikkat çekmiştir.²⁰⁰ Minhacü't-Talibin üzerine yazılmış iki haşiyeden oluşan kitapta Şafîî âlimleri, örfî olarak ruhbenin mescit hükmünde olduğunu belirtmişlerdir.²⁰¹

Malikî mezhebi âlimlerinden Dusukî, mutlak olarak mescidin etrafının mescit hükmünde olmadığı²⁰² savını İmam Malikin kaydettiği şu hadiseye dayandırır. Ömer İbn Hattab'dan şöyle nakledilir: “Mescidin etrafına bir bahçe, avlu yapılmıştır. Hz. Ömer bir keresinde şöyle söyledi: *“Kim şiir söyleme gürültü çıkarma, bağırıp çağırma ve sesini yükseltme arzusunda ise mescidin avlusuna, bahçesine çıksın”*”²⁰³

Buharî’de ahkâm hadislerinde geçen “mescitte hüküm verme ve mescit içinde lanetleşme yaptıran kimse” babındaki hadisin şerhini yapan Aynî, mescidin önündeki geniş sahanın yani bir bakıma avlusunun bahçesinin mescitten ayrı bir yer olmadığını ifade eder. Söz konusu bu yerin mescit hükmünde olduğunu ve hatta orada itikâf geçerli olmaz diyenlerin aksine itikâfın da geçerli olduğunu belirtir.²⁰⁴

Müdevvene’de mescidin kapsadığı alanda kalan yerlerde itikâf yapmada herhangi bir beis olmadığı açıkça ifade edilmektedir.²⁰⁵ Dolayısıyla mescidin etrafındaki bölümler de mescit hükmündedir. Öte yandan mescidin kapsadığı alanın neresi olduğu mevzuu cemaat ile kılınan namazda imamı görmenin yeterli olup olmadığı ve sesinin duyulmasının imama uyma açısından gerekli şartları sağlayıp sağlamadığı da tartışılmıştır. Bu konuda Buhutî, mescidin avlusunda, sahasında, imama uyularak kılınan namazın sahih olduğunu imamın sesini duymanın yeterliği olduğunu belirtmiştir.²⁰⁶

¹⁹⁹ Zerkeşî, **İ’lamu’s-Sacid**, s. 167.

²⁰⁰ İbn Hacer, **Fethu’l-Barî**, XIII, s. 167.

²⁰¹ Kulyubi, Şihabeddin Ahmed b. Ahmed İbn Seleme (ö.1049), Amira, Şihabeddin Ahmed, el-Berlu (ö.876), **Haşiyetu ala Minhaci’t-Talibin li İmam Nevevî** (ö.676), Mektebetu Mustafa el-Babî, Mısır 1373/1956, II, s.76; Şirbinî, Şemsuddin Muhammed b. El- Hatib, **Muğni’l-Muhtac**, Daru’l- Ma’rife Beyrut 2007, I, s.670.

²⁰² Dusukî, **Haşiyetu Dusukî ala Şerhi’l-Kebir**, I, s. 547.

²⁰³ İmam Malik, Malik b. Enes el-Ashabi (ö.179), **Muvatta**, Daru’l-Kalem, Dimeşk 14135/1991, I, s.175.

²⁰⁴ Aynî, **Umdetu’l-Kârî**, XXIV, s. 365.

²⁰⁵ İmam Malik, Malik b. Enes el-Ashabi (ö.179), **Müdevvenetu’l-Kübra**, (Thk., Zekeriya Umeyrat), Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1415/1994, s. 150.

²⁰⁶ Buhuti, **Keşşafu’l-Kına**, I, s. 490.

İmam Nevevî, minarenin caminin sahası içine girdiğine bu sebeple de itikâfın bozulmadığını öne sürer.²⁰⁷

Son dönem fıkıh âlimlerinden Zuhayli, mescidin üstü, mescidi çevreleyen ve kapısı bulunan avlusu kendisi veya kapısı avluda bulunan minare de mescitten sayılabilir görüşünü savunmuştur. Buna delil olarak da, cünüp kişilerin bu zikredilen yerlere girmeye men edilmelerini öne sürer. Bu bağlamda mescide yapılan ekler ve sevap bakımından mescit sayılan her yer, hatta Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevî çevresindeki ilavelerde mescit hükmünde sayılabileceği için itikâf yapılabileceğini savunan Zuhayli, Hz Ömer'in Mescid-i Nebevî genişletilince söylediği “Bu mescide ilavede bulunup Cebane'ye kadar büyütsek de Hz. Peygamberin mescidi olur.” sözünü bu minvalde zikreder.²⁰⁸

Günümüzde namazların cemaatle kılındığı zaman diliminde, özellikle de Cuma namazlarında camilerin içinin dolup, cemaatin avluya taşıdığını çok kere müşahade etmişizdir. Bu sebepten ötürü avluyu mescidin bir bölümü olarak kabul etmek ve imamın sesinin namazın sıhhati için yeterli olduğunu savunmak, aşırı bir yorum olmasa gerektir. Üzerinde önemle durulması gereken bir konu da cemaatin avluda namaz kılarken imamın bulunduğu yeri geçmemeleridir ki buna dikkat etmek ve safları düzenleyici birtakım önlemler almak büyük bir önem arz etmektedir.

2.6.3.3. Minare

Lügatlerde “ışık veya ateş çıkan, görünen yer anlamında kullanılmakla beraber, müezzinin ezan okuduğu yer anlamında Arapçadan “menare” kelimesinden gelmiştir. Mi'zene şeklinde de kullanıldığı görülmektedir. Böyle kullanıldığında ezan okunan yer anlamına geldiği ifade edilmektedir.²⁰⁹ Uzaktan görülebilen, ışık saçan yer, anlamında da kullanılmıştır.²¹⁰

Hz. Peygamber döneminde, Mescid-i Nebevî'nin kible tarafında Bilal-i Habeşi'nin ezan okumak için üzerine iple tırmanarak çıktığı “üstüvane” (silindir) denilen özel bir yer bulunmaktaydı. Minarenin ilk şekli olarak düşünülecek bu yerin dışında mescidin çevresinde bazı yüksek yerler bulunmaktaydı ve bu yüksek yerler birtakım benzeri amaçlar için kullanılıyordu. Camiye ilk minareyi ekleyen kişi Emevi

²⁰⁷ Nevevî, İmam Ebi Zekeriyâ Muhyiddin İbn Şeref (ö.676), **Mecmu' Şerhu Mühezziib**, Daru'l-Fikr, Beyrut Ty., VI, s. 505.

²⁰⁸ Zuhayli, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, Risale Yay., İstanbul 1994, III, s. 221.

²⁰⁹ İbn Manzûr, **Lisan'ı-Arab, “n-v-r” md.**

²¹⁰ Gündüz, Filiz, “**Minare md.**” DİA., İstanbul 2005, XXX, s. 98.

Halifesi I. Muaviye'nin Mısır valisi Mesleme b. Muhalled'dir. Mesleme Mısır fatihi Amr b. As'ın Fustat'ta yaptırmaya başladığı fakat bitiremediği Amb b. As Camii'ni tamamlatırken binanın köşelerine birer minare koydurmuştur. İlk zamanlarda özel bir mimarî forma sokulmadan yapılan minareler, değişik bölgeler ve kültürlerde birbirlerinden farklı biçimlerde genellikle taş, tuğla ve ahşaptan inşa edilmiştir.²¹¹

Camilerin bir bölümü olarak kabul edilen minareler, fıkıh kitaplarında itikâf meseleleriyle ilgili hükümler içerisinde değerlendirilmiştir. Mescit hükmünde olup olmaması tartışılmıştır. Bu zaviyeden meseleye çözümler getiren fıkıh âlimleri, minarenin bir kısmı mescit sahasının dışında ve mescitle bitişik olmaması durumunda veya minareye dışarıya çıkılmadan gidilme imkânı olamaması halinde, minarenin mescit hükmünde olmadığını savunmuştur.²¹²

Cumhur ulemaya göre minare de mescit hükmündedir. Mescitte geçerli olan yasaklar minare içinde de geçerlidir. İtikâf açısından şartlar müsaade ettiği ölçüde itikâf yapma imkânı varsa minarelerin de mescitlerin bir bölümü şeklinde değerlendirildiğini görmek mümkündür. Mescidin sahası dâhilinde yer alan bir minarenin veya mescidin kendisi eğer minareyi de içine alacak şekilde ihata etmişse mescit hükmünde olduğu görüşünü savunanlar olduğu gibi mescitten anlaşılan mefhumun kapısı ve duvarlar arasında kalan bölümdür, şeklinde yorumlara rastlamak da mümkündür. Mescidin üzerinde inşa edilen bir minarenin mescit hükmünde olması gerekir. Çünkü Ebû Hanife ve İmam-ı Şafî cünüp olan kişinin orada beklemesinin ve durmasının doğru olmadığını belirtmişlerdir. Mescidin sathında yer alan bölümlerin mescidin bütününden bir bölüm olduğunu belirten âlimler, minarenin mescide olan bitişikliği veya yakınlığını nazara almaktadırlar.²¹³ Âlimlerin çoğunluğu minarelerin mescit hükmünde olduğunu kabul etmesine rağmen, İmam Malik, minarenin mescit hükmünde olamayacağını belirtir.²¹⁴

Minare konusunda sergilenen bu yaklaşımların sebebi, delillerin ulema içtihadına dayanması ve kitap ile sünnette buna dair nassların bulunmamasıdır. Günümüzde minarelerin yapısal değişimi ulemaya göre minarenin mescit için inşa edildiği dolayısıyla hayız ve cünüp olan kimsenin minareye çıkmasının yasaklanması,

²¹¹ Firuzabadi, **el- Kamusu'l-Muhit**, "nûr md. ", II, s. 158.

²¹² Şirazî, **Mühezzib**, II, s. 645.

²¹³ İbn Kudame, **el-Muğni ve Şerhu'l-kebir ve'l-İnsaf**, Hicr Yay., (Thk. Abdurrahman Et-Turki), Yy., 1417/1996., V, s. 612,613.

²¹⁴ Dusukî, **Haşiyetu Dusuki ala Şerhi'l-Kebir**, I, s. 548.

bu yönüyle mescide girmeleri yasak olana benzemesi, minarenin mescidin bir cüz'ü olarak görülmesine sebep olmuştur.²¹⁵

İmam Malik cünüp ve hayız olan kişinin minareye ya da mescidin sathına çıkmasının yasak oluşuna katılmasına rağmen minareyi mescit hükmünde kabul etmemesinin sebebi olarak minarenin ezana mahsus olarak inşa edilmesini göstermiştir. İbn Abidin ise itikâf konusunda sadece müezzinin minareye çıkmasının itikâfı bozmayacağını belirtir.²¹⁶ Diğer taraftan Şirbinî, minareyi mescitten ayrı bir bölüm olarak değerlendirmiştir.²¹⁷ Bunda minareye çıkmak için mescidin dışına çıkarak minareye ulaşmanın etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

Üzerinde önemle durulması gereken konulardan biri de minarelerin kiliseye ait çanların çalındığı yapılara benzetilmemesidir. Son dönemde ortaya çıkan bu durum İslam'ın kendine ait mimari anlayışıyla bağdaşmamaktadır.

Göz önünde bulundurulup zaman ve şartlara göre değerlendirilmesi gereken ayrıntılardan biri de, kentleşmenin ortaya çıkardığı bir sorun olan devasa binaların içinde kaybolan camilerde, hem ezan sesinin hem de minarenin daha da önemli hale gelmesidir. Kentin gürültüsü altında camiye bulmak için sadece sesi takip etmek yeterli olmamaktadır. Dolayısıyla minarenin varlığı camiye konumlandırmak açısından büyük bir önem arz etmektedir.

Minberiyle, minaresiyle, mihrabıyla kısaca bütün müstemilatıyla birlikte camiler bizim medeniyetimizin tapusu ve mührü gibidir. Dünyevi ve uhrevi hassasiyetler gözetilerek bina edilmişlerdir. Yapısından işlevine kadar her haliyle orijinaldirler. Bunlardan biri olan minareyi ele alırken, ezanın ortaya çıkış tarihçesinde gördüğümüz üzere Abdullah b. Zeyd'e rüyasında ezan öğretmeye gelen kişinin, “mescidin damına dikilip ezan okumasını”²¹⁸ hatırladığımızda, buradan hareketle ezanın, zaten işlevine de en uygun olduğu üzere yüksek bir yerden okunması düşüncesi ta baştan itibaren vardır, diyebiliriz.²¹⁹ Kaldı ki mescit ekseninden gelen tarihi malumat ve asırların getirdiği münbit İslâm düşüncesi, İslâm mimarisini etkilemiştir. İhtiyaca uygun minare mimarisinin gelişmesine yön vermiştir. Söz konusu bu yapıtlar İslâm kimliğini haykıran ilahi yola kılavuzluk yapan, abide yapıtlardır. Minareler de hidayet ve kutsallığın

²¹⁵ Kasanî, I, s.115; İbn Abidin, **Reddu'l-Muhtâr**, II, s. 436.

²¹⁶ İbn Abidin, **Reddu'l-Muhtâr**, II, s. 437.

²¹⁷ Şirbinî, Şemsuddin Muhammed b. El- Hatib, **Muğni'l-Muhtac**, Daru'l- Ma'rife Beyrut 1418/1997, I, s. 670.

²¹⁸ Ebû Davud “Salât”, 28.

²¹⁹ Özpınar, Ömer, **Ezanı Anlamak**, DİB Yay. , Ankara 2009, s. 119.

sembolü, yeryüzünün yüz akı mekânlardır. İslâm'ın ses bayrağı ezanların dalgalandığı birer kutsî gönder gibi duran minareler, görünme ve düşündürme yoluyla bir medeniyetin temsilciliğini yapmaktadır.²²⁰

2.6.3.4. Minber

Minber kelimesi Arapça “n-b-r” fiilinden türeyen bir sözcük olup, yükselme, yükseltme anlamlarına gelmekle beraber, kademe kademe yükselerek çıkılan yer demektir.²²¹ Istilahta ise özellikle de Cuma ve bayram namazlarında imamın hutbe irad ettiği yer anlamında kullanılmaktadır.²²²

Geçmişten günümüze kadar birçok değişikliğe uğrayan minberler kendine has şekliyle Hz. Peygamber döneminde kullanılmıştır. Önceleri bir hurma kütüğüne yaslanarak konuşan Hz. Peygamber için hicretin yedinci (628) veya sekizinci yılında ılgın ağacından iki basamak ve bir oturma yerinden (makad) ibaret bir minber yapılmıştı.²²³ Cabir'in (ra) rivayeti doğrultusunda Hz. Peygamber'in ayakta hutbe irad ettiği iki hutbe arasında oturduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in Kur'ân ayetlerini hutbede minber üzerinde tilavet ettiği belirtilmiştir.²²⁴ Minberlerin cami içerisinde ki konumuna baktığımızda, Hz Peygamber'den günümüze kadar minberin mevkisinin mihrabın hemen sağ tarafında yer aldığını söylemek mümkündür.²²⁵

2.6.4. Caminin Mülkiyeti

İslâm dininin, nizamı müesses kılmaya çalıştığı her alanda bir muvaffakiyetin görülmesi, onun hiçbir sahayı tanzim etmekten geri durmamasındandır. Muhtemel birtakım sorunların kaynağını teşkil edecek mülkiyet anlayışındaki temel esas mülkün Allah'ın olduğu düşüncesidir. Mülkün menkul veya gayrimenkul olması bu düşüncüyü değiştirmemektedir. Bu doğrultuda kitap ve sünnette insanların ayrılığa en fazla düşmeleri muhtemel olan mülkle ilgili ayrıntılı malumatlara ulaşabilmekteyiz. Şahsın hem mülkiyet hem de mal edinme haklarına vurgu yapıldığı gibi kamu yararına görev

²²⁰ Özpınar, **Ezanı Anlamak**, s. 120.

²²¹ İbn Manzûr, **Lisan'ı-Arab**, “n-b-r md.”

²²² Mardavî, **el-İnsaf**, II, s.460

²²³ Bozkurt, Nebi, “**minber md.**” DİA, İstanbul 2005, XXX, s. 101.

²²⁴ Neysaburî, Ebû İshak İbn Huzeyme (ö.311), **Sahihu İbn Huzeyme**, (Thk, Muhammed Mustafa el – Ata), el-Mektebü'l-İslâm, Beyrut 1400/1980, II, s. 350.

²²⁵ Zerkeşî, **İ'lamu's-Sacid**, s. 373.

yapan kurumların hukuki statüleri de tanzim edilmiştir. İslamda bu kurumlardan biri de camilerdir.

2.6.4.1. Caminin Vakfedilmesi

Vakıf, fıkıh terminolojisinde, bir mülkün menfaatini halka tahsis edip, aynı Allah Teâlâ'nın mülkü olmak üzere, temlik ve temellükten sonsuza kadar men etmektir. İmam Azam'a göre şöyle tarif edilir: Bir mülkün aynı sahibinin mülkü hükmünde kalmak üzere, menfaatinin bir cihetle tasadduk edilmesidir. Vakıf kuran kimseye "Vakıf" vakfedilen şeye "mevkuf" ve "mahalli vakıf" denir.²²⁶

Hanefî fıkıhçılar vakıf kelimesine genel olarak hapsedmek manasını yüklemişlerdir. İstılahı anlamda yukarıda ki tarife mesnet oluşturan vakıf, mal sahibinin mülkü olarak kalıp, vakfedilen malın menfaatlerini sadaka olarak vermektir. Ebû Yusuf, İmam Muhammed ve İmam Şafî "öldüğüm zaman malım vakıftır" şeklinde mal sahibinin vasiyetine bağlı olmayan, başkasından sadır olan vakfın geçerli olmayacağı görüşündedirler. Vakfın caiz olduğu hususunda icma vardır. İcmaya delil olarak zikredilen dayanaklardan biri, Hz Peygamber'in Medine'deki yedi bahçeyi vakfetmesidir.²²⁷

İbn Abidin, vakfın tarifinin, İmam Malik ve Serahsî tarafından güzel bir şekilde yapıldığını söyler. Buna göre İmam Malik, "vakfedilen malın, vakfedenin mülkü olarak kalır. Yani vakfedenin mülkünden çıkmaz. Ancak satılması, varis olunması ve malın hibe edilmesi sahih olmaz". Serahsî ise vakfı, "vakfedilen bir malın başkasına mülk olarak verilmesinin hapsedilmesi, alıkonulmasıdır" şeklinde beyan eder.²²⁸

2.6.4.2. Vakfın Meşruiyeti

Kitap ve sünnette vakfın meşruiyetine, vakfın insanların yararına olması cihetiyle teşvik edildiği birçok nass ve buna dair uygulama vardır. Vakıf şer'an özendirilen, Allah'a yaklaşımcı ve rızasına matuf bir özelliğe sahiptir. Doğrudan vakıf kelimesinin kullanıldığı nasslar mevcut değilse de dolaylı bir şekilde vakfın getirilerine ve manevî kazançlarına işaret eden birçok ayeti kerime bulunmaktadır. Onlardan biri olan "*Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe asla iyiliğe ermiş olmazsınız.*"

²²⁶ Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 595.

²²⁷ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, s. 40,41; Halebî, *Multeka el-Ebhur* s. 377; Aliyyül-Kari, *Fethu Babi'l-İnaye* III, s. 84.

²²⁸ Serahsî, *el-Mebcut*, XII, s.27,28; İbn Abidin, *Reddu'l-Muhtâr*, II, s. 456.

Allah infak ettiklerinizi bilir."²²⁹ ayetidir. Taberî ve İbni Kesir gibi âlimler ayette geçen "birr" kelimesinin cennet anlamına geldiğini, dolayısıyla iyiliğe ermenin maddî ve manevî kazancının cennet olduğunu ifade etmişlerdir.²³⁰ Enes b. Malik'in bir rivayetinde: *"Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe asla iyiliğe ermiş olmazsınız. Allah infak ettiklerinizi bilir."* ayeti inince Ebû Talha Hz. Peygamber'e gelerek dedi ki : *"Ey Allah'ın Resûlü! Allahu Teâla kitabında: "Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe asla iyiliğe ermiş olmazsınız." buyuruyor. Mallarımın bana en sevgili olanı Biruha'dır."*²³¹ İşte bu Biruha bahçesi Aziz ve Celil olan Allah ve Onun Peygamberine sadakadır. Ben bu sadakanın hayrını ve ahiret azığı olmasını ümit ediyorum. Ey Allah'ın Resûlü! Sen bu bahçemi Allah'ın Sana gösterip, işaret ettiği yere sarfet." Bu sözlere mukabil Hz. Peygamber Ebû Talha'ya şöyle dedi : *"Güzel Ebû Talha! Bu sahibine kazanç getiren bir maldır. Biz bu malı senden kabul ettik ve onu tekrar sana verdik. Sen onu en yakın akrabalarına sarfet."* Bunun üzerine Ebû Talha bu malı akrabaları için sadaka olarak sarfetti.²³² Taberî ve İbni Kesir, Âl-i İmran Suresinin 92. ayetinin tefsirinde yukarıdaki rivayete atıfta bulunmuşlardır.²³³

Yine İbni Kesir, vakfın meşruluğuna delil olarak, bu ayetin tefsirinde aşağıdaki rivayeti esas tutmuş, kaynak olarak da bu hadisin geçtiği tüm hadis kitaplarını delil olarak göstermiştir.²³⁴

Bu doğrultuda Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'e gelerek Hayber'de kendisine bir arazi verildiğini ve bu arazinin kendisi tarafından şimdiye kadar alınmış en güzel mal olduğunu söylemiş, söz konusu malı infak etme hususunda Hz. Peygamberden görüş belirtmesini istemiştir. Hz. Peygamber de Hz. Ömer'e : *"Dilersen arazinin aslını vakfedersin ve onun mahsüllerini sadaka verirsin."* buyurdu. Sonra bu hadisi nakleden İbn Ömer, Hz. Ömer bu araziye şartlı vakıf işlemi uyguladığını, malın aslının satılamayacağı, hibe edilemeyeceği ve bu mala mirasçı olunamayacağı kaydını düştüğünü, aynı zamanda gelirlerinden de fakirlere, yakın akrabalara, Allah'ın rızası

²²⁹ Âl-i İmran Suresi, 3/92.

²³⁰ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VI, s. 597; İbni Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, III, s. 109.

²³¹ Ravi Enes b. Malik şöyle naklediyor: Biruha mescidin karşısında bir bahçe idi. Rasûlullah Biruha denilen bu bahçeye girer, orada gölgelenir ve onun içindeki güzel sudan içerdi. (Bkz. Buhârî "Sadaka" 607.)

²³² Buhârî "Sadaka" 607.

²³³ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VI, s. 588; İbni Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, III, s. 108.

²³⁴ İbni Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, III, s. 108.

doğrultusunda gayret gösterenlere ve misafirlere sadaka olarak faydalanması yolunu açtığını belirtmiştir.²³⁵

İmam Nevevî, söz konusu hadisin şerhinde Hz. Ömer'in uygulamasını, yani malın satılamayacağı, hibe edilemeyeceği gibi hususların vakfın meşruluğunu açıkça ortaya koyduğunu söyler. Ayrıca cahiliye şaibelerine muhalif olarak vakfın sıhhatine delalet ettiğini belirtir. İmam Nevevî, kendi mezheplerinin ve tüm mezheplerin bu görüşte olduğunu, mescitlerin ve suların vakfedilmesinin sahihliği konusunda tüm Müslümanların icma ettiğini beyan eder. İmam Nevevî vakfın tüm şartlarının mevcut olduğu vakıf şeklinin, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmada faziletli bir infak ve sadaka-i cariyeye olduğunu öne sürmüştür.²³⁶

İbn Ömer'in naklettiği bu hadisi İbn Hacer vakfın şartları olarak değerlendirip bu başlık altında incelemiştir.²³⁷

Aynî, bu hadisten istinbat yapan âlimlerin çoğunluğunun, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in vakfın cevazı yönünde görüş belirttiklerini ileri sürmüştür. Aynî hadisten çıkarılan hükümler çerçevesinde, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in vakfın lazım ve sabit olduğunu vakfedenin onu iptal edip vazgeçmesinin caiz olmadığı yönündeki görüşüyle Ebû Hanife'nin vakıf olan malın ariyet²³⁸ gibi olduğu görüşünden ayrılmaktadır. Dolayısıyla malını vakfeden kişi öldükten sonra vakfettiği mülk miras kalmayacağı da öne sürülmektedir. Caminin vakfedilmesi konusunda Ebû Hanife'nin görüşü esas alındığında vakfedenin ölümünden sonra vakıf malının varisler arasında ihtilaf konusu olması durumunda varislerin mülkünde kalıp satılması veya hibe edilmesi caiz olur ki bu durum camiler için problematik bir hal oluşturur. Böylesi bir problem ekser ulemanın görüşü olan camilerin vakfı, ittifaki olmasını yani malını vakfedenin ölümünden sonra da devam etmesiyle çözümlenir.²³⁹ Ayrıca vakıf malı olarak düşünülen bir yerin mescit olarak vakfedilmesi için orada namaz kılınması yeterli değildir. Malını vakfedecek kişinin “bu binayı, bu araziye mescit için vakfettim” demesiyle vakıf gerçekleşmiş olur.²⁴⁰

²³⁵ İbni Mace, **Sünen**, “Kitabu's -Sadakat” (Trc: Ahmed Davutoğlu), **Sünen-i İbn Mace ve Tercümesi ve Şerhi** Kahraman Yay., İstanbul Ty., VI, s. 500,501.

²³⁶ Nevevî, **Sahihu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî**, XI, s. 86.

²³⁷ İbn Hacer, **Fethu'l-Barî**, V, s. 418.

²³⁸ Menfaati birine meccanen yani bir bedel karşılığı olmaksızın geri dönüşü mümkün şekilde temlik olunan maldır. (Bkz. Erdoğan, Fıkıh Terimleri Sözlüğü s.31.)

²³⁹ Aynî, **Umdetu'l-Kârî**, XIV, s. 33.

²⁴⁰ Aynî, **Umdetu'l-Kârî**, XIV, s. 33.

Diğer taraftan İbn Kudame da vakıf özelliği taşıması için birtakım lafızların da malını vakfeden kişiden sadır olması gerektiğini öne sürer. İbn Kudame “bir arazi ve bir binayı sadaka olarak verdim” ifadesinin tek başına yeterli olmayacağını bildirir. Çünkü sadaka lafzının zekât ve hibeyi de içine alan bir kullanımının olduğunu dolayısıyla malını vakfeden kişinin sarahaten açık bir niyet ve başka anlamları çağrıştıran lafızlardan uzak bir söylemle malını vakfettiğini izhar etmesi gerektiğini vurgular. Başka bir deyişle malını vakfeden kişinin bu malı “vakfettim ebediyen menfaatlerini hayır için insanların yararına sundum” gibi ifadelerle açık ifadelerin kullanılması gerektiğini söyler.²⁴¹

Öte yandan vakfın oluşmasını netice verecek açık bir karine sayılabilecek bir fiil ve eylem de vakfın mahiyetini taşıyabilir. Bir kişinin, sırf insanların namaz kılması için cami yapması orada namaz kılınmasına karşı çıkmaması gibi fiiller ve tavırlar bu tür eylemlerden sayılır.²⁴²

Hanefî ve Şafîî fıkıhçıları vakfın gerçekleşmesi için vakfetmeyle ilgili bir ibarenin veya lafzın olmasını şart koşarlar.²⁴³ Şirbinî malını vakfeden kişinin “bu malı vakfettim, hayır yolunda kullanılmasına izin verdim” gibi ifadelerin yanı sıra “bu mülkü mevkuf ve muharrem olarak tasadduk ettim” ya da “bu mal ne satılacak ne başkasına bağışlanacak şekilde tasadduk ettim” ifadelerinin vakfın sıhhati için bir delil olduğu görüşünü savunur. Şirbinî, caminin vakfedilmesi konusunda ise Maverdî’nin şu mülahazalarına yer verir: Maverdî, fiilen ölü bir arazide mescit inşa edilmesi ve inşa edilen bu mescidin açık bir niyetle mescit olarak insanların hizmetine sunulması halinde bu mekânın mescit olarak değerlendirileceğini öne sürer. Mescidin vakıf sadedinde ibadetler için inşa edilmesi, lâfzî sarahat anlamına gelebileceğini belirtir.²⁴⁴

Yukarıda bahsi geçen durumlar eğitim öğretim yerleri için de geçerlidir.²⁴⁵

Bir kişinin evini namaz kılmak için vakfetmesi sevap getirici bir davranış olsa da bu cemaatin namaz için camiye gitmesiyle eş değerde değildir.²⁴⁶

²⁴¹ İbn Kudame, **el-Muğni**, VIII, s. 189.

²⁴² İbn Kudame, **el-Muğni**, VIII, s. 190.

²⁴³ İbn Abidin, **Reddu’l-Muhtâr**, II, s. 123.

²⁴⁴ Şirbinî, **Muğni’l-Muhtac**, II, s. 492.

²⁴⁵ Şirbinî, **Muğni’l-Muhtac**, II, s. 492.

²⁴⁶ Necefi, Şeyh Muhammed Hasan, **Cevahiru’l-Kelam fi Şerhi Şerai’l-İslâm**, (Thk. Abbas el-Kucanî) Daru İhyai el- Turasi’l-Arabî, Beyrut Ty. XIV, 7. baskı, s. 72.

Mescit tarzı bir binada itikâfa izin verilmesi, bu binayı mescit olarak kabul etmek anlamına gelir ki, bu durum da “mâlimı vakfettim” gibi bir lafzı söyleme zarureti ortadan kaldırır.²⁴⁷

Herhangi bir niyet izhar etmeden yapılan bir binanın mescit olmayacağı orada namaz kılınmasının bu durumu değiştirmeyeceğini söyleyen Şirbinî, “mescit olarak vakfettim” ifadesine benzer lafızların da kullanarak niyetin açıkça bilinmesi gerektiğine vurgu yapar.²⁴⁸

İbn Arabî Ahkamu'l-Kur'ân adlı eserinde “*Şüphesiz ki mescitler Allah'ındır (secdeler Ona mahsustur.) Öyleyse sakın Allahtan başkasına hiçbir dua ve ibadet etmeyin.*”²⁴⁹ ayetinin yorumunda mescitlerin sadece Allah için, O'nu zikretmek, ibadet etmek maksadıyla kullanılması gerektiğini ifade eder. Bunun yanında mescitlerin, taşıdığı muhtevaya uygun düşmeyecek bir şekilde kullanılmasının caiz olmadığını da söyler.²⁵⁰ Buradan yola çıkarak cami binasının tamamının vakfedilmesi gereği, özellikle de mescit hükmünde olan yerlerin mutlaka vakfın kapsamına girmesi, oluşabilecek sorunları kapısını baştan kapatmak için önemlidir, diyebiliriz. Çağımızda, son dönemlerde yaygınlaşan cami yerleşkeleri içinde yer alan ve birtakım kültürel etkinliklerin tertip edildiği yerlerin mescit hükmünde olmayışı sebebiyle bu gibi yerlerin belediye ve cami derneklerinin halka hizmet amacıyla kullanmasında, bir mahsur olmasa gerektir.

Camilerin ibadet ve buna benzer amaçların dışında, kişisel amaçlar ve çıkarlar için istihdam edilmesi uygun görülmemektedir. Cami vakfeden kişinin camiye ben vakfettim diyerek şahsi tasarruflarda bulunması Ebû Hanife ve imam Muhammed tarafından tecviz edilmemektedir. Ebû Hanife ve İmam Muhammed camiye vakfeden veya yaptıran kimsenin caminin yolunu kendi hâlihazırda kullandığı yoldan ayırması gerektiğinin altını çizerler.²⁵¹

Ebû Hanife ve İmam Muhammed'in bu konuda sarf etmiş oldukları ifadeler arasında yer alan “kendi yolundan ayırma” camiye vakfeden kişinin doğrudan veya dolaylı yollardan dahi olsa, caminin herhangi bir bölümünü mülküne dâhilmiş gibi bir kabulün yanlışlığını ortaya koymaktadır. “Ve mescitler Allahın'dır.”²⁵² ayetinin açtığı

²⁴⁷ Şirbinî, **Muğni'l-Muhtac**, II, s. 492.

²⁴⁸ Şirbinî, **Muğni'l-Muhtac**, II, s. 493.

²⁴⁹ Cin Suresi, 72/18.

²⁵⁰ İbn Arabî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, IX, s. 322.

²⁵¹ Mevsilî, **el-İhtiyâr**, II, s. 78.

²⁵² Cin Suresi, 72/18.

pencereden bakılacak olursa Allah, Kâbe gibi mescitleri, kendi zatına mahsus kılmıştır. Bu sebeple mescit inşasında sahibinin kendisi için muhayyerlik şart koşması, söz konusu olan bu mescide imamlık edecek kişiyi tayin etmesi, orada namaz kılacak kişileri belirlemesi sahih olmaz. Camiler için geçerli olan bu durum diğer vakfedilen yerler için geçerli olmayıp, hüküm bu yönde tezahür etmektedir. Çünkü camiler dışındaki vakıflar diğer mülkler gibi mülk olarak kalırlar. Ancak onlardan barınma ve ziraat olarak faydalanılır. Dolayısıyla bir cami veya mescit sırf Allah’a ve onun rızasına matuf olarak hizmet etmezse, birtakım sorunları beraberinde getirmesi muhtemeldir. Mesela altı bodrum üstü ev olursa veya bir kimse binasının ortasını mescit yapar da insanların oraya girmesine ve namaz kılmasına izin verse de orası mescit olarak düşünülemez. Çünkü mülklerin sahibi ölünce mülk, miras olarak mirasçılara geçer. Ancak altındaki bodrum veya mescidin üstündeki yapılar mescidin maslahatları için ise, bu yerler mescide vakfedilmişse o zaman mescit hükmüne girer.²⁵³

Günümüzde bazı camilerin alt katlarında bodrumlarda sıkça rastladığımız market türü yerlerin camiye katkısı olmakla beraber markette camilerin manevî atmosferine yakışmayacak türden durumların oluşmaması cami dernekleri tarafından dikkate alınması gereken bir konudur. Camilerimizde kilitli dolaplar ardına hapsedilen birkaç kitap yerine herkesin kullanımına açık, kolay ulaşılabilen, zengin içerikli kütüphaneler oluşturulmalıdır. Gençler orada oturup sohbetler yaparak, kitap okuyarak, bilgi merkezi olan camilerimizden faydalanabilmelidir. Camiler kitap ve kültürle buluşmalıdır.²⁵⁴

Ebû Yusuf göre cami inşa eden kimsenin, “ben burayı cami olması için ve kullanılması amacıyla yaptım, vakfettim” demesiyle bu yer cami olmuş olur. Çünkü tıpkı köle azad etmede olduğu gibi vakfetmede de teslim şart değildir.²⁵⁵

İmam Muhammed, çeşitli sebeplerden ötürü bir yerleşim yerinde mescit etrafında olan yerleşimin zamanla o yeri terk edip harabeye dönmesi neticesinde, mescidi inşa eden kişi, mescid yerinin sahibi olur ve onun mülkü haline gelir. Eğer mescidi yaptıran ölmüşse bu mescit mirasçılara intikal eder görüşüne, Ebû Yusuf

²⁵³ Mevsilî, **el-İhtiyâr**, II, s. 79.

²⁵⁴ Görmez, Mehmet, <http://www.diyaret.gov.tr/turkish/Diyaret-İsleri-Baskanligi-Duyuru-18668.aspx>. (24.01.2013).

²⁵⁵ Mevsilî, **el-İhtiyâr**, II, s. 79

muhalefet eder.²⁵⁶ Sadece bu yeri mescit olması için vakfetmenin yanında orada açıkça namaz kılınması gerektiğini belirtenler de olmuştur.²⁵⁷

2.6.5. Caminin İç ve Dış Düzeni

Camiler, insanların ibadetlerinin kulluk neşvesi içerisinde eda ettikleri kutsal yerler olması hasebiyle bu mekânların düzen ve estetiğine de önem verilmiştir. İslâm mimarisinde amaç ve hedefler, yaşanan ortamın sunduğu ham madde imkânlarıyla sonuca ulaşmış yerel teknolojiler dolayısıyla, belli bölgelerde bazı formlar tercih edilmiş, giderek mimari üsluplar kişilik kazanmıştır. Üslubun oluşmasında yörenin malzemesi kadar toplumsal idealler, bir başka deyişle yönetici kesimin benimsediği tutumlar etkili olmuştur. Bu nedenle camiler, içinde namaz kılınan bir hacmin ötesinde, olabildiğince etkili tasarımlara konu olmuştur.²⁵⁸

Bu bağlamda Mescid-i Nebi'nin ilk dönem yapısal özelliğini günümüze kadar devam ettirdiğini söylemek imkânsızdır. İmkânlar ölçüsünde ve başka kültürlerle tanışıldığı nispette bu durum değişiklik arz etmiştir. Mescid-i Nebi ilk olarak Hayber gazvesi dönüşü, Hz. Peygamber tarafından 20 m genişletilip 15 m daha uzunluğa sahip olacak ölçüde yeniden düzenlenmiştir. Böylece Mescid-i Nebi bizzat Hz Peygamber'in müdahalesiyle 50x50 m gibi bir genişliğe ulaşmıştır.²⁵⁹

Daha sonra sırasıyla yönetimde bulunları tarafından genişletilen bu kutlu mescidin her dönemde bazı yenilikler yaşadığını görüyoruz. Kendini bu kutsal beldelerin hadimi olarak addeden Osmanlılar da bu mescide hizmetlerde bulunup bu meyanda Sultan Abdulmecid döneminde mescidin içinde ve dışında birçok düzenlemeler ve yenilikler yapmıştır. Bu düzenlemeler ve yenilikler arasında Mescid-i Nebi'nin kubbelerine ayet ve hadislerin yazılması, tezhip sanatının kullanılarak süslenmesi ve birtakım özel taşlarla Mescid-i Nebi'ye ilaveler yapılması yer almaktadır.²⁶⁰

Özelde Mescid-i Nebi'nin, genel olarak da diğer mescit ve camilerin zamanla kendine has bir çizgide tutunmasında, camileri belli bir kalıba sokma düşüncesine sevk edecek zorlayıcı nassların bulunmaması önemli bir yer tutar. İlginç olan şudur ki;

²⁵⁶ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, s. 79.

²⁵⁷ Necefî, *Cevahiru'l-Kelam fi Şerhi Şerai'l-İslâm*, XIV, s. 70.

²⁵⁸ Mülâyim, Selçuk, *İslâm Sanatı* İsam Yay. İstanbul 2010 s. 73.

²⁵⁹ Abdulganî, Muhammed İlyas, *el -Mescidu'l-Eseriyyetu fi Medineti'l-Münevvera*, Mektebetü'l - Mülk, Medine 1419/1999, s. 18.

²⁶⁰ Abdulganî, *el -Mescidu'l-Eseriyyetu fi Medineti'l-Münevvera*, s. 20.

ibadetler kadar inanç yapılarının yönünü de belirleyen Kâbe, gelişmekte olan mimari için örnek alınan bir yapı formu olmamıştır. Bütün mezhep ve tarikatlarda insanlar namaz sırasında yüzlerini Kâbe'ye çeviriyorlar fakat Kâbe'nin kübik formu cami ve mescitler için bir yapı modeli olarak tekrarlanmıyor. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerim ve Hadisler Kâbe'nin mimari yapısı ve ibadet mekânının şekli ve planı konusunda zorlayıcı hükümler getirmemişti.²⁶¹ Çünkü Kâbe'nin her yönüyle kıyamete kadar tek olması amaçlanmıştır.

2.6.5.1. Camilerin Kapalı olması

Geçmişten günümüze mescit yapılarında mutlaka birçok maslahattan ötürü cami kapısı olagelmıştır. Camilerin kapılarının namaz vakitleri dışında açık olması birtakım sebeplere bağlanmıştır. Ancak sebepler ne olursa olsun camilerin sadece namaz vakitlerinde açık olması, vaktin ilk anlarında kılmayan ve namazı kılacak yer arayan insanların çeşitli sıkıntılar yaşamasına sebep olmaktadır.²⁶² Yine de “Keşke İbn Abbas'ın mescitlerini ve kapılarını görseydin” diye bahsedilen ve Buhârî' de geçen ibareden yola çıkarak mescitlerin geçmişten beri birtakım maslahatlara binaen kapılarının olduğunu söylemek mümkündür. Aynî, camilerin kapalı tutulmasına illet olabilecek saiklerin varlığına değinir.²⁶³

Yukarıda bahsi geçen illetler arasında bazılarını değinecek olursak onların bazılarını şöyle sıralayabiliriz.

- Namaz vakitleri dışında görevlisi olmayan camilerde bazı hayvanların camilere girme riskleri
- Tarihi değere haiz mal varlıklarının çalınma tehlikesi
- Camilerde yer alan sadaka kutularının çalınma tehlikesi

Bütün bu saydıklarımız yine de camilerin tamamen kapatılması yönünde bir eylemin içine girilmesini haklı çıkarmamaktadır. Böylesi bir durumun zuhur etmesinden endişe ediliyorsa, camilerin uygun bir bölümü her zaman açık bırakılabilir.

Şafiî ve Hanefî fıkıhçıların büyük çoğunluğu mescidin açık tutulmasının kapalı tutulmasından daha iyi bir sonuç doğuracağını belirtmekle kalmayıp, herhangi bir korku olmaksızın camilerin kapalı kalmasının caiz olmadığını öne sürerler.²⁶⁴

²⁶¹ Mülâyim, **İslâm Sanatı**, s. 62,63.

²⁶² Buhârî, “Salât” 81, s. 120.

²⁶³ Aynî, **Umdetu'l-Kârî**, IV, s. 363.

²⁶⁴ Nevevî, **Mecmu' lin-Nevevî**, II, s.181; İbn Abidin, **Reddu'l-Muhtâr**, I, s. 656.

2.6.5.2. Camilerin Tamamen Kapatılması

Müslümanların, inançlarının gereğini yaşadıkları alanlardan biri olan ve en önemlisi camilerdir. Kimi zaman inanç ve ibadet hürriyeti ilkesi ayaklar altına alınarak kapılarına kilit vuruldukları dönemler olmuştur. Böylesine bir tutumun ibadet özgürlüğü ve inandığı değerleri yaşama açısından bağdaştırılması imkânsızdır. Bu mevzuda Şari in oldukça açık beyanatlarının olduğunu ifade edebiliriz. *“Allah’ın mescitlerinde Allahın adının anılmasını engelleyip, oraların ıssız ve harap hale gelmesine çalışanlardan daha zâlim kim olabilir. Bunlar oralara ancak korka korka girebilirler. Onlar için dünyada zillet ve ahirette ise müthiş bir azap vardır.”*²⁶⁵ İbn Arabî, bu ayetin umumiyet ifade ettiğini dolayısıyla tüm camileri kapsadığını belirtir. Yani ayetin sadece Mescid-i Haram Mescid-i Aksa için nazil olmadığını, öyle olsaydı mescit kelimesinin çoğul sıgasıyla gelmemesi gerektiğini dile getirmektedir.²⁶⁶

İbn Arabî, camiye gitmeyi yasaklamanın mescit ve camilere birtakım engel ve kısıtlamalar getirip cami ve mescitlerin harabe şekline getirebilecek ortamı hazırlama ve müslümanların mabet ile olan bağlarını koparıp İslâm dininin şairlerini unutturacak hale getirmenin büyük bir sorumluluğu beraberinde getireceğinin altını çizmiştir.²⁶⁷

Köy halkının, köylerini tamamen terk etmesi sebebiyle kullanılamaz hale gelen caminin akıbeti de tartışılmıştır. İmam Şafiî, İmam Malik ve Ebû Yusuf’a göre bu yer hükmen cami olup satışı caiz değildir. Bu yönüyle İmam Ebû Yusuf, İmam Ebû Hanife gibi düşünmektedir. Muhammed eş-Şeybânî’ye göre ise cami olarak vakfedenlerin veya varislerin mülkiyetine geri döner. Hanbeliler’in görüşüne göre ise bu yer satılır ve parası başka bir vakıfta kullanılır.²⁶⁸

2.6.5.3. Camilerin Tefrişatı

İnsanoğlu, araştırarak elde ettiği teknolojik ve pratik bilgilerden yararlanarak birçok kolaylıklar elde etmiştir. Doğal olarak camiler de bu imkânlardan faydalanmıştır. Bunun en açık örneğini Mescid-i Nebi’de görüyoruz. Mescid’i Nebi’de, dönemin yöneticileri tarafından çok defa değişiklik yapılmıştır. Mescid’i Nebi’nin zemininde ilk

²⁶⁵ Bakara Suresi, II/114.

²⁶⁶ İbn Arabî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, I, s. 50, 51.

²⁶⁷ İbn Arabî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, I, s. 50, 51.

²⁶⁸ Şener, “*Cami md.*” s. 91.

zamanlar küçük çakıl taşları ve toprak vardı.²⁶⁹ Daha sonra revaklar, sütunlar ve bazı döşemeler eklemek suretiyle değişiklik yapılmıştır.²⁷⁰

Fıkıh âlimleri tefrişatta kullanacak malzemeler ve nasıl elde edildikleri üzerinde durmuşlardır. Bu minvalde Kurtubî, altın suyu ile yapılan süslemerin caiz olduğunu belirtir.²⁷¹ Camilerde kullanılan döşemelerin halılar ve diğer edevatın necis olmamasına ve haram sayılabilecek bir maddeden yapılmış olmamasına vurgu yapıldığı gibi döşemelerin gasbedilmiş bir malzemedan kullanılmaması hususuna da dikkat çekmişlerdir.²⁷²

Temiz olma vasfına sahip olduktan sonra hasır ve kilim üzerine secde edilmesinde bir sakınca görülmemiştir. Bu konudaki hadislerde de bu açıkça görülmektedir. Meymûne (r.anha): “*Peygamber hurma yapraklarından yapılmış küçük bir seccade üzerinde namaz kılardı*”²⁷³ demiştir. Enes İbn Mâlik, kendi döşegi üzerinde namaz kılmıştır.²⁷⁴

Ve yine Enes (r.a), “*bizler Peygamber'in beraberinde namaz kılardık da bizden kimi kendi elbisesi üzerine secde ederdi*”,²⁷⁵ demiştir.

Cabir b. Zeyd'den gelen bir rivayette ise hayvan derilerinin hepsinin üzerinde secde etmenin mekruh olduğu ifade edilmiştir. Bitkisel bir özelliğe sahip olan ve bitkilerden yapılan sergi ve buna benzer yerlere secde etmekte ise herhangi bir mahsur görülmemiştir. Pamuk ve ketenden yapılmış halı ve kilim buna örnek olarak gösterilebilir. İbn Arabî halı ve kilim tarzı dokumaların üzerinde namaz kılmanın caiz olabilmesinin, ancak süslemelerden hali olmasıyla mümkün olabileceğini dile getirmektedir. Cami halılarının veya evlerde kullandığımız seccadelerin sade ve gösteriştan uzak olması gerektiğini bu mülâhazalar çerçevesinde değerlendirebiliriz. Çünkü cami halılarında bazı şekiller bazen kimi varlıkların suretini andırmakta ve namaz kılan kişiye çok defa vesvese verebilmektedir.

Cami tefrişatında özellikle de son zamanlarda dikkati çeken hususlardan biri de camilerin içinde seyyar veya yere sabitlenmiş ve buna benzer şekilde bulunan mobilyalardır. Bu konu da günümüz İslâm hukukçuları tarafından tartışılmıştır.

²⁶⁹ Ebû Davud, “Salât” 171.

²⁷⁰ El-Cehnî, Suud ibn Bünyan İbn Avvad el- Saydalani, **el- Duru't-Terbeviyyü li'l-Mescidi'n-Nebevî** Camiatu'l-Ummu'l- Kura, 1419/ 1997, s. 86-90.

²⁷¹ Kurtubî, **el-Camiu'l-Ahkami'l-Kur'an**, XV, s. 273.

²⁷² Serahsî, **el-Mebsut**, I, s. 206; İbn Hacer, **Fethu'l -Bari**, III, s. 80.

²⁷³ Buhârî, “Salât”, 21, s. 101.

²⁷⁴ Buhârî, “Salât”, 22, s. 101.

²⁷⁵ Buhârî, “Salât”, 22, s. 101.

Bilindiği gibi namazın rükünlerinden, olmazsa olmaz parçalarından birisi de kıyamdır, yani namazı ayakta kılmaktır. Ancak dinde zorlama söz konusu olmadığından ayakta duramayan oturarak kılar. Ama bu oturuş namazdaki oturuştur. Namaz kılan yapabiliyorsa diz çöker, tahiyyatta oturduğu gibi oturur. Buna gücü yetmezse, ayaklarını kibleye doğru uzatır ve öylece oturur. Bunlardan hiçbirine gücü yetmiyorsa elbette artık bir tabure gibi yüksek bir şey üzerinde oturabilir. Namazını bunların üzerinde kılar. Son çare olarak camide yeterli sayıda ihtiyaca göre tabure bulundurulabilir. Camilerde caminin tefrişatı konusunda yeterli bilgiye sahip olmayan zevat camiye kiliseye benzetebilmektedir.²⁷⁶

Hanefî mezhebinde benimsenen görüşe göre, farz ve vacip namazlarda ve sabah namazının sünnetinde kıyam bir rükündür. Gücü yeten bir kişi bu rükünü yerine getirmeden, mesela oturarak farz veya vacip bir namaz kılacak olursa namazı geçerli olmaz. Hasta veya ayakta namaz kılmaya gücü yetmeyen kişiden kıyam vecibesi düşer. Bu kişi oturmaya güç yetiriyorsa namazı oturarak kılar.²⁷⁷

Bir rivayette, “*Rasûlullah (s.a.v.) Şeybe’yi çağırdı, o da geldi ve Kâbe’yi açtı. Hz. Peygamber içeri girdi, namaz kıldıktan sonra geri döndü ve çıktı. Tekrar gelmesi için Şeybe’ye Rasûlullah’ın elçisi gitti. Şeybe de geri döndü. Hz. Peygamber onun yanına geldi ve dedi ki: “Ben Kâbe’de asılı iki koç boynuzu gördüm, onu gizle! Gerçek şu ki Kâbe’de namaz kılanları meşgul edecek bir şey bulunmaması gerekir.”*”²⁷⁸

Söz konusu hadisten, mescitlerde namaz kılanları meşgul edecek şeylerin bulunmasının doğru olmadığı ve camilerin tefrişatında dikkat çekecek türden eşyalardan kaçınmak gerektiği anlaşılmaktadır.

2.6.5.4. Camilerin Aydınlatılması ve Ses Düzeni

2.6.5.4.1. Camilerin Aydınlatılması

Hız Peygamber’in mescidin aydınlatılmasını tasvip eden ve öven ifadelerine hadis kaynaklarında rastlamak mümkündür. Bunlardan biri de mescidin aydınlatılması ile ilgili olarak Temîm ed-Dârî’nin Şam’dan getirdiği zeytinyağıyla aydınlatılan yapılmış kandillerle Cuma günü gün batımından sonra Mescid-i Nebî’yi aydınlatmasıdır. Hz. Peygamber böyle güzel bir işi kimin yaptığını sorunca Ona Temîm ed-Dârî cevabı verilmiş ve bunun üzerine Hz. Peygamber, “*İslâm’ı nurlandırdığın gibi*

²⁷⁶ Beşer, Faruk, **Namazı Dosdoğru Kılmak**, Nun Yay., İstanbul 2010, s. 43.

²⁷⁷ Komisyon, **İlmihal**, I, s. 241.

²⁷⁸ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 93.

Allah da senin dünya ve ahiretini nurlandırсын”²⁷⁹ buyurmuştur. Camide ibadet vazifelerini yerine getirenler için karanlığı izale etmek adına ve daha başka maslahatlar için de camilerin aydınlatılması müstehaptır.²⁸⁰

Hız. Peygamber, Müslümanların menfaatlerine matuf olan şeylerde birtakım hizmetleri onayladığını görmek mümkündür.

2.6.5.4.2. Ses Sistemi

Camilerde bulunan ses sistemlerinde dikkat edilmesi gereken hususlardan biri, sesin seviyesinin yüksek olmamasına özen gösterilip, camide bulunan insanları rahatsız etmeyecek düzeyde tutulmasıdır. Diğer bir husus ise; yerleşim alanlarının geniş bir yelpazeye yayıldığı günümüzde ezan sesinin her tarafa duyurulması zorunluluğudur. Zaman tanzimini yapmak herkes için mümkün olmadığı bir dönemde duyulan ezan çoğu zaman unutulmuş bazı şeyleri hatıra getirebilmektedir. Camilerde serinletici birtakım araç-gereçler, ışıklandırmalar ve benzer maslahatlar içeren aletler, şeari tazim ve mabede saygı kapsamında olması gerekmektedir.²⁸¹

2.6.5.5. Camilerin Bahçe Düzeni

Fıkıh âlimlerinin üzerinde durduğu konulardan biri de, cami bahçelerinde ağaçların varlığının veya meyveli ağaçların, çeşitli problemlere kapı aralayıp aralamayacağı meselesidir.

Hanbelî mezhebinden bazı âlimler, camilerin bahçesine ağaç dikmenin birçok yönden mahsurlu olduğunu bildirmişlerdir. İbn Kudame'ye göre cami bahçesinde bulunan ağaçlar, namaz ve ibadetlere hazırlanmayı engelleyici bir durum ortaya çıkartır. Bahçedeki ağaçlarda yerlere düşen yaprakların zeminde, istenmeyen manzaralar oluşturacağı gibi, ayrıca ağaçlara tüneyen kuşların pisliklerinin de camiye kirleteceği konusunda endişelerin yanı sıra, çocukların ağaçlardaki meyveye ulaşmak ve kuşlara olan merakının kuşlara taş atmak gibi birtakım davranışların camideki cemaate eza veren bir hal alması gibi sorunları da beraberinde getirmesi kaçınılmazdır.²⁸² Buna önlem olarak yaprakları dökülmeyen ve meyvesi olmayan ağaçlar tercih edilebilir.

²⁷⁹ İbn Hacer, eş-Şafiî el- İsbetü fi Temyizi's-Sabeti, Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut 1853, V, s. 17.

²⁸⁰ Necefi, Cevahiru'l-Kelam fi Şerhi Şerai'l-İslâm, XIV, s. 88.

²⁸¹ Necefi, Cevahiru'l-Kelam fi Şerhi Şerai'l-İslâm, XIV, s. 90.

²⁸² İbn Kudame, el-Muğni, VIII, s. 313.

Yukarıdaki görüşlere katılmadığını anladığımız İbn Abidin'e göre cami bahçesinde ağaç dikmenin yasak olduğuna dair bir şeri' delil bulunmadığı için cami bahçelerinin ağaçlandırılması da haram değildir. İbn Abidin cami binasının ve onun etrafında bulunması gereken bölümlerin tevki²⁸³ bir emir olmadığını hatta ağaç dikmenin de birçok faydalarını olduğunu savunmuştur.²⁸⁴

Peyzaj mimarlarının önerileri doğrultusunda, uygun yeşillendirmelerin yapılması, camilerin çevre düzenlemesine önem verilmesi, camiye gelen insanlar için gölgelik ve dinlenecek alanların dikkate alınması, yeşil alanların hızla azaldığı bir dönemde gerekli bir hizmet olacaktır.

2.6.6. Camiden Sorumlu Olanlar

Camiye karşı sorumluluk, onu inşa edip Müslümanların hizmetine sunmayı kapsadığı gibi bir de orada namaz kılınması adına imamlık, müezzinlik ve diğer vazifeleri deruhte edecek bir hizmet alanını da kapsamaktadır. Bunlar imam müezzin ve hademelerdir.

2.6.6.1. İmam

İmamet ve imamlık Kur'ân-ı Kerîm'de yedi yerde müfret, beş yerde de çoğul olarak geçer.²⁸⁵ İmam kelimesinin lügat manası ise “numune, işaret, misal ve rehberdir.”²⁸⁶

Dini literatürde imamet terimiyle, devlet başkanlığı ve cemaatle namaz imamlığı kastedilmektedir. Ancak bu iki kavramı birbirinden ayırmak üzere birincisi için “İmamet-i Kübra” (büyük imamlık) ikincisi için “İmameti Suğra” (küçük imamlık) tabiri kullanılır.²⁸⁷

İslâm'ın ilk dönemlerden itibaren başta Hz.Peygamber olmak üzere namazı devletin yöneticileri, devletin yöneticileri arasında da en yetkili yönetici olan devlet başkanı kıldırırdı. Devlet başkanı adına eyalet valileri de namaz kıldırırdı. Bu durum

²⁸³ Allah'ın akılla belirleme imkânı olmayan, bizzat seriat tarafından nasıl olacağı belirlenen şeylerdir. Mesela namazların rekâtları vakitleri şartları rükünleri Kur'ân ayetlerinin surelere yerleştirilişi vb. (Bkz. Erdoğan, Fıkıh Terimleri Sözlüğü, s. 578.)

²⁸⁴ İbn Abidin, **Reddu'l-Muhtâr**, II, s. 414.

²⁸⁵ Abdalbaki, Muhammed Fuad **el- Mucemu'l- Müfehres li Elfazi'l-Kur'an**, Daru'l-Hadis, III. Baskı, Kahire 1411/1991, I, s. 103.

²⁸⁶ W.İvanov, “**İmam md.**”, İA, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, V, s. 980.

²⁸⁷ İbn Abidin, **Reddu'l-Muhtâr**, II, s. 276,277.

hıyerarşik olarak düzenli bir şekilde vekâlet usulüyle devam ederdi.²⁸⁸ Sonraları halifeler munzam olarak namaz kıldırmadılar. Daha sonraları ise camilere beytu'l-maldan maaş alan birer imam tayin edildi.²⁸⁹

İmamlığın faziletlerine de değinen fıkıhçılar imametin müezzinlikten daha faziletli olduğunu söylemişlerdir.²⁹⁰ Camilerde imamlık mesleğini icra edecek kişilerin geliş güzel belirlenmesi gibi bir durum hiçbir zaman olmamıştır. Hz. Peygamber, Kur'ân-ı Kerîm'i en iyi bilen imamete layık olduğunu, bu özelliğın olmadığı zaman ve yerlerde en yaşlı ve tecrübeli kişilerin imamete geçmesi gerektiğini bildirmiştir.²⁹¹

Toplum içinde, imam olmaya en layık ve en ehliyetli kimse, onlarda sünneti en iyi bilendir. Ancak namaz kıldıracak kadar kıraati düzgün olmakla beraber açık günahlardan sakınan bir kişinin imam olmasını Ebû Yusuf tecviz etmiştir. Ebû Hanife ve İmam Malik fıkıhı daha iyi bilen kişilerin imamete daha ehil olduğunu söylerken, Ebû Yusuf ve Ahmed b. Hanbel ise kıraati iyi olanı tercih etmişlerdir. Ayrıca İbn Şirin ve Şafiî gibi fıkıhçıların da bu görüşü paylaşmışlardır. Kimi Hanefî fıkıhçılar ise vera' sahibi (harama düşmekten korkan) yaşlı ve kıraati iyi bilen kimsenin, imamete daha layık olduğunu söylemişlerdir.²⁹²

Mevsılı, namazda ayetleri okurken boğazında fazla derecede ses problemi olan veya okurken durulması gereken yerde durmayanın imamlık yapmasının mekrûh olduğunu söylemiştir. Aynı şekilde, kölenin, bedevinin, körün, fâsıkın, zinadan doğmuş olanın ve bidatçinin imamlık yapmaları mekrûhdur. Şöyleki; bunların imamlık yapmaları cemaati azaltır. Çünkü köle diğer insanların nazarında düşük bir mevkidedir. Fâsık günah işlediği için imamlığı mekrûhdur. Kör, pisliklerden sakınamadığı için imamlığı mekrûhdur. Zinadan doğmuş olan kimse ise; âdeten hafife alındığı için, kendisine dinî bilgileri öğretecek kimse bulunmayabilir. Dolayısıyla bu özelliklere sahip olanlar, umumiyetle câhil kalırlar. Ama bunlar öne geçerlerse arkalarında namaz kılınması caiz olur. Bu sayılanların imamlıklarının mekrûhluğu kendilerindeki noksanlıklardan dolayıdır. Ama bu noksanlık giderilirse; meselâ bedevî medenîden, köle hürden, veled-i zina sahih nikâhlı bir evlilikten doğandan, kör de görebilenden

²⁸⁸ Komisyon, İA, "Mescit md.", VIII s. 81.

²⁸⁹ Komisyon, İA, "Mescit md.", VIII s. 81.

²⁹⁰ İbn Kudame, *el-Muğni*, II, s. 54; Tahtavî, Ahmed b. Muhammed b. İsmail (ö.1231), *Muraki'l-Felah Şerhu Nuru'l-İzah Li Şeyh Hasan b. Ammar b. Ali el Şurunbulali*, Matbaatü'l-Kübra Mısır 1318, I, s.191.

²⁹¹ Buhârî, "Ezan", 46- 49, s. 165,166.

²⁹² Zebidî, Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif, (Trc. Ahmet Naim), *Sahihu Buhârî Muhtasarı Tecridi Sarih Tercemesi*, DİB Yay., VIII, Baskı, Ankara Ty., II, s. 648, 649.

daha bilgili ve faziletli olursa; o zaman hüküm tersine döner. Ebû Hanîfe, bid'at ortaya çıkaranların arkasında namaz kılmanın caiz olmayacağı görüşündedir. Ebû Yûsuf , “Kavmin imamının, bidatçı ve heva sahibi biri olmasını ben mekruh görüyorum.” derken İmam Muhammed'den rivayet olunduğuna göre; Rafızî, Cehmiye ve Kaderiye mezhebi mensuplarının arkalarında namaz kılmak caiz değildir.²⁹³

Kadınların ve çocukların erkeklere imamlık yapmaları caiz değildir. Çocukların namazı nafîle olduğu için ona cemaat olarak uymak caiz değildir. Zayıf bir kavle göre teravih namazında çocuğa uymak caizdir. Çünkü teravih farz bir namaz değildir. Sahih olan birinci görüştür. Çünkü çocuğun kıldığı nafîle, erişkinin kıldığı nafîleden daha zayıftır. Şu halde nafîle namazda bile çocuğa uyulmaz.²⁹⁴

Öte yandan Osmanlılarda imamlık müessesesine çok önem atfedilmiş olup bu konu ince elenip sık dokunulmuştur. Öyleki çeşitli kusurlardan ötürü imamlar görevlerinden azledilmişlerdir. Osmanlılar her konuda olduğu gibi, böylesine ulvi bir kuruma gelebilecek zararı önlemek adına her türlü tedbiri almıştır. Layık olana hak ettikleri verilmiş, layık olmayan için ise ne gerekliyse onu yapmışlardır.²⁹⁵

Osmanlılarda imamların görevden niçin alındıklarına dair birkaç hususu burada zikretmenin faydalı olacağının düşünüyoruz.

- İmamlık görevinden azledilme sebeplerinden sayılan ehliyetsizlik ile ilgili bir vakıada Eskişehir'in Paşa mahallesinde bulunan bir camide görevini icra eden Süleyman isminde bir imamın ümmi ve işin ehli olmadığı anlaşılınca imam azledilip yerine imtihanla başka birinin getirilmesine dair bir bildiri yayınlanmıştır.
- Görevden alma konusunda dikkat çeken bir husus da görevini ehliyetsizlere, imamlıkta yeterlilik arz etmeyenlere terk eden imamların azledilmeleri olmuştur. İstanbul'da Fethiye yakınlarında bulunan Hırâmi Ahmed Paşa Mescidi'nde otuz beş seneden beri imam olan Hafız Ahmed, görevini ehliyetsiz birine bırakıp sağa sola gittiğinden görevden azledilmiştir.
- İmamları görevden alma sebeplerinden biri de onların işledikleri yüz kızartıcı suçlar olmuştur. Mesela onlardan biri Eyüp yakınlarında Mahmud Efendi

²⁹³ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, s. 58; Gözübenli, Beşir, “*İmamet md.*”, *İslâmda İnanç İbadet Günlük Yaşam Ansiklopedisi*, Gerçek Hayat Mat., İstanbul 1996, s. 918.

²⁹⁴ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, s. 58.

²⁹⁵ Tut, Faruk, *Osmanlılarda İmam- Hatiplik Müessesesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1991, s. 30.

Cami şerifinde imam ve muallim-i sıbyan (sınıf öğretmeni) olan Mustafa Efendi'nin bir kadınla fık-u fücuru tespit edilmiş ve azline karar verilip mahalleden de sürülmüştür.²⁹⁶

2.6.6.1.1. İmamların Sorumlulukları

Bu konuda Osmanlılarda imamlık vazifesi nasıl yürütüldüğüne dair birtakım malumatlara yer vereceğiz.

Günlük beş vakit ve Cuma ve bayram namazlarını kıldırmaktan başka cenazeler için merasimleri düzenlemek imamlara aitti. Hutbeler ve vaazlar kanalıyla halkı muntazaman haberdar etmek de bu görevler arasındaydı.²⁹⁷ Ayrıca imamlar gazete ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarının olmadığı dönemlerde hükümetin her türlü emir ve nehiyelerini, yatsı namazından sonra halka iletmişlerdir. Çünkü yatsı namazı vaktinde her mahallenin bütün erkekleri camide topluca bulunurdu. İmam, camiye gelmeyenleri evlerinde ziyaret edip, camiye gelmelerini sağlardı.²⁹⁸

Osmanlılarda imamlar muhtarlık müessesesi ihdas edilmeden önce aynı zamanda mahallenin yöneticisiydi. İmamlar mahallenin gören gözü işiten kulağı idiler. Kahvede vaaz eder, çocuklara ders verir, cemaatine yol gösterir, hasta ve fakirlerle ilgilenirlerdi. Bununla beraber onlar yalnızca dini bir kılavuz, öğrencilere ders okutan birer öğretmen, kahvehanelerde, minberlerde ve vaaz kürsülerinde cemaate yol gösteren birer akıl hocaları değildi. Onlar aynı zamanda mahallenin düzeninden, halk arasındaki ahenk ve barıştan sorumlu birer yöneticiydi. Mahalleleri onlar yönetirdi.²⁹⁹

O günün şartlarından kaynaklanan veya o dönemin telakkilerinden ötürü kâdının (bükünkü hâkim) yardımcısı olarak addedilen imamlara nikâh akdi için de yetki görev verilmiştir. Nikâhın mahkemede akdinin mümkün olmaması veya evlenecek çiftlerin kaza merkezlerinden uzak olmaları durumunda nikâhlarının kıyılması görevi o yerin imamına bırakılmıştır. Ve kendilerine bu işle görevli olduklarını gösteren bir belge (izinname) veriliyordu.³⁰⁰ Ayrıca taraflar bulundukları bölgenin mahkemesinden nikâh için gerekli izni alıp, imama geldiklerinde ve beraberlerinde o mahkemeden imama hitaben yazılmış izinname getirdiklerinde imam da onların nikâhını kıyardı.

²⁹⁶ Tut, **Osmanlılarda İmam- Hatiplik Müessesesi**, s. 30,31..

²⁹⁷ Ergin, Osman, **Türkiye Maarif Tarihi**, İBB Yay., İstanbul 1939, I, s. 139.

²⁹⁸ Tut, **Osmanlılarda İmam- Hatiplik Müessesesi**, s.34.

²⁹⁹ Aydın, Yalçın, **Türkiye İktisat Tarihi**, Ayyıldız mat. , Ankara Ty., I, s. 193.

³⁰⁰ Dursun, Davut, **Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din**, İşaret Yay., Ankara 1989, s. 271-272.

Osmanlıda her nikâh için ayrı ayrı izinname verilirdi.³⁰¹

İmamların halk için yaptıkları aktiviteler onların karizmatik bir lider vasfına bürünmelerini sağlayarak insanların camiye daha fazla ilgi duymasına vesile olmaktadır. Onun içindir ki imamlık mesleği en hayırlı ve şerefli mesleklerden biri sayılmış; toplumdaki en bilgili, ahlaklı, dirayetli ve kıraati düzgün kimselerin bu göreve getirilmeleriyle Müslümanların eğitim ve irşadında etkin rol alması teşvik edilmiştir.³⁰²

2.6.6.2. Müezzin

Sözlükte, Müezzin “çağrıda bulunan, ezan okuyan kamet getiren kimse”³⁰³ manasına gelir ki, Müezzin kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de “münadi” anlamında iki ayette geçmektedir.³⁰⁴ Hadislerde “ezan okuyan, kamet getiren” manasında kullanılır, bazen de bu anlamda münadi kelimesi de yer alır.³⁰⁵

Hiz. Peygamber’in (622) veya (623) yılında ezanın lafızlarının belirlenmesiyle müezzinlik müessesesi ortaya çıkmıştır. Daha sonra müezzin kelimesi sadece namaz vakitlerini duyuran ve kamet getiren kimseleri ifade etmek suretiyle münadilikten ayrılmışsa da münadinin nadiren müezzin karşılığı kullanıldığı da görülmektedir.³⁰⁶

Hiz. Peygamber, tayin ettiği valilerden ve İslâm’a giren kabilelerden imam ve müezzin istihdam etmelerini isterdi.³⁰⁷ Hiz. Peygamber’in Mekke’nin fethinde Bilal’i (ra) Kâbe’nin damında ezan okutmasından hareketle bir yerin fethinden sonra fetih ezanı okunması, fethedilen yere imam ve müezzin tayin edilmesi ilk dönemden itibaren adet haline gelmiştir.³⁰⁸ Hiz. Osman’ın Mescid-i Nebi’de müezzin sayısını dörde çıkarmasından sonra özellikle büyük ve merkezi camilerde, Cuma başta olmak üzere önemli gün ve gecelerde ezan ve kametin dışında çeşitli vazifeler üstlenen birden çok müezzin görevlendirilmiştir. Fethedilen yahut yeni kurulan şehirlerde yaptırılan cami ve mescitlerde, merkezi idare, mahalle halkı veya bâni tarafından müezzin görevlendirilmesiyle müezzinlik dini hizmetler alanında imamlıktan sonra en önemli

³⁰¹ Aydın, M.Akif, **İslâm- Osmanlı Aile Hukuku**, İstanbul 1985, s. 87.

³⁰² Gözübenli, Beşir, “**İmamet md.**”, **İslâmda İnanç İbadet Günlük Yaşam Ansiklopedisi**, s. 916.

³⁰³ Erdoğan, **Fıkıh Terimleri Sözlüğü**, s.415.

³⁰⁴ Araf Suresi, 7/44; Yusuf Suresi, 12/70.

³⁰⁵ Buhârî, “Ezan” 7., s.7.

³⁰⁶ Küçükkaşçı, Mustafa Sabri, “**Müezzin md.**”, DİA, İstanbul 2006, s. 491; Pedersen Jons, “**Müezzin md.**”, İA., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, VIII, s. 83.

³⁰⁷ Buhârî, “Ezan” 17., s.155.

³⁰⁸ Küçükkaşçı “**Müezzin md.**”, s. 491.

kurum haline gelmiştir.³⁰⁹

Allah Resûlü çeşitli sözleri ve uygulamalarıyla müezzinliğin önemine işaret etmiş ve müezzinlerden görevlerini usulüne uygun, insanları rahatsız etmeyecek şekilde yapmalarını, gereksiz yere seslerini yükseltmemelerini istemiştir. Hz. Peygamber, *“müezzin, sesinin yettiği yere kadar ins, cin hatta hiçbir yer yoktur ki ezanı duymuş olsun da kıyamet gününde müezzin için hüsnü şahadette bulunmasın”*³¹⁰ buyurmuştur. Nur suresindeki ayet³¹¹ ve hadislerden yola çıkarak, müezzinin, sesini uzaklara iletirmek için tiz perdeden ezan okuması ve sesini yükseltecek vasıtalarla başvurmasının mendup olduğu anlaşılmaktadır. Buhârî, Ömer b. Abdilaziz’in (r.a) bir müezzine *“külfetsiz oku”* diye bir sözünü talikan rivayet etmiştir. Burada sesin uzatılması olmasa da müezzinin ezan kelimelerini belli etmeyecek şekilde okuması doğru değildir.³¹²

Hz. Peygamber (s.a.s) ve ilk iki halife zamanında Cuma namazı için hutbeden önce sadece iç ezan okunurken Hz. Osman zamanından itibaren dışarıda da ezan okunmaya başlanmıştır. Müezzinler aşırı yağmur sebebiyle Cuma günü namazın Mescid-i Nebi’de kılınamayacağını duyurmak gibi bazı istisnai görevler de üslenmişlerdir.³¹³

Müezzinlerin önemli günlerde, bilhassa yatsı ve sabah namazlarından önce, Cuma ve bayram gecelerinde minareden tesbihatta bulunmaları, Cuma ezanından evvel sala okumaları âdeti, ilk defa Mısır’da, Mesleme b. Muhalled’in (ö.62/682) valiliği döneminde Amr b. As Cami’nde uygulamıştır. Daha sonra bu uygulama Kur’ân-ı Kerim tilaveti, dua, kaside ve ilahiler de ilave edilerek bütün İslâm dünyasına yayılmıştır.³¹⁴

Osmanlılar döneminde ise XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Mescid-i Nebi’de müezzinler akşam haricindeki vakitlerde minarelerde iki buçuk saat kalır, ezandan önce tehlil, tekbir, tesbih, salât-ü selam ve çeşitli dualar ederdi. Müezzinlerin önemli bir kısmı musukî yanında güzel sanatların diğer dallarıyla da ilgilenirlerdi. Tesbihat, mahfel sürmesi, dua ve mihrabiye okur temcid, münacat, sala, tardiye, tekbir, mevlit, miraciye,

³⁰⁹ Küçükkaşçı **“Müezzin md.”**, s. 491.

³¹⁰ Zebidî, Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif, (Trc. Ahmet Naim), **Sahihu Buhârî Muhtasarı Tecridi Sarih Tercemesi**, II, s.564.

³¹¹ *“O nura Allah’ın yükseltilmesie ve içlerinde kutlu isminin zikredilmesine izin verdiği mescitlerde kavuşulur.”*(Nur Suresi, 24/36.); Fussilet Suresi 41/20,21.

³¹² Zebidî, Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif, (Trc. Ahmet Naim), **Sahihu Buhârî Muhtasarı Tecridi Sarih Tercemesi**, II, s.567.

³¹³ Buhârî, *“Ezan”* 41., s. 163

³¹⁴ Küçükkaşçı, **“Müezzin md.”**, s. 491.

Muhammediye, tevşih, na't gibi cami musikisinin formlarını icra ederlerdi.³¹⁵

2.6.6.3. Caminin Hizmetinden Sorumlu Hademe Bulundurma

Ebû Hureyre (ra) Mescid-i Nebi'yi süpüren siyahî bir kadından haber vermektedir.³¹⁶ Burdan hareketle camiye mahsus hizmetçiler de cami ihtiyaçları için görevlendirilebilir. İbn Abbas'ın bu konudaki yorumunu ihtiva eden rivayette İbn Abbas: *"İmrân'ın karısı: Rabb'im, karnımdakini azâdlı bir kul olarak sana adadım. Benden de bunu kabul et..."*³¹⁷ âyetindeki "muarraran" sözü, mescide tahsis edilmiş, ona hizmet edecek bir azâdlı demektir,³¹⁸ demiştir Büyük camilerde umumiyetle çok sayıda hademe, özellikle bevvap, ferraş ve sucular vardı. Mekke'de nezaret Kâbe'yi muhafaza gibi daima hususi birtakım hizmetler de var idi. Kudüs Cami'nde görevli 140 hademe vardı. Hicri 300 yılına doğru bunlara mısır hükümeti tarafından maaş da bağlanmıştı.³¹⁹ Günümüzde de camilerin lavabo temizliğinin yetersiz olduğunu müşahade etmekteyiz. Bu minvalde, yetkililer tarafından şadırvan, bahçe temizliği ve düzeni sağlayacak hademelerin görevlendirilmesi, camilerde topyekün bir hijyen sağlanması açısından çok önemli bir uygulama olacaktır.

2.6.7. Camide Yapılması ve Dikkat Edilmesi Gereken Davranışlar

Bu kısımda cami ahkâmına müteallik fıkhi kurallar ile camide uyulması gereken kuralları cami içinde ibadet ahkâmıyla alakalı mevzular ele alınacaktır. Daha önce de geçtiği üzere maddî imar kadar manevî imarın tamamlanması adına aşağıdaki konuları önemli görmekteyiz.

2.6.7.1. Camide Cemaatle Namaz

Fıkıh âlimleri, beş vakit farz namazda, cemaatin gerekliliği hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber bu konuyla ilgili beyanları oldukça açıktır. Saîd b. Müseyyeb'in, onun da Ebû Hüreyre'den naklen rivayet ettiği şu hadiste Hz. Peygamber, *"Cemaatla kılınan namaz, sizden birinizin yalnız başına kıldığı namazdan yirmi beş cüz' daha faziletlidir"*.³²⁰ buyurmuştur. Mükellefin, özürsüz olarak namazı tek başına

³¹⁵ Küçükkaşçı, "Müezzin md." S 494.

³¹⁶ Buhârî, "Salât" 72. s. 118

³¹⁷ Al-i İmran Suresi, 3/35.

³¹⁸ Buhârî, "Salât" 74. s. 118

³¹⁹ Pederson, "Mescit md.", İA, s. 86.

³²⁰ Müslim, "Mesacid," 42(251/651) s. 451.

kılması uygun görülmemiştir. Hanbelîler ise beş vakit namazı cemaatle beraber kılınmasının farz olduğunu söylemişlerdir. Diğer üç mezhep bu hususta onlara katılmamıştır.³²¹ Hanbelîler ve onlara muvafakat eden âlimler cemaatle namaz kılmanın farz olduğu görüşlerini şu hadise dayandırmaktadır. *“Nefsîm kudret elinde bulunan Allah’a hamdolsun. İstedim ki bir miktar odun toplanmasını emrederim. Sonra da bunlar yakılsın daha sonra namaz kılınmasını emir vereyim de namaz için ezan okunsun ve biri emrim doğrultusunda imamlık etsin geride kalan cemaate, erkeklere gidip evlerini ateşe vereyim”*.³²²

Hanbelî âlimlerden İbn Kudame, namazın sıhhati için, cemaatle namazın şart olmadığını, tek başına namaz kılan kişinin namazının tekrar kılınmasının gerekmediği görüşündedir. Bunun yanında İbn Kudame, Hz. Peygamber’in *“Mescide komşu olan birisi namazı evinde kılıp mescitte kılmaması halinde namazı sahih olmaz”*³²³ hadisine atıfta bulunarak yeryüzünün hepsinde namaz kılınabileceğini ama mescitte kılmanın daha faziletli olduğuna vurgu yapar.³²⁴

Cezirî, Hanbelî mezhebindeki âlimlerin, Hz. Peygamber’in “mescide gelmeyenlerin evini yakma” ile ilgili hadisini sadece yatsı namazını cemaatle kılma konusunda, delil ittihaz edebileceklerini belirtmiştir. Diğer namaz vakitlerinde ise bu geçerli değildir. Bazı âlimler cemaatle namaz kılma ortamının yatsı namazında oluştuğunu söylemişlerdir. Hz. Peygamber cemaatle namaza çok önem vermiş ve namazın cemaatle kılınmasının faziletine dair *“cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan namazdan yirmi yedi kat daha faziletlidir”* hadisiyle önceki hadisin neshedildiğini savunan Cezirî, bu konuda ittifak olduğunu söyler.³²⁵ Bununla beraber, İbn Kudame, bir kişinin eşi, yardımcısı veya hizmetçisi olan birine imamlık yapmasının da cemaat şartını sağladığını öne sürmüştür.³²⁶

Diğer mezhep âlimleri de beş vakit namazın cemaatle kılınmasının faziletli olduğuna işaret etmişlerdir. Gerek Malikiler gerekse Hanefîler cemaatle namazın

³²¹ Cezirî, Abdurrahman(ö.578), **Kitabu’l-Fıkhi ala’l-Mezahibi’l-Erbea**, el-Mektebetü’t-Ticaretîyyetü’l-Kutub, Kahire Ty., I, s.405.

³²² Müslim “Mesacid” 42(251/651) s. 451.

³²³ Darekutni, “Kitabu’s-Salât” 1/320.

³²⁴ İbn Kudame, **el-Muğni**, III, s. 8.

³²⁵ Cezirî, **Kitabu’l-Fıkhi ala’l-Mezahibi’l-Erbea**, I, s. 405.

³²⁶ İbn Kudame, **el-Kâfi**, (Thk. Dr. Abdullah İbn Abdilmuhsin et-Türki), Daru’l-Hicr, Yy., 1417/1997, I, s. 396; İbn Kudame, **el-Muğni**, III, s.8.

müekked bir sünnet-i ayn olduğunu savunmuşlardır. Şafîiler ise farzı kifaye olduğunu ifade etmişlerdir.³²⁷

İbn Abidin, cemaatin vacip olduğunu söyleyenlerin de bulunduğunu, hatta küçümseyerek ve aldırış etmeyerek cemaati terk eden kimsenin şahitliğinin kabul edilmeyeceğini bildirmiştir. İbn Abidin, cemaati kaçıran bir kimsenin başka bir mescit aramasının mendup olduğunu ama mescit mescit dolaşp cemaat aramasının ise vacip olmadığını söylemiştir. Burada cemaatle namaz ile kastedilen, camide kılınan namazlardır. Çünkü Hz. Peygamber'den evinde namaz kılmak için ruhsat isteyen âmâ Ümmü Mektum'a Hz. Peygamber, kendisi için ruhsat bulamadığını söylemiştir.³²⁸

Mescitlerde farz namazları beklemenin ne kadar faziletli bir iş olduğu da bizzat Rasûlullah tarafından ifade edilmiş, meleklerin bu kimseye dua edecekleri ve bu kimselerin namazda imiş gibi sayılacakları da ilave edilmiştir. Sehl b. Sâd es-Sâidî (r.a.) şunları anlatır: Rasûlullah'ın (s.a.v.) şöyle dediğini duydum: *“Kim namaz (vaktini) beklemek için mescitte oturursa, o kişi namazda sayılır.”*³²⁹

Ebû Hureyre (r.a.) Rasûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu naklediyor: *“Bir namazdan sonra diğer namaz vaktine kadar (camide) bekleyen kişi, oldukça süratli koşan bir at üzerinde düşmana karşı Allah yolunda savaşıya veya sınırdeki büyük bir karakolda nöbet bekleyene benzer ki melekler bu kimseye dua ederler”* ve derler ki: *‘Allahım, onu affet! Allahım ona merhamet et!’* Bu hâl abdestsizlik durumu oluncaya kadar devam eder”³³⁰.

Yine Ebû Hureyre'den (r.a.) naklediyor: Rasûlullah (s.a.v.) şöyle dedi: *“Allah'ın kendisiyle dereceleri yükselttiği ve hataları sildiği şeyi size göstereyim mi? Bunlar; zorluk anında güzelce abdest almak, mescitlere giderken atılan adımların fazlalığı ve bir namazdan sonra diğer namaz (vaktini) beklemek.”*³³¹ Bu hadislerden, camide geçirilen vaktin de Hz. Peygamber tarafından önemsendiğini anlamaktayız.

Kadınların camiye gelmeleri konusundaki mülahazalar erkeklerin camiye gelip cemaate katılmaları konusundaki mülahazalardan daha farklıdır. Âlimlerin çoğunluğu

³²⁷ Dusuki, **Haşiyetu Dusuki ala Şerhi'l-Kebir**, I, s.319; Ceziri, **Kitabu'l-Fıkhi ala'l-Mezahibi'l-Erbea**, I, s. 406,407; İbn Abidin, **Reddu'l-Muhtar**, (Trc. Ahmet Davutoğlu) Şamil Yay., İstanbul 1992, II, s. 393; Nevevî, **Ravzatu't-Talibin** (Thk. Adil el-Abdulmevcud) Daru'l- Alemi'l-Kutub, I,s.443.

³²⁸ İbn Abidin, **Reddu'l-Muhtar**, (Trc. Ahmet Davutoğlu), II, s. 397,398.

³²⁹ Nesâî, “Mesâcid”, 40/731, s. 55.

³³⁰ Buhârî, “Vudû”, 2, s.43; “Ezân”, 36 s.160; Müslim, “Mesâcid”, 49(272-274/639) s.459; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 31;

20; Tirmizî, “Tahâret”, 56.

³³¹ Tirmizî, “Tahâret”, 39.

kadınların imkân bulduklarında cemaate gelmelerinin müstehap ya da mübah olduğunu söylemişlerdir. Ancak onlara erkeklerde olduğu gibi cemaate katılma mecburiyeti yoktur. Bu konuda en güzel örnek Rasûlullah dönemidir; Asr-ı Saadet'te kadınlar mescide cemaatle namaz kılmak için geliyorlardı. Hatta vakit namazları dışında, Cuma ve Bayram namazlarına da katılıyorlardı. Ayrıca Peygamberimiz'in İbn Ömer'den nakledilen: *"Kadınlarınızın mescide (cemaatle namaza) gelmelerini engellemeyin, kendileri için evleri (yani evlerinde kılmaları) daha hayırlıdır"*³³² buyruğu çok önemlidir. Günümüzde de kadınlar cemaatle namaza gelebilirler, hatta imkân bulduklarında farz namazlar dışında Cuma ve bayram namazlarına gelmeleri de faydalı olur. Bu durum Cuma ve bayram namazlarının kadınlara farz olduğuna delil teşkil etmez. Ancak kadınlarla erkekler aynı namazı cemaatle kılarken arada perde olmaksızın aynı/bir safta kılmaları yasaktır. Fakat namazın fasit olup olmamasında ihtilaf edilmiştir. Hanefilere göre böyle bir durumda kadının namazı değil de yanındaki veya aynı hizadan arkasındaki erkeklerin namazı fasit olur. Şafiî ve Hanbelîlere göre erkeklerin namazları da fasit olmaz. Kadınlar, erkeklerin arkasında saf tutar, arada perde olması şart değildir.³³³ Erkekler için cemaatte ilk safların, kadınlar için de son safların hayırlı (sevabı fazla) olması herhâlde arada perde olmadığı hallerdedir. Fakat perde olmasında problem yoktur. Ayrıca erkeklerin cemaate gelmelerini ve imama yakın olmalarını teşvik için başka rivayetlerde ilk saf tavsiye edilmiştir.³³⁴

Belli bir imamı ve cemaati bulunan bir mahalle mescidinde namazı cemaatle kılamayanların veya imamdandan hoşlanmama vb. sebeplerle cemaate katılmayanların namazı yeni bir cemaatle kılmaları hoş karşılanmamıştır. Çünkü bu davranış cemaatin anlam ve özelliğini kaybettirdiği gibi fitneye ve Müslüman cemaat arasında parçalanmaya da sebebiyet verebilir. Belirli bir imamı ve cemaati olmayan yerlerde ise ayrı ayrı cemaatle namaz kılmakta bir mahzur yoktur.³³⁵

2.6.7.1.2. Cuma, Nafile ve Cenaze Namazlarının Cemaatle kılınması

Malikîler, Cuma namazını cemaatle kılmak, Cuma namazının sıhhati için şarttır demişlerdir. Kûsuf ve bayram namazlarında ise cemaat, bu namazlarda sünnetin tahakkuku için şarttır. Bu namazlar cemaatle kılınmadıkları takdirde, sünnet sevabı

³³² Ebû Dâvûd, "Salât", 52.

³³³ Sarı, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, s. 349.

³³⁴ İbn Abidin, *Reddu'l-Muhtâr*, II, s. 271.

³³⁵ Uzunpostalcı, Mustafa, "*Cemaat md.*", DİA, İstanbul 2003, VII, s. 289.

alınmaz. Teravih namazını cemaatle kılmak ise müstehap olarak görülmüştür. Nafile namazların bazılarını cemaatle kılmak bazen caiz, bazen mekruhtur. Mescit ve cami gibi yerlerde kılındıkları veya büyük bir cemaatle kılındıkları takdirde mekruh olur. Az bir cemaatle kılındıkları evde yahut insanların uğramadıkları yerlerde kılındıkları takdirde caiz olur.³³⁶

Hanefîlerin görüşleri ise şu şekildedir: Cuma ve bayram namazlarının cemaatle kılınması bu namazlar için sıhhat şartıdır. Teravih ve cenaze namazları için ise cemaat sünnet-i kifayedir. Nafileler ve Ramazan dışında kılınan vitir namazı için cemaat oluşturmak mutlak surette mekruhtur.³³⁷ Camide cemaatle namaz kılmayı terk edecek şekilde bu namazları yalnız başına kılmak, tercih edilmemelidir. Bidatçiler teravihin cemaatle kılınmasını kabul etmezler. Oysa onun cemaatle kılınması sünnetin alameti kabul edilmiştir. Farzları cemaatle kılmak İslâm'ın alameti olarak kabul görmüştür.³³⁸

Şafîîler ve Hanbelîler de Cuma namazının mutlaka cemaatle kılınması gerektiğini vurgulamışlardır.³³⁹

Kurtubî, Bakara suresinin 43. ayetinin³⁴⁰ tefsirinde, cemaatle namaz kılınmasının sünneti müekke de mi yoksa farzı kifaye mi sorusuna; namazların cemaatle kılınması gerektiği aksi takdirde camilerden cemaati uzaklaştırmanın camileri atıl duruma getirir şeklinde cevap vermiştir.³⁴¹ Diğer taraftan “rükû edenlerle beraber rükû edin” ayetinin, sadece imama uymakla ilgili olduğunu söyleyenler de vardır.³⁴²

2.6.7.2. Camide Cemaatin Tekrar Etmesi

Camilerde cemaatle namaza yetişemeyenlerin bazen ayrı ayrı kabilelerle cemaat oluşturduğunu ve öylece namaz kıldığını şahit olmaktadır. Bu durum Mescid-i Dırrar'ın yerine getirmek istediği misyonu aklımıza getirmekte ve İslâm kardeşliğine ket

³³⁶ Dusuki, **Haşiyetu Dusuki ala Şerhi'l-Kebir**, I, s. 313-318; Ceziri, **Kitabu'l-Fıkhi ala'l-Mezahibi'l-Erbea**, I, s.407.

³³⁷ Serahsî, **el-Mebsut**, (Trc. Komisyon), Gümüşev Yay., İstanbul 2008, II, s. 215; Şevkanî, **Fethu'l-Kadir**, Mektebetu's-Seyyid Muhammed el-Valid, Mısır 1310, I, s. 408, 410; Ceziri, **Kitabu'l-Fıkhi ala'l-Mezahibi'l-Erbea**, I, s. 408; İbn Abidin, **Reddu'l-Muhtâr**, II, s. 288.

³³⁸ Serahsî, **el-Mebsut**, II, s. 215.

³³⁹ Cezirî, **Kitabu'l-Fıkhi ala'l-Mezahibi'l-Erbea**, I, s. 408.

³⁴⁰ “Hem namazı tam kılın, zekâtı verin, rükû edenlerle beraber siz de namaz kılın.”

³⁴¹ Kurtubî, **el-Camiu'l-Ahkamî'l-Kur'an**, II, s. 31.

³⁴² İbn Abidin, **Reddu'l-Muhtâr**, (Trc. Ahmet Davutoğlu), II, s. 388.

vurmaktadır. Bu doğrultuda, İbn Arabî ve Kurtubî, İslâm'ın her konuda ayrıştırıcı değil, bütүнleştirici olunması gerektiğine vurgu yaptığını ifade etmektedirler.³⁴³

Hatta Hz. Peygamber bir gün bir kavmi barıştırmak için çıkıp sonra mescide döndüğünde mescit cemaatinin namazı kıldığını görmüş, bunun üzerine evine dönüp aile efradını toplayarak namaz kılmıştır. Eğer bu durumda, tekrar mescitte namaz kılmak caiz olsaydı mescitteki cemaati tercih ederdi.³⁴⁴ Zerkeşî gibi bazı Şafîî fıkıhçılar aynı mescitte farklı zamanda ve gruplarla kılınan namazın caiz olduğunu söyler.³⁴⁵

Camiye giden bir kimsenin tek başına namaz kılıp daha sonra cemaatle namazın faziletini düşünerek cemaatle namazını tekrar etmesi müstehap sayılmıştır. Bu konuda İmam Malik ve ona tabi olanlar akşam namazı haricinde evinde namaz kılan kimse camiye geldiğinde bir daha cemaatle kılması gerekir demişlerdir. İmam Ebû Hanife ikinci namazını, Evzaî, sabah ve akşam namazlarını Ebû Sevr, ikinci ve akşam namazlarını, mutlaka cemaatle kılınması gerekir hükmünden istisna etmişlerdir. İmam Şafîî ise hiçbir namazı istisna etmemiştir. Tek başına namaz kıldıktan sonra mescide gelenin namazını, cemaatle bir daha kılmasının vucubunda, ulemayı ittifaka sevk eden sebep Busr b. Mihce'nin babasından naklen; *"Mescide girdim ama Hz. Peygamberle birlikte namaz kılmadım, efendimiz bunun üzerine şöyle söyledi": "Mescide geldiğin zaman namaz kılmış olsan bile insanlarla beraber bir daha namaz kıl"*³⁴⁶ Ulema bu hadisin umumiyet ifade edişi konusunda ihtilaf etmiştir. Bununla beraber, namazını cemaatle kıldıktan sonra camiye giren kimsenin camideki cemaatle beraber bir daha namaz kılıp kılmayacağı meselesinde, İmam Malik ve Ebû Hanife bir daha kılamaz düşüncesini benimsemişlerdir. İmam Ahmed b. Hanbel ve Zahiriler de kılar demişlerdir.³⁴⁷ Böylesi bir ihtilafın sebebi, bu mevzudaki hadis mefhumlarının birbirlerinden farklı olmasıdır. Çünkü Hz. Peygamber'in, *"bir namaz günde iki defa kılınmaz"*.³⁴⁸ Buyurduğu rivayet olunduğu gibi cemaatle namaz kılamayanlara ikinci bir namazı cemaatle kılmalarını emrettiği de rivayet olunmuştur. Ayrıca, Muaz b. Cebel'in Hz. Peygamber ile namaz kıldıktan sonra gidip kendi kavmine aynı namazı kıldırıldığına

³⁴³ İbn Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, II, s. 582; Kurtubî, *el-Camiu'l-Ahkâmî'l-Kur'an*, X, s. 375; İbn Abidin, *Reddu'l-Muhtâr*, II, s. 288.

³⁴⁴ İbn Abidin, *Reddu'l-Muhtâr*, II, s. 288,289.

³⁴⁵ Zerkeşî, *İ'lamu's-Sacid*, s. 365.

³⁴⁶ Nesaî, "Mesacid" 37/728, s. 54.

³⁴⁷ İbn Rüşt, *Bidâyetü'l-müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*, (Trc. Ahmed Meylani), (Düz: Vecdi Akyüz), Beyan Yay., İstanbul 1991, I, s. 300,301; Serahsi, I, s. 174,175.

³⁴⁸ Ebû Davud "Salât" 57/579. s. 379.

dair rivayet ³⁴⁹ de cemaatle kılınan namazı bir daha kılmanın caiz olduğunu göstermektedir. Bu sebeple ulema bu hadislerin tevilde telif ve tercih olmak üzere iki yola ayrılmışlardır.

- Tercih yoluna gidenler, “Bir namaz iki defa kılınmaz” hadisinin umum ifade ettiğine dayanmıştır. Ama tek başına kılınan namazları bundan saymamışlardır.
- Telif yoluna gidenler ise “Bu hadisin manası, bir namaz günde iki defa her iki defanın da farziyetine itikat edilerek kılınmaz. Ancak ikincisinin farz olmadığı, fakat yine de emrolunduğu itikat edilerek kılınır demektir” demişlerdir. Kimisi de: “Bu hadisten maksat kişi bir günde iki defa bir namazı tek başına kılamaz. Cemaatle olursa kılmalıdır” demiştir. ³⁵⁰

2.6.7.3. Camide Cenaze Namazının Kılınması

Daha önce cemaatle bazı nafil namazların camide cemaatle kılınabileceğini belirtmiştik. Cenaze namazında ise fıkıhçılar farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazı Malikî, Şafî ve Hanbelî fıkıhçılar camide cenaze namazını kılmada bir beis görmezler. ³⁵¹ Hanefî fıkıhçılar ise camilerde cenaze namazının kılınmasının uygun olmadığı görüşündedir. İmam Ebû Hanife, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed bu düşüncededir. Ayrıca cami içinde cenaze namazı kılmanın mekruh olmasından çok, cenazeyi camiye sokmanın mekruh olduğunu söyleyen Hanefî fıkıhçılar cenazenin caminin dışında olması halinde, bu şekilde cenaze namazının camide kılınabileceğini savunmuşlardır.

Diğer taraftan “her kim cenaze namazını mescit içinde kılsa onun namazı yoktur” şeklinde bir rivayet İbn Ebi Şeybe’den gelmiştir. Ahmet b. Hanbel ve Ebû Davud’un rivayetlerinde: “Ona hiçbir şey yoktur.” şeklinde geçmektedir. İbn Abdilberr, “Bu rivayet fena bir hatadır. Doğrusu ona hiçbir şey yoktur, şeklindedir.” demiştir. Hatta mescide komşu olan kimsenin “mescitten başka yerde namazı yoktur.” hadisi de namaz ondan kabul olunmaz anlamında olmayıp, kâmil manada sevap yoktur, anlamındadır. Bununla beraber yağmur sebebiyle camide cenaze namazı kılınabileceği de aktarılmıştır.

352

³⁴⁹ Tirmizi, “Salât” 164 /2220.

³⁵⁰ İbn Rüşt, *Bidâyetü’l-müctehid ve Nihayetü’l-Muktesid*, I, s. 301.

³⁵¹ Zerkeşî, *İ’lamu’s-Sacid*, s. 351.

³⁵² İbn Abidin, *Reddu’l-Muhtâr*, II, s. 468.

Cenaze namazının camide kılınıp kılınamamasında farklı görüşler öne sürülmüştür. Bu bağlamda İbn Abbas, ölünün necis olduğuna dair rivayetleri reddetmiştir. Böyle bir hadis varid olsa bile ölüye dokunduktan sonra abdest alın ibaresi elinizi yıkayın, ölüyü yıkadıktan sonra abdest alın ibaresi, ölüden çıkan kirli ve pis sular üzerine bulaşırsa bedenine bulaşan kirleri yikasın anlamındadır. Yani cenazenin necis olduğu anlamı aşırı bir yorum olmakla beraber ölüden çıkan pisliklerin necis olduğunu söylemek kabule şayan bir yorumdur.³⁵³

İbn Hacer ise, cenaze namazının camide kılınamayacağı görüşünü, necaset bağlamında değerlendirir.³⁵⁴

Camide cenaze namazının ihtilafı bir mevzu oluşu, Hz. Aişe ve Ebû Hureyre'nin rivayetlerinden ötürüdür. Zira İmam Malik: *“Sad b. Ebi Vakkas vefat ettiği zaman Hz. Aişe ona dua etmek için cenazenin mescide getirilmesini istemiş olmasına karşın oradakiler bu isteği geri çevirince: “Hz. Peygamber, Sehl b. Beyda için mescitte namaz kıldığını ne çabuk unuttular?” diyerek oradaki halkı kınamıştır.”* diye rivayet etmiştir.³⁵⁵

Ebû Hureyre'den gelen rivayette *“Kim bir mescitte herhangi bir cenaze namaz kılsa ona hiç sevap yoktur”*³⁵⁶ hadisine getirilen yorum şu şekildedir; Hz. Aişe'nin rivayeti sabittir. Fakat Ebû Hureyre'nin hadisi sabit değildir. Fakat halkın Hz. Aişe'nin teklifini uygun bulmayışı, o zaman yaygın olan görüşün mescit içinde cenaze namazının kılınmadığı yolunda olduğunu göstermektedir. Kimisi de mescit içinde cenaze namazı kılmanın kerahetine sebep olarak, insan naşının necis murdar olduğunu göstermektedir ki bu zayıf bir düşüncedir. Çünkü murdarın hükmü belirlenmiştir.³⁵⁷

İmam Şafîi ise mescitte uyınmasına, hatta cünüp kimsenin mescidi yol olarak kullanması gerektiğinde, mescitten geçebileceğine hükmettiği gibi, cenaze namazının mescitte kılınmasında da bir beis görmez ve Hz. Ömer'in cenazesine tüm sahabelerin mescitte iştirak ettiğini vurgular.³⁵⁸

³⁵³ Serahsî, **el-Mebsut**, Trc. I, s. 152.

³⁵⁴ İbn Hacer, **Fethu'l-Barî**, III, s. 198.

³⁵⁵ İmam Malik, Malik b. Enes, (ö.179/795), **el-Muvatta**, (Neşr: M.Fuad Abdulbaki), Çağrı Yay., İstanbul 1992, “Cenaiz” 8/22, s. 229.

³⁵⁶ Ebû Davud, “Cenaiz” 15/54., no.3191.

³⁵⁷ İbn Rüşt, **Bidâyetü'l-müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid**, (Trc. Ahmed Meylani), I, s. 461,462.

³⁵⁸ Şafîi, **İhtilafu Malik ve's- Şafîi Sünnet, Hadis Amel Üzerine Tartışmalar**, (Çev. İshak Emin Aktepe), İz Yay., İstanbul 2010, s. 69.

2.6.7.4. Tahiyetu'l-Mescit Namazı

Ulemanın çoğunluğuna göre camiye girdikten sonra iki rekât namaz kılmak menduptur. Zahiriler ise bu namazın kılınmasını vacip kabul ederler. Bu ihtilafın sebebi “*Biriniz mescide geldiği zaman iki rekât namaz kılsın.*”³⁵⁹ hadisindeki emrin, mendup olması veya vücuta delalet etmesindeki belirsizlikten kaynaklanıyor olmasıdır. Çünkü Cumhur ulema, mutlak emirleri vücup için olduğunu gösteren bir delil bulunmadıkça mendupluğa hamletmek gerektiğini söylemişlerdir.³⁶⁰ İmam Nevevî, tahiyetu'l-mescit namazının sünnet olduğunu bildirmiştir.³⁶¹

İbn Hacer, bu namazın kılınabileceği vakitlere dikkat çekmiş ve en faziletli vakitlerde oturmadan önce ve mescide uğradıktan hemen sonra namazın kılınmasında acele edilmesi gerektiği görüşündedir. Diğer taraftan İbn Hacer, fetva ehlinin bu namazı mendup ve iki rekât olarak telakki ettiğini gösteren delillerin olduğunu söylemiştir. Onlardan birisi kabul edilen ve Hz. Peygamber’in ön safa ilerlemeye çalışan bir kişiye “*Cemaate eziyet ediyorsun! Otur*” demesi tahiyetu'l-mescit namazının farz olmadığını gösterir. Söz konusu hadisteki emir, namaz kılınmasının yasaklandığı vakitler için geçerli değildir. İbn Hacer’e göre umum ifade eden iki nass mevcuttur. Bunlardan birisi, herhangi bir şart getirmeden camiye giren herkesin namaz kılmasını emreden hadis, diğeri ise belirli vakitlerde namaz kılmayı yasaklayan hadistir. Bu iki nasstan birini diğerine tahsis edilmesi gerektiğini bu sebeple de bazılarının yasağı tahsis ettiğini ve emri umumiliği üzerine bıraktığını ifade etmiştir. Ayrıca Şafîilerin, bu görüşü benimsediğini belirtir. Burada namaz emrinin tahsis edildiğini İbn Hacer, Hanefîler ve Malikîlerin, bu görüşte olduğunu söylemiştir.³⁶²

Cuma namazı vaktinde hutbe irad edilirken tahiyetu'l-mescit namazının kılınıp kılınmayacağı hususunda Cabir’den (r.a) şöyle bir hadis rivayet edilmiştir: “*Bir Cuma günü Allah’ın Rasûlu hutbe okurken mescide birisi geldi. Hz. Peygamber ona namaz kılıp kılmadığını sordu. Adam kılmadığını söyleyince Allah Rasûlu ona ‘haydi kalk ve namaz kıl’ buyurdu.*”³⁶³

Ancak İbn Kudama, hutbe esnasında hutbe konularını dinlemenin vacip olduğunu, tahiyetu'l-mescit namazının ise sünnet olduğunu ileri sürerek bu namazın o

³⁵⁹ Müslim, “Salâtü'l-Müsâfirîn”, 11.

³⁶⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*, I, s. 405.

³⁶¹ Nevevî, *Şerhu Sahihi Müslim*, V, s. 226.

³⁶² İbn Hacer, *Fethu'l- Bari* I, s. 640,641.

³⁶³ Buhârî, “Cuma” 31. s. 223.

esnada kılınmasının doğru olmayacağı görüşünü savunur.³⁶⁴ Ayrıca camiye günde birden fazla girilmesi halinde bir defa tahiyetu'l-mescit kılmak yeterlidir.³⁶⁵

2.6.7.5. Camide İtikâf

Sözlükte “hapsetmek alıkoymak, bir yere yerleşmek, oraya bağlanıp kalmak, ya da Kur’ân okuyan, bir yere yerleşip oradan çıkmayan anlamındaki a-k-f kökünden türeyen itikâf³⁶⁶ bu manaların yanında kişinin kendisini sıradan davranışlardan uzak tutmasını, fıkıh terimi olarak da ibadet maksadıyla ve belirli bir şekilde camide kalmasını ifade eder. İtikâfa giren kimseye mu’tekif veya âkif denir.³⁶⁷

Müekked bir sünnet olan itikâfın rükünleri üçtür:

- a- Mescit
- b- Mescitte beklemek
- c- İtikâf eden kişi³⁶⁸

İtikâfın camide yerine getirilmesi gerekir. Evde ve benzeri yerlerde itikâfa girmenin sahih olmadığı görüşünde olanlar vardır. Hanefîler, itikâfa girilen mescidin cemaat mescidi, yani içinde beş vakit namaz kılınan mescit olması gerektiğini söylemişlerdir. Kadınlar ise evinin bir bölümünü itikâf için hazırlayıp itikâfa orada girer.³⁶⁹ Şafiîni son dönem görüşü ve sahih olanı bu yönde olduğu gibi, İmam Malik ve Ahmed b. Hanbel mezheplerindeki âlimler de bu görüştedir.³⁷⁰

“Mescitlerde itikâfta bulunduğunuz sırada eşlerinize yaklaşmayın”³⁷¹ ayeti itikâfa cemaatle namaz kılınan bir mescitte girilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Cami ne kadar büyük olursa ifa edilen itikâf o derece faziletli olur.³⁷²

Hanefî ve Hanbelî fıkıhçılarına göre Cuma kılınan camide itikâfa girmek daha faziletli olmakla birlikte cemaatle beş vakit namaz kılınan mescitte de itikâfa girmek sahihtir.³⁷³

³⁶⁴ İbn Kudame, **el-Muğni**, III, s. 193.

³⁶⁵ Zühayli, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, Risale Yay., İstanbul 1994, II, s. 296 .

³⁶⁶ İbn Manzûr, **Lisan’l-Arab**, “İtikâf md. ”, IV, s. 3058; Mevsiî, **el-İhtiyâr**, I, s. 136.

³⁶⁷ Şener, Mehmet, “İtikâf md. ”, DİA, İstanbul 2001, XXIII, s. 457.

³⁶⁸ Mevsiî, **el-İhtiyâr**, I, s.136; Şirazi, **Mühezzi**, II, s. 636.

³⁶⁹ Aynî, **el-Binayetu fi Şerhi’l- Hidayeti**, (Tsh. Nasıru’l-İslâm er-Ramufuri), Daru’l-fikr, Beyrut 1400/1980., III, s. 405.

³⁷⁰ Dimeşkî, Abdurrahman el-Osmanî, eş- Şafiî, **İslâm Fıkıhı Ve Müctehitlerinin Farklı Görüşleri**, (Trc. Mustafa ÖZ), Pamuk Yay., İstanbul Ty. s. 159.

³⁷¹ Bakara Suresi, 2/187.

³⁷² Mevsiî, **el-İhtiyâr**, I, s. 137.

³⁷³ Serahsî, **el-Mebsut**, III, s. 120; Kâsânî, **Bedai**, II, s. 112; İbn Kudame, **el- Muğni**, III, s. 314.

Malikî ve Şafiîlere göre ise itikâf herhangi bir mescitte sahihtir. Ancak kendisine Cuma farz olan kimsenin bir hafta veya daha çok bir süre itikâf yapmayı adaması halinde, Cuma kılınan bir camide itikâfa girmesi gerekir.³⁷⁴

İtikâfa girilen yerlerin fazileti de fıkıhçılar tarafından tartışılmıştır. Kimi âlimler Mescidi Haram, Mescid-i Nebevi ve Mescidi Aksa'dan başka yerlerde itikâfa girilmez demiştir ki Huzeyfe ve Said b. Müseyyeb bu görüştedir. Kimi âlimler de her mescitte itikâfa girilebilir demişlerdir. İmam Şafiî ve İmam Ebû Hanife bu görüştedir. Bazı âlimler ise Cuma namazı kılınmayan bir mescitte itikâfa girilmez demişlerdir. İmam Malik'ten gelen bir rivayet de bu minvaldedir. Mescitlerden başka yerlerde itikâfa girilmeyeceği hususunda icma edilmiştir.³⁷⁵

Camiden çıkma itikâfin manisi olarak görülmüştür.³⁷⁶ Bazı fıkıhçılar ise aynı saatte veya aynı günde dönmezse itikâfin bozulacağını söylemişlerdir. Fakat zaruret durumlarında hüküm değişmektedir.³⁷⁷

2.6.7.6. Camide Safların Durumu

İslâm'ın en seçkin müesseselerinden olan camilerde nizam ve intizama önem verilmiş, bu durum doğal olarak safların düzenine de etki etmiştir. Camide saf düzenini iki şekilde ele almak mümkündür.

2.6.7.6.1. İmamların Saf Düzeni

İmam, cemaatten sadece bir kişiye namaz kıldırıyorsa onu sağ tarafına durdurur. İbn Abbas'ın şu şekilde bir rivayeti vardır: “Hz. Peygamber'in sol yanına durdum. Hz. Peygamber perçemimden tutarak sağ yanına döndürdü.”³⁷⁸ Bu da gösteriyor ki imamın sağ tarafında durmak daha faziletlidir. Ama sol tarafta durmakla da namaz bozulmuş olmaz. İmam iki veya daha çok kişiye namaz kıldırıyorsa cemaatin önüne geçerek

³⁷⁴ Şirbinî, **Muğni'l Muhtac**, I, s. 449; Buhutî, **Keşşafu'l Kına**, II, s. 365.

³⁷⁵ Şirazî, **Mühezzib**, II, s. 637; İbn Rüşt, **Bidâyetü'l-müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid**, (Trc. Ahmed Meylani), II, s. 73; Kurtubî, **el-Camiu'l-Ahkamî'l-Kur'an**, III, s. 216; Dimeşkî, **İslâm Fıkhi Ve Müctehitlerinin Farklı Görüşleri**, (Trc. Mustafa ÖZ), s.159.

³⁷⁶ Şirazî, **Mühezzib**, II, s. 640.

³⁷⁷ İbn Rüşt, **Bidâyetü'l-müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid**, (Trc. Ahmed Meylani), II, s.79. ; Nevevî, **Mecmu'**, VI, s. 501.

³⁷⁸ Buhârî, “Ezan”, 159, s. 207.

namaz kıldırır.³⁷⁹ İmam Şafîî, imamla namaz kılan erkekse imamın sağında, hunsa veya kadın ise imamın arkasında durur, demiştir.³⁸⁰

İmamın duracağı yerin kendisine uyanların yerinden yüksek olmasına kimi fıkıhçılar caiz demiş, kimileri ise bunun caiz olmadığını belirtmişlerdir. İmam Malik, “imamın, kendisine uyanlardan biraz yüksek yerde durması müstehaptır”, demiştir.³⁸¹

2.6.7.6.2. Cemaatin Saf Düzeni

Âlimlerin çoğunluğuna göre imama uyanın, bir kişi olması halinde, kendisi için sünnet olan, İbn Abbas ve başkalarında sabit olduğu üzere cemaatin imamın sağ tarafında durmasıdır. Cemaatin iki kişi olması durumunda İmam Malik ve İmam Şafîî’ye göre cemaatin, imamın arkasında durması gerekir. İmam Ebu Hanife ve ona tabi olanlar ise imam, bu iki kişinin arasında durur demişlerdir.³⁸²

Kent nüfusun arttığı günümüzde camiler büyük oranda dolup taşmakta ve netice olarak saflarla alakalı birtakım problemleri beraberinde getirmektedir. İslâm hukukçuları cemaatin direkt olarak imamı görmesinin gerekmediğini hatta safların, zaruri durumlarda imamı duyamayacak şekilde uzak olmasından dolayı müezzinin duyurma vazifesini üstlendiği için namazın sıhhatine bir engel teşkil etmediği görüşündedirler. İmam ile cemaat arasında engel oluşturabilecek olan yol gibi engellerin varlığı, safların arasını çok açacak kadar mesafe oluşturmamışsa bu durum namaz kılmaya mani bir durum oluşturmaz.

Diğer taraftan imama uyan, muktedi cemaatin namazının sahih olup olmaması hususu da tartışılmıştır. Bu bağlamda “mekân birliği” kavramı karşımıza çıkmaktadır. Bir kimsenin, mescit veya camiye yakın bir evde imama uyması sahih değildir.³⁸³ Şafîî mezhebine göre aralarında mesafe bulunan imam ve muktedilerin namazı geçerli değildir. İmam ile muktedi arasında çivilenmiş veya kilitli kapı bulunuyorsa bu

³⁷⁹ Mevsilî, **el-İhtiyâr**, s. 57.

³⁸⁰ Maverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Basri, **el-Havi'l-Kebir fi fıkhi Mezhebi'l-İmami's-Şafîî, Şerhu Muhtasari'l-Muznî**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1413/1994, II, s. 339; İbn Muflih, Ebû İshak Burhaneddin İbrahim b. Muhammed b. Abdillâh (ö.884), **el-Mubdi'**, (Thk. Muhammed İsmail), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1997, II, s. 90.

³⁸¹ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid**, I, s. 307.

³⁸² İbn Muflih, **el-Mubdi'**, II, s. 91; Maverdî, **el-Havi'l-Kebir**, s. 340; İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid**, s. 308.

³⁸³ İbn Abidin, **Reddu'l-Muhtâr**, II, s. 459,460.

durumda imama ses açısından ulaşmayı engelleyip, imamla irtibat tamamen kopuyorsa imama iktida geçerli değildir.³⁸⁴

Cami avlusu ve çevresinde bir şekilde imamın hareketleri takip edilebiliyorsa mekân birliği sağlanmış olur. Aksi takdirde hiçbir şekilde imamın hareketleri takip edilemeyip, muktedirlerle imam arasında bir hareket uyumsuzluğu baş gösterirse iktida geçersiz olur. Maliki fıkıhçılar ise mekân birliği olmasa da cemaat, imamın hareketlerini takip edebiliyorsa açık havada, arada nehir, yol olsa da namaz ve iktida geçerli olduğunu söylemişlerdir. Cuma namazı için, caminin bitişiğindeki evde iktida geçerli değildir.³⁸⁵

Cemaatle namaz toplu halde kılınacağından, cemaate katılanlar sırayla ve düzenli bir şekilde yer alır ve namaza dururlar. Safların düzenli olması adına imamın cemaati sık sık uyarması gerekir.³⁸⁶ Ayrıca birinci safın tamamlanmasına, saflardaki düzene ve tertibe herhangi bir mazeret olmadan dikkat etmemek mekruhtur.³⁸⁷

Öte yandan safların en faziletli ilk saftır. Bununla beraber ilk safta erkeklerin daha sonra çocukların daha sonra hünsa ve daha sonra da kadınların saf tutması sünnete en uygun saf düzenidir.³⁸⁸ Bu saf düzeninde kendi cinsinden olanı terk edip tek başına ön safta yer olduğu halde yeni bir saf oluşturmak ise mekruh sayılmıştır. Kadınların, erkeklere imamlık yapmasının caiz olmadığı konusunda müçtehitler icma etmişlerdir.³⁸⁹

Camide iktida edecek bir kadın varsa tek başına saf kurmalıdır. Çünkü Enes b. Malik'in rivayet ettiği bir hadiste *“Bir gün bizin evimizde Rasûlallah'ın arkasında bir yetimle namaz kılmıştık. Annem Ümmü Süleym de bizim arkamıza durmuştu.”*³⁹⁰

Camiye geç geldiği halde ön safın faziletinden dolayı, safları yararak ön safa geçmenin faziletli bir davranış olmadığını da yine Hz. Peygamber'in şu sözünden anlamaktayız: *“Eğer insanlar namaza erken gelmenin ne kadar faziletli olduğunu bilselerdi mescide ilk gelen kimse olmak için birbiriyle yarışarlardı. Şayet insanlar yatsı ve sabah namazlarının kıymetini bilselerdi bu namazlara sürünerek gelirlerdi. Eğer insanlar ilk safta yer almanın değerini bilselerdi bunun için aralarında kura*

³⁸⁴ İbn Muflih, **el-Mubdi'**, II, s. 101; Akyüz, Vecdi, **Namaz**, s. 409.

³⁸⁵ Akyüz, Vecdi, **Namaz**, s. 410.

³⁸⁶ Akyüz, Vecdi, **Namaz**, s. 421.

³⁸⁷ İbn Abdilberr, **et-Temhid** I, s. 269; İbn Muflih, **el-Mubdi'**, II, s. 91.

³⁸⁸ Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi' fi Tertibi's-Şerâi'**, Daru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut 1402/1986., II.Baskı I, s. 159.

³⁸⁹ Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi'**, I, s. 159; İbn Muflih, **el-Mubdi'**, I, s.92.

³⁹⁰ Buhârî, “Ezan”, 164, s. 211.

çekerlerdi."³⁹¹ Camiye erken iştirak etmek, hem ön safta bulunarak imamın kıraatini dinleme imkânından faydalanmayı hem de ön safta duran birisi önünde dikkatini çekecek kimse olmadığından, zihni başkasının ayakları ve kıyafetiyle uğraşmak zorunda bırakmayışı gibi durumlardan istifade etmeyi sağlar.³⁹²

Enes b. Malik, Medine'ye döndüğünde kendisine, Hz. Peygamber'in zamanından şu ana kadar uygun görmediği ve reddettiği bir şeyi görüp görmediği sorulmuş o da buna cevaben "*safların düzgün olmayışından başka uygun görmediği ve reddettiği bir şeyin olmadığı*" yönünde cevap vermiştir.³⁹³

2.6.7.7. Camiye Girerken ve Camiden Çıkarken Yapılacak Dualar

Fıkıhçılar, birçok fıkhi meseleyi enine boyuna ele aldıkları gibi fıkıh kitaplarında camiye girilirken ve çıkılırken okunacak dualara değinmeyi de ihmal etmemişlerdir. Camiye giderken yolda, camiye girerken kapıda yapılması güzel karşılanan birçok dua vardır. Hz. Peygamber'in camiye giriş esnasında "Bismillah Eûzu billahi'l-âzim ve vechihi'l-kerim" gibi duaları sevdiğine dair rivayetler mevcuttur. Camiden çıkarken Hz. Peygamber sol ayağını dışarı atar atmaz "Bismillah Allahumme sellim âlâ Muhammed Allahumme'ğfirlî zunûbî ve'ftehlî ebvâbe fadlik" yine Allahumme innî eûzu bike min iblîse ve cunûdihi" gibi dualar ettiğini görmek mümkündür.³⁹⁴

Camilere girerken ve çıkarken yapılan bu duaların yanında Allah'ı çokça zikretmek, tesbih, tekbir, tehlil, tahmid gibi zikirleri söylemek müstehaptır. Kur'ân'ı çok okumak da müstehap olduğu gibi Hz. Peygamber'in hadislerini fıkıh ilmini ve benzer şer'i ilimleri okumak da müstehaptır.³⁹⁵

Bu bağlamda camilerin işlevini de hatırlatan, "*Allah, o evlerin yücelmesine ve birtakım erkeklerin Allah'ı sabah akşam orada zikretmelerine izin vermiştir.*"³⁹⁶ ayetiyle beraber, "*Her kim Allahın dininin sembolü olan mescitlere saygı gösterirse bu kalplerdeki takvadandır.*"³⁹⁷ ayetiyle de, camilere saygılı olunması gerektiği vurgulanmıştır.

³⁹¹ Buhârî, "Ezan" 73, s. 176.

³⁹² İbn Hacer, **Fethu'l-Barî**, II, s. 244.

³⁹³ Buhârî, "Ezan" 75, s.177.

³⁹⁴ Nesaî, "Mesacid", 36/726, s. 53; Buhutî, **Keşşafu'l-Kına'**, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1402/1982, II, s. 325,326.

³⁹⁵ Nevevî, **el-Ezkar**, Daru'l-Minhac, Beyrut, 1432/2011, s. 79.

³⁹⁶ Nur Suresi, 24/36.

³⁹⁷ Hac Suresi, 22/32.

2.6.7.8. Camilerin Temiz Tutulması

Kur’ân-ı Kerimde, “*Hani İmran’ın karısı, Rabbim! Karnımdaki çocuğu, sırf sana hizmet üzere adadım. Benden kabul et şüphesiz sen hakkıyla işitensin hakkıyla bilensin demişti.*”³⁹⁸ Mealindeki ayetin tefsiri bağlamında Kurtubi Buharî’de geçen şu hadise atıfta bulunur:³⁹⁹ Ebû Hureyre’den şöyle nakledilmiştir: “*Siyahî bir kadın Mescid-i Nebevi’yi süpürürdü. Derken bu kadın bir gün öldü. Hz. Peygamber onu sordu, etrafındakiler vefat etti diye cevap verdiler. Bunun üzerine Hz. Muhammed onun vefatını bana haber vermeniz gerekmiyor muydu bana kabrini gösterin buyurdu sonra mezarına gidip onun için namaz kıldı.*” Hadisin baş kısmında yer alan ve İbn Abbas’ın, “Rabbim! Karnımdakini azatlı bir kul olarak sırf sana adadım ayetini” -hizmet etmesi için mabede adamıştır- şeklindeki yorumu dikkat çekicidir. Ayrıca Buharî bu olayı anlatmak suretiyle mabedin hizmetini görmek suretiyle mabede saygı göstermenin önceki ümmetlerde de dinen kabul gören bir uygulama olduğunu belirtmek istemiştir. Bu hadisin konu başlığı olan “Camiye hizmet etmek ile ilişki, kadının kendisini Mescid-i Nebevi’nin hizmetine adanmasıyla kurulur. Nitekim onun bu davranışını Hz. Peygamber, (takriri) sessiz kalarak onaylamıştır.”⁴⁰⁰ Ayrıca bu rivayetlerden camileri mutlaka temiz tutmanın önemli olduğu görüşüne varmak mümkündür.

Caminin içerisinde yer alan şadırvanların caminin temizliğine zararı olup olmayacağı da fıkıhçılar tarafından da tartışılmıştır. Caminin içinde abdest almak mekruh görülmesine rağmen, caminin içinde abdest almak için hazırlanmış özel bir yer varsa orada abdest almanın mekruh olmadığı bildirilmiştir.⁴⁰¹ Bursa Ulu Cami’nin içinde yer alan şadırvanı buna örnek verebiliriz.

2.6.7.9. Camide Kılık Kıyafet

İbn Arabî, (ö.543) Araf Suresi’nde geçen “*Ey Âdemoğulları her mescitte ziynetinizi takının (güzel ve temiz giyinin)*”⁴⁰² ayetini, Kâbe’nin tavaf edilmesi üzerine inmesinin yanında, namazda avret yerlerinin örtülmesi gerektiğine işaret eden bir iniş sebebinin olduğunu da ifade eder. Ayrıca Ebû Hanife ve İmam Şafîî, avret yerlerinin örtülmesinin farz olduğunu ve örtünmenin sadece namazla sınırlandırılmayacağını namazın dışında caminin içinde ve dışında da farz olduğunu bildirir. Hatta İbn Arabî

³⁹⁸ Al-i İmran Suresi, 3/35.

³⁹⁹ Kurtubî, *el-Camiu’l-Ahkamî’l-Kur’an*, V, s. 102.

⁴⁰⁰ İbn Hacer, *Fethu’l-Barî* I, s. 660.

⁴⁰¹ İbn Abidin, *Reddu’l-Muhtâr*, (Trc. Ahmet Davutoğlu), I, s. 613.

⁴⁰² Araf Suresi, 7/31.

“ziynetlerinizi takının” ibaresinden “ayakkabılarınızla namaz kılın” anlamının çıkmadığına işaret eder.⁴⁰³

Kurtubî (ö.671) dar bir elbisenin de namaz için sorun oluşturduğunu, ziynet kelimesinin maksatlarından biri de dar olmayan, vücudu örten, güzel ve temiz bir elbise olduğunu belirtir.⁴⁰⁴

Camiler ve kendisiyle bir mana ifade eden Cuma namazları için Hz. Peygamber’in şu ifadesi adeta yukarıda geçen ayeti tefsir etmektedir. *“Hz. Peygamber Cuma günü boy abdesti alıp, mümkün olduğu kadar vücudunu iyice temizlemeye çalışan, ardından saçlarını yağlayan veya evinde bulunan güzel kokudan vücuduna süren ve daha sonra evinden çıkıp mescide gelerek safları yarmadan kendisine takdir edilen namazı kılan ve imamın okuduğu hutbeyi sesini çıkarmadan dinleyen herkesin, bu Cuma ile diğer Cuma arasındaki günahları bağışlanır.”*⁴⁰⁵

Sadece camilerde değil, namaz kılınan her yerde erkeklerin giydiği elbisenin dar ve kısalığından kaynaklanan ve avret yerlerinin örtülmesinin amacına uymayan bazı nahoş görüntülere şahit olunmaktadır. Kaldı ki İmam Şafiî, namazda iken açılan vücudun namaza engel teşkil ettiğini ve namazın iade edilmesi gerektiğini öne sürmüştür.⁴⁰⁶

2.6.8. Camide Yapılması Mübah Olan Davranışlar

Camilerde yapılmasında herhangi bir problem doğurmayacak davranışlar olduğu gibi, bu kutlu mabedin manevî atmosferine yakışmayacak davranışlar da vardır. Şimdi biz sırasıyla, yapılmasında herhangi bir sorun teşkil etmeyecek mubah olan davranışlara değinelim.

2.6.8.1. Camide Eğitim ve Öğretim

Camilerde eğitim-öğretimin tarihsel süreçte geçirmiş olduğu birçok aşama vardır. Bu konu ayrı bir ihtisaslaşma istediğinden burada daha çok, camide eğitimin ve öğretimin yapılması noktasında fıkıhçıların bu konudaki değerlendirmelerine başvuracağız.

⁴⁰³ İbn Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, s. 308,309; Kurtubî, *el-Câmiu'l-Ahkâmî'l-Kur'an*, IX, s. 193.

⁴⁰⁴ Kurtubî, *el-Câmiu'l-Ahkâmî'l-Kur'an*, IX, s. 195

⁴⁰⁵ Buhârî, “Cuma,” 6,7,8, s. 213; Nesâî, “Mesacid” 35/726, s. 52,53.

⁴⁰⁶ İbn Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, s.307; Cüveynî, Abdülmelik b. Abdillâh b. Yusuf (ö.478), (Thk. Abdulazim Muhammed ed-Duyub), *Daru'l-Minhac*, Yy., 1428/2007, II, s. 566.

Eğitim ve öğretimin camilerde yapılması ile ilgili görüşlerin yer aldığı fıkıh bablarında, cumhur ulemanın camilerde eğitim ve öğretim faaliyetlerinin düzenlenmesine cevaz verdiklerini görmek mümkündür.⁴⁰⁷

Kurtubî, camilerde Kur'ân-ı Kerim, fıkıh, tefsir, kıraat gibi ilimlerle iştigal etmenin herhangi bir sorun teşkil etmediğini, ancak küçük yaştaki çocukların eğitilmesinde alınan ücretlerden ötürü ve çocukların camiye temiz tutamayıp kirlitmelerinden dolayı bazı âlimlerin camide eğitim öğretim yapılmasına karşı çıktığını ifade etmiştir. Öte yandan Kurtubî, çocukların camilere girmemesine yönelik rivayetlerin zayıf olduğunu söylemiştir.⁴⁰⁸

Hız. Peygamber'in bu doğrultudaki uygulamalarını göz önünde bulundurmak gerekirse Mescid-i Nebi'de ilim halkalarının oluştuğunu ve sahabenin buna iştirak ettiğini hatta Hız. Peygamber'in ilim halkalarına katılmayı önemseydiğini söylemek mümkündür.⁴⁰⁹

Hız. Peygamber, çocukları namaza alıştırmamanın bir devamı olarak çocukları mescide gitme alışkanlığı kazandırmayı da önemserdi. Hız. Peygamber bazen sırtında çocuk olduğu halde mescide girip imamet ederdi.⁴¹⁰ Hız. Peygamber çocukların camiden çıkarılması şöyle dursun, hutbeyi keserek çocukları kucaklayıp, yanına oturtur ve ondan sonra hutbesine devam ederdi.⁴¹¹

Müslim şarihi Nevevî de Hız. Peygamber'in çocuk sesi duyunca namazda kısa sure okuduğuna dair rivayetlerin, çocuğun camiye girmesinin caiz olduğunu gösteren deliller olduğunu söylemiştir.⁴¹² Dolayısıyla sünnetteki bu uygulamalar çocukların camide bulunup eğitim alabileceklerini göstermektedir.

Hız. Peygamber döneminde Kur'ân tâlimine ehemmiyet veriliyor ve bu iş, okuma yazma öğretilerek temelden alınıyordu. Eğitim-öğretim faaliyetleri daha ziyade mescidin suffa denilen bölümünde yapılıyordu. Mescid-i Nebevi olarak adlandırılan bu camide birbirinden ayrı üç mekân vardı:

- Namaz kılınması için geniş bir boşluk,
- Suffa yahut zulla (üstü örtülü yer gölgelik) denen ve eğitim öğretim için kullanılan mahal,

⁴⁰⁷ Buhuti, **Keşşafu'l-Kıma'**, II, s. 367.

⁴⁰⁸ Kurtubî, **el-Câmiu'l-Ahkâmî'l-Kur'an**, XV, s. 278.

⁴⁰⁹ Buhârî "Salât", 84/471,473.

⁴¹⁰ Nesaî, "Sehv", 13(3/10).

⁴¹¹ Nesaî, "Cuma", 30(3/108).

⁴¹² Nevevî, **Şerhu Sahihu Müslim**, IV, s. 187.

- Rasûllallah'ın zevcelerine tahsis olunmuş birkaç odadan ibaret ayrı bir kısım.⁴¹³

Bu durum günümüzdeki camilerin de fonksiyonel, çeşitli hizmetleri verebilecek şekilde imar edilmesine ışık tutmaktadır.

İslâm'ın ilk üniversitesi görevini yapan bir özelliği kendisinde barındıran suffa bizzat Hz. Peygamber tarafından derslerin verildiği bir yerd. Fakat henüz başlangıçta bulunanlara okuma-yazmayı ve Kur'ân-ı Kerim'i öğretmek üzere diğer bazı öğretmenler de vazife yapıyorlardı.⁴¹⁴

Suffa, Medine de yatıp kalkacak evi bulunmayanlar için geceleri bir yurt-yatakhane olarak da kullanılmaktaydı, burada İslâm'ın temel esaslarının neler olduğu öğretiliyordu. Dışarıdan gelen yabancılar da bu derslere katılmaktaydı. Suffadaki talebeler, mübelliğ, muallim ve iman taşıyıcıları olarak Arap yarımadasının dört bir köşesinde vazife görmek üzere kendilerini yetiştirip hazırlıyorlardı. Kısa zaman sonra suffa ihtiyacı karşılayamaması sebebiyle Medine'nin bazı bölgelerine ilkokul veya hazırlık okulları denebilecek birçok okul faaliyete gösteriyordu. Medine'nin güney cihetinde kurulu Kuba Cami'nde de bir okulun mevcudiyetinden bahsedilmektedir ki Rasûllullah, buraya sık sık gelir ve öğretime nezaret ederdi. Gerçekte bütün camiler aynı zamanda okul olarak hizmet görmektedir.⁴¹⁵ Eğitim- öğretim faaliyetlerine kadınlar da iştirak ederdi.⁴¹⁶ İslâm'ın ilk dönemlerinde camiler ve mescitler birer eğitim kurumu olarak çok önemli fonksiyonlar üstlenmiştir.⁴¹⁷

2.6.8.2. Camilerde Nikâh Akdi

Camilerde nikâh akdi düzenlenmesi, bazı fukaha tarafından ele alınan konulardan biri olmuştur. Hanefî fıkıhçılardan İbn Hümmam (ö.631) Cuma günü camide nikâh akdinin yapılmasının müstehap olduğunu söylerken bu görüşünü söz konusu akdin ibadet özelliği taşımasına bağlamıştır.⁴¹⁸

⁴¹³ Hamidullah, Muhammed, **İslâm Peygamberi**, (Çev: Salih Tuğ), İrfan Yay., İstanbul, 1980, III, s. 830.

⁴¹⁴ Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, III, s. 830.

⁴¹⁵ Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, III, s. 832, 834.

⁴¹⁶ Hamidullah, **İslâm Müesseselerine Giriş**, s. 97.

⁴¹⁷ Hamidullah, **İslâm Müesseselerine Giriş**, s. 76.

⁴¹⁸ İbn Hümmam, İmam Kemalettin Muhammed b. Abdilvahid es-Sivasi, **Fethu'l-Kadir**, **Ala'l-Hidayeti Şerhu Bidayeti'l- Mübtedi**, Mektebetü'l-Mustafa, Mısır 1379/1970, III, s. 189; İbn Abidin, **Reddu'l-Muhtar**, I, s. 662.

İbn Kudame, camilerde evlenme merasiminde ve nikâha şahitlik yapılmasında bir beis olmadığını ifade etmektedir.⁴¹⁹

2.6.8.3. Camide Mubah Olan Sözler

Camide insanları rahatsız etmeyecek, namaz kılanları olumsuz yönde etkilemeyecek şekilde muhabbet, muhavere ve dini muhtevalı konuşmaların mubah olduğunu gösteren Hz. Peygamber'in birçok uygulaması vardır. Onlardan birine örnek olarak Hz. Peygamber'in, “ *Sabah namazını kıldıktan sonra güneş doğana kadar camiden ayrılmadığı ve yerinden kalkmadığı, güneş doğduktan sonra ise cahiliye dönemindeki işlerle alakalı konuşulduğu ve bunun üzerine Hz. Peygamber'in güldüğü ve tebessüm ettiği* ” rivayet edilir.⁴²⁰

Camide şiir okumak konusunda da Ebû Seleme İbn Abdurrahman b. Avf, Hasan b. Sabit'in Ebû Hureyre'den “*Allah aşkına söyle! Allah Rasülü'nün 'Ey Hasan! Rasûlullah aşkına cevap ver! Allah'ım Onu ruhu'l-kudusle destekle' dediğini duymadın mı?*” diyerek şahitliğine müracaat ettiğini O'nun da evet dediğini nakletmiştir.⁴²¹ İbn Hacer (ö.852) Ruhü'l-Kudüs'ten maksadın Cebrail olduğunu; Hasan b. Sabit'in Hz. Peygamber'in yerine cevap vermesinden maksadın ise, Hz. Peygamber ve ashabını hicveden kâfirlere karşılık vermesi olduğu yönünde görüş beyan eder. İbn Hacer, Tirmizi'de yer alan bir hadiste Hz. Peygamber'in, Mescid-i Nebevi'de Hasan için bir yer koydurduğunu Hasan'ın da oraya çıkıp kâfirleri hicvetmesine dair bir uygulananın varlığına işaret eder. Burada Hasan b. Sabitin müşriklere karşı yazdığı beyitleri okuduğu nu belirtir. İbn Hacer, Buhari'nin Hz. Peygamber'in Hasan b. Sabitten şiir okuması isteğinden hareketle, içeriği hak olan, Batılı tasvir etmeyen şiirlerin okunmasının hak olduğunu ifade etmek istemiştir şeklinde yorum getirdiğini aktarmıştır. Buradan hareketle şiir hak olursa; diğer sözlerin camide söylenmesinde bir sakınca yoktur. Aksi takdirde boş malayani ve çirkin sözler yasaklanmıştır.⁴²²

İbn Hacer “okunması yasaklanan şiirler, cahiliye dönemine ve batıl ehline ait şiirler olduğunu ifade eder. İbn Hacer camilerde sürekli olarak şiir okunması, zihnin bunlarla meşgul edilmesi camiye gelen cemaate zarar verip onları meşgul edeceğinden,

⁴¹⁹ İbn Kudame, **el-Muğni**, III, s.205.

⁴²⁰ Müslim, “Mesacid” 670 (I/ 462).

⁴²¹ Buhârî, “Salât” 68.

⁴²² İbn Hacer, **Fethu'l-Barî**, I, s. 653.

böylesi bir duruma mahal vermemek için şiirler yasaklanmıştır” şeklinde görüş beyan etmiştir.⁴²³

İslâm’ı ve Hz. Peygamber’i öven şiirlerin camide okunması, züht ve güzel ahlakı konu edinen, faziletli davranışları öven şiirlerin okunmasında bir beis görülmemiştir.⁴²⁴

2.6.8.4. Çocukların ve Zihinsel özürllülerin Camiye Girmeleri

Çocukların ve zihinsel engellilerin camiye girmelerine bazı fıkıhçılar tarafından cevaz verilmemesinin illeti onların çocuk veya zihinsel özürllü olması değil camiye kirletmeleriyle ilgili duyulan bir kaygının doğal sonucudur. Fakat onları bu mabetlerden tecrit etmeden alınabilecek birtakım önlemlerle cumhur ulema onların camiye gelmelerinde ve camide bulunmalarında herhangi bir beis görmemiştir.⁴²⁵

Bazı Hanefî fıkıhçılar ise çocukların ve zihinsel özürllülerin veya mecnunların çoğunlukla camiye kirletmelerinden dolayı bu kimselerin camiye girmelerine cevaz vermemişlerdir. Buradaki çekinceyi de yine necasetin camiye sokulması şeklinde ifade etmişlerdir.⁴²⁶

2.6.8.5. Kadınların Camide Namaz Kılması

Kadınların istediklerinde camiye gelip ibadet etmeleri ile ilgili Hz. Peygamber’in beyanı oldukça açıktır. Hz. Peygamber: *“Allah’ın kadın kullarını, Allah’ın camilerinden alıkoymayın. Ancak giyimde gösterişe kaçmadan ve koku sürünmeden çıksınlar.”*⁴²⁷ Nevevî, bu konuya şöyle bir açıklama getirmektedir: *“Allah’ın kadın kullarını Allahın camilerinden alıkoymayın.”* hadisi ve bu konuyla ilgili diğer hadislerde geçen sözler kadının camiden alıkonulamayacağını göstermektedir. Kadınların camiye gelirken uyması gereken bazı şartlar vardır. Fıkıhçılar bu şartların; koku sürünmemek, süslenmemek, sesi başkaları tarafından duyulabilen halhaller takmamak, gösterişli giysiler giymemek, erkeklerin arasına karışmamak, fitneye sebep olabilecek genç kız olmamak ve mefsedete karışabileceği yoldan gitmemek olduğunu

⁴²³ İbn Hacer, **Fethu’l-Barî**, I, s. 653.

⁴²⁴ Nevevî, **Mecmu’**, II, s. 177.

⁴²⁵ Kâsânî, Ebû Said el- Berazi, Halef b. Ebi Kasım Muhammed Ezdi, **et-Tehzib fi İhtisari’l-Müdevvene** (Thk. Muhammed Emin Velid Muhammed Sâlim İbn Şeyh), Yy., Dubai 1420/1999, I, s. 276.

⁴²⁶ İbn Abidin, **Reddu’l-Muhtar**, II, s. 429.

⁴²⁷ Ebû Davud, “Salât”, 1/155.

söylemişlerdir.⁴²⁸ Evli olan kadın aynı zamanda yukarıdaki şartları yerine getirdikten sonra, bu halde camiye gitmesine engel olunuyorsa bu davranış tenzihen mekruhtur.⁴²⁹

2.6.8.6. Gayrimüslimlerin Camiye Girmeleri

Kimi Maliki âlimler ve Şafîî fıkıhçılar gayrimüslim birisinin camiye girmesinin uygun olmayacağı görüşündedir.⁴³⁰ İbn Arabî Tevbe suresindeki⁴³¹ neces⁴³² kelimesinin müşriklerle işaret ettiğini öne sürerek, müşriklerin neces olduğunu savunmuştur. Bunun müşrikler camilerin tümüne girmelerine mani bir illet teşkil edecek durum oluşturduğunu söylemiştir. İmam Şafîî ise buradaki yasaklamanın Mescid-i Haram'a mahsus olduğunu ve gayrimüslimlerin isterlerse camilerin tümünde kalmasının ve gecelemeinin caiz olduğu görüşündedir. Böylesi bir durumda gayrimüslimlerinin camiye girmeleri Müslümanların iznine bağlanmıştır.⁴³³

Hanbelî fıkıhçılar, Ebû Sufya'nın Mescid'i Nebi'ye girmesini delil göstererek sadece zimmet ehlinin camiye serbestçe girebileceği görüşündedir. Hz. Peygamber'in Taif ehlinde bir heyeti Mescidi Nebi'de kabul etmesi de bu yöndeki uygulamalardan biridir.⁴³⁴

Kurtubî, Medine ehli ulemasının Tevbe suresindeki söz konusu ayete muhatabın tüm müşrikler olduğunu belirtmiştir. Ebû Hanife ve ashabının görüşüne göre müşriklerin girmesi yasaklanan mescitlerde, herhangi bir sınırlama olmadığı, yani bu ayetin muhataplarının kapsamına, Yahudilerin ve Hıristiyanların girmediği, Allah'tan başka varlıklara, putlara ibadet eden müşriklerin girdiği savunulur ve Mescid-i Haram dışındaki mescitlere ve camilere ehli zimmetin, Müslümanlardan izin almadan girebilir denilmiştir.⁴³⁵

İmam Nevevî, inkârcıların, müşriklerin Mescid-i Haram dışında tüm camilere girebileceklerini ve orada kalabileceklerini ifade etmiştir ancak, bunun olması için de Müslümanlardan izin alınması şartını ileri sürmüştür.⁴³⁶

⁴²⁸ Nevevî, **Şerhu Sahihu Müslim**, IV, s. 161.

⁴²⁹ Nevevî, **Şerhu Sahihu Müslim**, IV, s. 161.

⁴³⁰ Dusukî, I, s.139; İbn Arabî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, II, s.469.

⁴³¹ Ey iman edenler! Müşrikler bir pislikten ibarettir. Onun için bu yıldan sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar.(Tevbe Suresi 9/28.)

⁴³² Müşrikler bedenleri itibarıyla, maddî varlıklar yönünden değil, batıl inançları ahlakî telakki ve davranışları bakımından necis sayılmaktadırlar.

⁴³³ Maverdî, **Havi el-Kebir**, II, s. 268; İbn Arabî **Ahkâmu'l-Kur'ân**, II, s. 469.

⁴³⁴ İbn Kudame, **el- Muğni**, XIII, s. 246; İbn Arabî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, II, s. 469.

⁴³⁵ Kurtubî, X, s. 155,156; Maverdî, **Havi el- Kebir**, II, s. 268.

⁴³⁶ Nevevî, **Mecmu'**, II, s. 174.

Malikiler'in bu konudaki görüşleri ise hiçbir mescide müşriklerin girmesinin caiz olmadığı yönündedir.⁴³⁷

Hız. Peygamber'in zamanında gerek müşrikler gerekse de ehli kitap gayrimüslimler camiye girmiş Hız. Peygamber ile görüşmüş ve konuşmuş hatta orada kalmışlardır. Bu bağlamda Necran Hristiyanları, 632 senesinde altmış kişi halinde Medine'ye, Hız. Peygamber'i ziyarete geldiler. Gösterişli elbiseler giymişlerdi. İbadet saatleri geldiği zaman Peygamber Mescidi'nde doğuya yönelerek ibadetlerini yerine getirmişlerdir. Hız. Peygamber onlara herhangi bir müdahalede bulunulmamasını söylemiştir.⁴³⁸ Buradan çıkan iki fıkhî ilkeyi İbn Kayyim el-Cevzi şu şekilde açıklamıştır:

- Ehl-i Kitab'ın, Müslümanların camilerine girmesi caizdir.
- Ehl-i Kitab'a, kendi ibadetlerini müslümanların huzurunda ve Müslümanların camilerinde yapma imkânının verilmesi. Pek tabî olarak bu geçici bir durum içindir. Bunun adet haline getirmelerine müsaade edilemez.⁴³⁹

Buradan hareketle İslâm müçtehitlerinin bir kısmına göre gayrimüslimlerin cünüp ve abdestsiz olarak camiye girmelerinde bir sakınca görülmemiştir. Giriş maksadına gelince burada titizlik gösterilen hususlar arasında, camiye saygısızlık, Müslümanları rahatsız etmek, camiye kirletmek ve benzer durumlar içeren kötü bir maksadın olmamasıdır. Turistik maksat, camiye görme bilgi edinme, merak giderme maksadıdır. Bu ise ne camiye ne de Müslümanlara zarar verir. Bu maksatla camiye giren orada Müslümanların ibadetlerini seyreden gayrimüslimlerin İslâm ile ilgilenmeleri ibadete yönelmeleri de mümkündür. Muhtemel mahzuru ve zararı önleyici tedbirler almak şartıyla bunlara camilerimizi görme imkânı verilmelidir.⁴⁴⁰

Müşriklerden cünüp olan kişilere camiye girme ve kalmaları için izin verilme sebebi; camilerde müşriklerin duyacağı bir ayet veya hayırlı bir sözün onların hidayetine vesile olabilme ihtimalidir.⁴⁴¹

⁴³⁷ Maverdî, **Havi el- Kebir**, II, s. 268.

⁴³⁸ İbn Hişam, I, s. 574.

⁴³⁹ İbn Kayyim el- Cevziyye, **Zadu'l-Mead**, Pınar Yay., İstanbul 1989, IV, s. 174.

⁴⁴⁰ Karaman, Hayrettin, **İslâmın Işığında Günün Meseleleri**, İz Yay., İstanbul 2000, III, s. 1074,1075.

⁴⁴¹ Maverdî, **Havi el- Kebir**, II, s. 269.

2.6.8.7. Camide Uyuma

Camide uyuma konusunda herhangi bir teşvik veya kesin bir yasaklama sözü konusu olmamakla beraber ne zaman ve nasıl uyunabilir konusuna âlimler tarafından temas edilmiştir. Bu konuda Abbad İbn Temim, Hz. Peygamber'i camideyken bir ayağını diğer ayağının üstüne atarak sırt üstü uyur vaziyette gördüğünü nakletmiş ve İbn Şihab, Said İbn Müseyyeb'in şöyle söylediğini aktarmıştır. *“Hz. Ömer ve Hz. Osman da aynı şekilde yapardı”* ⁴⁴²

İbn Hacer, Hattabi'nin, “Bu hadis bir ayağını öbürünün üstüne atarak camide yatmayı yasaklayan hadisin mensuh olduğunu gösterir ya da bu şekilde uyumanın yasaklanması avret mahallinin açılma tehlikesinin olduğu durumlara hamledilir dediğini aktarmıştır. Avret yerlerinin açılma tehlikesinin olmadığı anlarda ise bu şekilde uyumak caizdir” dediğini aktarır. İbn Hacer, ikinci yorumun nesih iddiasından daha iyi bir yorum olduğunu çünkü ihtimalle, neshin gerçekleşmediğini ifade etmiştir. İbn Hacer göre, Hz. Peygamber'in bu şekilde uyuması, kalabalıklar arasında değil, istirahat anında meydana gelmiştir. Çünkü Hz. Peygamber âdeti gereği cemaat arasında vakur bir şekilde otururdu. ⁴⁴³

Camide uyuma ancak itikâfa girenler için mubah olur, görüşünde olanlar Hz. Peygamber'in de itikâfta uyuduğunu delil olarak gösterirler. ⁴⁴⁴

Cuma hutbesi ve bayram hutbelerini dinlemek gerektiğinden o esnada uyumak mekruhtur. ⁴⁴⁵ Adet haline getirmemek şartıyla o günkü işin vermiş olduğu yorgunluktan ve yolculuk ve benzeri durumlarda istirahat için camide uyumak ise caizdir. ⁴⁴⁶ Süleyman b. Yesar, Ata Said b. Müseyyeb, Hasan b. Basri bu görüştedir. ⁴⁴⁷ Hanefi âlimler camide uyumayı mekruh addetmişlerdir. ⁴⁴⁸

İbn Abidin, ehli suffenin Mescid-i Nebi'de uyuduğunu bundan ötürü camilerde uyumanın men edilmemesi gerektiğini savunur. Ancak camide kendisine belirli bir yer edinme, insanların namaz kılacağı yerleri uyuma gibi işler için kullanma mekruh sayılmıştır. ⁴⁴⁹

⁴⁴² Buhârî, “Salât”, 85, s. 122; Nesâî, “Mesacid”, 29/720, s. 50; Nevevî, **Mecmu'**, s. 174.

⁴⁴³ İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, I, s. 671.

⁴⁴⁴ Serahsi, **el-Mebsut**, II, s. 126; İbn Muflih, **el-Mubdi'**, III, s. 197.

⁴⁴⁵ Buhuti, **Keşşafu'l-Kıma'**, II, s. 47.

⁴⁴⁶ İbn Muflih, **el-Mubdi'**, III, s. 197.

⁴⁴⁷ Ebû Şeybe, **el-Musannef**, II, s. 509.

⁴⁴⁸ Alemgiriyye, **Fetavayi'l-Hindiyye**, V, s. 323.

⁴⁴⁹ İbn Abidin, Trc. II, s. 615, 616; Buhârî, “Salât”, 440.

İbn Hacer, çoğunluğun camide uyumaya cevaz verdiğini, ancak İbn Mesud'un mekruh dediğini aktarmıştır. İbn Hacer, İmam Malik'in evi barkı olan kimselerin camide uyumasının mekruh evi barkı olmayanların ise camide uyumasına mübahtır, şeklindeki görüşüne yer vermiştir.⁴⁵⁰

Görüldüğü üzere, mescitte uyumak konusunda İslâm hukukçuları farklı görüşler öne sürmüşlerdir. İbn Ömer, Ashâb-ı Suffa, Hz. Ali, Safvan b. Ümeyye gibi ashabın mescitte uyuduklarını gerekçe gösteren Şâfiîler, buna cevaz verirlerken İmam Mâlik bu cevazı yabancılar için, Hanefiler yabancı ve itikâfta bulunanlar için, Ahmed b. Hanbel ve İshak ise seferi olanlar için vermiştir.⁴⁵¹

Abdullah b. Ömer'den (r.a.) nakledilmektedir: *Rasûlullah (s.a.v.) bir işle meşgul olduğundan yatsı namazını (ilk vaktinde) kılamadı ve namazı öyle geciktirdi ki, biz mescitte bekledik, (bu arada uyuklayıp) uyandık, sonra (biraz) bekledik, sonra tekrar (uyuklayıp) uyandık, sonra (biraz daha) bekledik sonra tekrar (uyuklayıp) uyandık. Sonunda Rasûlullah yanımıza geldi ve şöyle dedi: “Yeryüzü halkından şu gece sizden başka (böyle) namaz kılmayı bekleyen hiç kimse yok.”*⁴⁵²

Ezan okunduktan sonra camiden çıkılması tecviz edilmemiştir. Fakat zaruret durumlarında ise camiden çıkmak uygun görülmüştür. Hz. Peygamber'in de zaruri bir durum neticesinde böyle yaptığı vakidir.⁴⁵³

2.6.8.8. Camide Oyun Oynamak

Son dönemlerde projelendirilen camii mimarisinde, çocukların, gençlerin ilgisini çekecek okuma salonları, oyun yerleri, dinlenme salonları yer almaktadır. Biz bu gelişmeleri bir kazanım olarak görmekteyiz. Ama bu yerlerin namaz kılınan alanlarda değil de bu alanın dışında yer alması daha doğru bir uygulamadır. Tabi ki burada oyun oynamaktan kastedilen şeyin ne olduğu da çok önemli bir konudur. Kaldı ki Allah Resûlü, camide, bir maslahata binaen oyun oynanmasına karşı çıkmamıştır. İbn-i Şihap, Urve kanalıyla Hz. Aişe'den şöyle nakletmiştir: *“Habeşliler kısa mızraklarıyla Mescid-i Nebevi'de oynarken Allah Resûlü'nün onları izlediğini gördüm.”*⁴⁵⁴

İbn-i Hacer bu konuyla alakalı İbn-i Tin Ebû'l- Hasan el-Lahmi'nin şu görüşünü nakletmiştir: *“Mızrakla camide oyun sergilemek Kur'ân ve sünnet ile nesh edilmiştir.*

⁴⁵⁰ İbn Hacer, **Fethu'l-Barî**, I, s. 638; Kurtubî, **el-Câmiu'l-Ahkâmî'l-Kur'an**, XV, s. 231.

⁴⁵¹ Zühayli, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, I, s. 492.

⁴⁵² Buhârî, “Mevâkît”, 24-40.

⁴⁵³ İbn Kudame, **el-Muğni**, II, s. 62.

⁴⁵⁴ Buhârî “Salât”, 455.

Kur’ân-ı Kerim’de ‘*Allah o evlerin yücelmesine ve içlerinde isminin anılmasına izin vermiştir*’⁴⁵⁵ ayeti ve sünnetten ise “çocuklarınızı ve mecnunlarınızı camiden uzak tutun” hadisi ile bu durum neshedilmiştir. İbn Hacer, buna itiraz edildiğini çünkü söz konusu hadisin zayıf olduğunu ve tarihin hiçbir döneminde çocukların camiye girip oyun oynamasına dair bir yasaklamanın olmadığını söylemiştir. Ayrıca söz konusu oyunun sıradan oyunlara benzemediği, birtakım maksatlara ulaşmayı hedeflediği söylenebilir. İbn Hacer, camiler toplumun genel işlerinin görüşülmesi için ihdas edildiğini ve bu yüzde de din ve dine bağlı insanların menfaatine gelen işlerin görüşülmesinin ve buna benzer işlerin camilerde düzenlenmesinin caiz olduğunu aktarmıştır.⁴⁵⁶

Bu bağlamda camilerde çocukların ve gençlerin eğitilmesi adına dini konuların daha iyi özümsemesi için birtakım oyunlar, imamlar ve eğitimciler tarafından kurgulanabilir.

2.6.9. Camide Yapılması Yasak Olan Davranışlar

Camide yasak olan davranışlar cami adabına da uymayan davranışlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Şimdi onları sırasıyla ele alalım.

2.6.9.1. Camide Kötü Söz ve Gürültü

Allah Teâlâ, bir mabet olarak camileri tazim ve onun yüceltilmesine önem vermiş ve bu mabetlerde, adap ve erkâna riayet edilmesine vurgu yapmıştır. Kurtubî Nur suresinde geçen “*Allah adının yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde...*” ayetinin, camiye tazim ve ona saygı göstermek şeklinde anlaşılması gerektiğini dolayısıyla camilerde kötü söz ve davranışların camiye tazim düşüncesine gölge düşüreceğini söyler. Kurtubî ayrıca camide sefih bir dil ve üslup kullanmanın, boş ve hedefsiz muhabbetlerin cami adabına uymayacağını belirtir. Camiye gelen cemaati söz ve davranışlarıyla rahatsız etmemek esas alınmıştır.⁴⁵⁷

Hz. Peygamber, bunu destekler mahiyette şöyle buyurmuştur: “*Her kim bir kimseyi, mescitte kayıp ararken iştirse; Allah onu sana geri vermesin desin! Çünkü mescitler bu gibi işler için bina edilmemiştir.*”⁴⁵⁸ Başka bir hadiste, “*bir adam mescitte*

⁴⁵⁵ Nur suresi, 24/36.

⁴⁵⁶ İbn Hacer, **Fethu’l-Barî**, I, s. 654.

⁴⁵⁷ Kurtubî, **el-Câmiu’l-Ahkâmî’l-Kur’an**, XV, s.275.

⁴⁵⁸ Müslim, “Mesacid” 18/568.

*kayıp aramış ve “kırmızı deveyi gören yok mu demiş?” Hz. Peygamber de “bulamayasın çünkü mescitler neye yarayacaksa onun için yapılmışlardır” demiştir.*⁴⁵⁹

Bu hadisler, camide kayıp bir eşyayı aramanın mekruh olduğunu ve ararken insanları rahatsız edecek bir ses tonuyla aramanın Hz. Peygamber tarafından iyi karşılanmadığını göstermektedir. Mezhep imamları da bu konuya değinmişlerdir. Camilerde yüksek sesle konuşmak, İmam Malik ve bazı âlimlere göre mekruh sayılmıştır. İmam Malik, ilim tahsili için de bu durumun geçerli olduğunu söylemiştir. Ebû Hanife ile Malikilerden Muhammed b. Mesleme’ye göre ise ilim tahsili gibi bir maslahat gereği ihtiyaç duyduğu konularda yüksek sesle konuşmak caizdir.⁴⁶⁰

Buhuti, Zahirilerin mubah ve güzel sözlerin konuşulması esnasında çıkacak yüksek sesin mekruh olmadığı görüşüne yer verir.⁴⁶¹ İmam Malik ve Şafîî fıkıhçılardan bazıları ise çocukların camide oyun esnasında çıkardığı yüksek seslerin de mekruh olduğu görüşündedir.⁴⁶²

Saib b. Yezi’den nakledilen hadisin metninde yer alan ve Taifli’lerin Mescid-i Nebi’de gürültü çıkarması üzerine, Hz. Ömer’in karşılık olarak, eğer Medineli olsaydınız canınızı yakardım. Zira siz Rasûlullah’ın mescidinde sesinizi yükseltiyorsunuz.⁴⁶³ Camide yüksek sesle konuşmak başlığı altında zikredilen başka bir hadiste Kab b. Malik Mescid-i Nebi’de İbn Ebi Hadrâd’dan kendisine olan borcunu isterken birbirlerine karşı seslerini yükseltmeleri esnasında Peygamber’in; “*Ey Kab b. Malik! Ey Kab! diye seslenerek eliyle yarını işaret ederek “alacağının bir kısmından vazgeç”*”⁴⁶⁴ rivayetlerinin aynı başlık altında zikredilmesinin sebebini, İbn Hacer şu şekilde açıklamıştır:

“Fıkıhçıların bu konuda farklı görüşler öne sürmesinin nedeni, bir gayeye yönelik veya dünyevi bir yararı olan konularda yüksek sesle konuşulabilir. Ancak faydasız konularda ise yüksek sesle konuşulamayacağını ileri sürmeleridir. İmam Buhârî bu hadisleri zikretmek suretiyle sesi yükseltmenin faydasız konularda yasak; zaruretin bulunduğu durumlarda ise mübah olduğuna işaret etmek içindir. ‘Eğer Medineli olsaydınız’ ifadesi camide yüksek sesle konuşmanın daha önce yasaklandığını

⁴⁵⁹ Müslim, “Mesacid” 18/569.

⁴⁶⁰ Nevevî, **Şerhu Sahihu Müslim**, V, s. 55; Nevevî, **Mecmu’**, II, s.175; Kurtubî, **el-Câmiu’l-Ahkâmî’l-Kur’an**, XV, s.280,281

⁴⁶¹ Buhuti, **Keşşafu’l-Kına’**, II, s. 367.

⁴⁶² Buhuti, **Keşşafu’l-Kına’**, II, s. 367.

⁴⁶³ Buhârî, **Keşşafu’l-Kına’**, **Keşşafu’l-Kına’**, 83, s.121.

⁴⁶⁴ Buhârî, 83, s. 121.

gösterir. Ayrıca bu rivayetlere göre hükmü bilme imkânı olmayan kimselerin cehaletleri hoş görülür.”⁴⁶⁵

2.6.9.2. Camide Alışveriş Akdi

Camide alışveriş yapılması İslâm hukukçuları tarafından hoş karşılanmamıştır. Kurtubî, Ahmed b. Hanbel camide alışverişin mekruh olduğu görüşüne yer verir.⁴⁶⁶ Buhuti, ister itikâfta isterse de itikâfta olmadan camide alışveriş, ticaret, kiralama gibi akitlerin haram olduğunu bildirir.⁴⁶⁷

Hanefî fıkıhçılar camide alışverişin caiz olduğunu kabul eder ama ticaret mallarının veya satılacak malın camiye sokulmasını doğru bulmazlar. İmamın camide minbere çıkmasıyla beraber, yapılan ticaretin, alışverişin mekruh olduğunu söyleyenler de olmuştur.⁴⁶⁸ Çünkü Hz. Peygamber camide insanların halkalar oluşturup Cuma namazından önce alışveriş üzerine sohbet etmelerini çirkin bir davranış olarak addetmiştir.⁴⁶⁹

Görüldüğü üzere caminin dışında bu akdin düzenlenmesinin ticari konulardan bahsedilmesinin herhangi bir mahsur yoktur. Ancak sıklıkla müşahade ettiğimiz sorunlardan biri, müslümanların Cuma günü Cuma vaktinde, caminin dışında bu tür konulardan bahsederek bu değerli vakti değerlendirme yolunu seçmemesidir.

Bu bağlamda şu rivayete yer vermekte fayda vardır. Ebû Hureyre “*Bir Cuma günü Hz. Ömer hutbe okurken mescide birisi girdi. Hz. Ömer ‘sizler niçin Cuma namazına böyle geç kaldınız?’ deyince adam şöyle bir cevap verdi. ‘Ben ezanı duyar duymaz abdest aldım ve hemen namaza geldim.’ Bu cevap Hz. Ömer’in hoşuna gitmedi.*”⁴⁷⁰ Bu rivayette Cuma namazına geç gidilebileceğine ve bu konuda Medinelilerin icma ettiğini iddia edenlerin görüşlerinin reddilmesi gerektiğine dair işaretin olduğunu söyler. Çünkü bu rivayete göre Hz. Ömer sahabilerin ve Medineli Tabiîn büyüklerinin huzurunda Cumaya erken gelinmemesini yadırgadığını açıkça ifade etmiştir. Hz. Ömer’in bu tutumu Cuma namazına erken gelmenin namazın fazileti kapsamında olduğunu göstermektedir.⁴⁷¹ Konuyu bu hadisla bağdaştırmamızın sebebi,

⁴⁶⁵ İbn Hacer, **Fethu’l-Barî**, I, s. 668.

⁴⁶⁶ Nevevî, **Mecmu’**, II, s. 174; Kurtubî, **el-Câmiu’l-Ahkâmî’l-Kur’an**, XV, s. 277; İbn Kudame, **el-Muğni**, IV, s. 303.

⁴⁶⁷ Nevevî, **Mecmu’**, II, s. 175; Buhuti, **Keşşafu’l-Kına’**, II, s. 366.

⁴⁶⁸ Serahsî, **el-Mecmû**, III, s. 121; Kâsânî, **Bedâi’u’s-Sanâi’**, I, s. 366.

⁴⁶⁹ Tirmizi, “**Salât**”, 123, 322.

⁴⁷⁰ Buhârî, “**Salâtü’l-Cuma**”, 5, s.213.

⁴⁷¹ İbn Hacer, II, s.430.

namaz vakitlerinden hemen önce camiye girmek yerine, ekonomik kaygıların bu kutsal mabette çokça dile getirilmesi ve malayani sözlerden oldukça sık bahsedilmesidir.

2.6.9.3. Camide Safları Yararak Geçme

Camide saf düzenine ve ilk safın faziletine daha önce değinmiştik. Şimdi ise teşvik sadedinde yapılan bu durumun camide safları yarararak, aşarak geçme konusunda delil olamayacağına değineceğiz.

Bu doğrultuda, Ukbe İbn Haris, rivayet ettiği bir hadiste “*Bir defasında, Medine’de iken Rasûllullah’ın arkasında ikindi namazı kılmıştım. Selam verip, namazı bitirdikten sonra çok hızlı bir şekilde kalktı ve cemaatin omuzlarından atlayarak acele hanımlarının yanına girdi. Cemaat Hz. Peygamber’in böyle acele ettiğini görünce endişelendi ve dehşet içinde donakaldılar. Hz. Peygamber dışarı çıktığında cemaatin şaşkınlığını ve endişelerini anlayıp şöyle buyurdu: Namaz kıldırırken aklıma sahip olduğumuz bir miktar altın takıldı. Ben de bu düşüncenin beni alıkoymasını istemedim. Derhal eşlerimin yanına gittim ve onun hemen dağıtılmasını istedim.*”⁴⁷²

Bu rivayetten ancak zaruret ortaya çıkması halinde cemaatin omuzlarını aşarak bir yere ulaşılabilceği yorumunda bulanabilir. İbn Kudame, camiye gelen kimsenin insanların omuzlarını çiğneyerek rahatsızlık vererek geçmesinin mekruh olduğunu bildirmiştir.⁴⁷³

Hz. Peygamber’in “camiye gelerek saf olan cemaatten iki kişinin arasına girmeden” ibaresini İbn Hacer, şu şekilde yorumlamıştır:

- İki kişinin arasına girip oturmak
- Bu kişilerden birini çıkarıp onun yerine geçmek
- İki kişinin arasını ayırıp sadece ileriye geçmek

Fakat bu son anlam esas alındığında safların arasından ileriye geçmeye çalışan kimsenin, ayaklarını oturan cemaatin baş veya omuz hizasına kadar kaldırmak durumunda kalacağı kesindir. Bu durumda söz konusu şahsın ayağına bulaşmış olan herhangi bir şeyin cemaatin elbiselerine sürünebileceği düşünülebilir. İşte bu şekilde safları yarararak ilerlemek mekruhtur. Bununla birlikte önlerdeki saflarda boşluk bulunması durumunda ileriye geçmeye çalışan kişi açısından sorumluluk yoktur. Zira önce gelen cemaat safları doldurmadığı için kusurlu davranmıştır ve bu şahıs onların

⁴⁷² Buhârî, “Ezan”, 158, s.207.

⁴⁷³ İbn Kudame, **el-Muğni**, III, s.230.

kusurunu örtmüş olacağı için bağışlanır.⁴⁷⁴ Hatta caminin girişinde kapıların önünde saf oluşturarak geride kalan cemaatin ilerlemesine engel olan kişilerin omzundan geçerek boş alanlara ilerlemesinde herhangi bir yasaklama söz konusu değildir.⁴⁷⁵

Bununla beraber camiye vakur bir şekilde girip kimseye rahatsızlık vermeden boş olan bir yere oturulması gerektiği ve kimsenin yerinden kaldırılıp onu yerine kendisinin oturmaması gerektiğine de değinilmiştir. İmamın ise minberin önüne veya namaz kıldıracağı yer olan mihraba doğru insanların omuzlarından geçerek varmasında da bir kerahet görülmemiştir.⁴⁷⁶

Nitekim İbn Ömer, “Hz. Peygamber bir kimsenin kardeşini kaldırarak onun yerine oturmasını yasaklamıştır”⁴⁷⁷ şeklindeki rivayeti de bu görüşleri desteklemektedir.

İbn Hacer, camiye gelenlerin böylesi bir davranışı sergilemek yerine Buhârî’nin kendi kriterlerine uymadığı için almadığı hadiste geçen “Biraz daha sıklaşın, yer açın.” gibi nazik bir üslupla davranmasının gerektiğini kaydetmiştir. Böyle olmakla birlikte izin alınarak, oturmakta olan kimselerin arasından geçerek ilerlemenin mekruh olmadığı vurgulanmıştır. “Kardeşini yerinden kaldırmak” ifadesi için şunlar söylenebilir:

- Sonradan gelen kimse bunu kibrinden dolayı yapıyorsa çok çirkin bir davranışta bulunmuş olur.
- Kendini beğenen, bencil bir adam olduğu için böyle davranıyorsa daha kötü bir tavır sergilemiş olur.⁴⁷⁸

Camide cemaatin kendisine her zaman için belli bir yer tahsis etmesi ise mekruh görülmüştür.⁴⁷⁹

Safları yararak öne geçmenin yanında arka saflara doğru gitmek de aynı kapsamda değerlendirilmelidir. Ezan okunduktan sonra camiden herhangi bir geçerli neden olmadan çıkmak da doğru bir davranış değildir.⁴⁸⁰

Diğer taraftan, saf düzeninde bahsi geçen hiyerarşik durum, kanaatimizce çocukların, onların yaşça kendilerinden büyük kimseler tarafından yerlerinden kaldırılmasını gerektirmemektedir. Kaldı ki böylesi bir tutum ve davranış çocuğun psikolojisinde ve dini duygularında, din algısında kalıcı hasarlara yol açabilmektedir.

⁴⁷⁴ İbn Hacer, **Fethu’l-Barî**, II, s. 456.

⁴⁷⁵ İbn Kudame, **el-Muğni**, III, s. 230.

⁴⁷⁶ Şirazi, **el-Muhezzib**, I, s. 375; İbn Muflih, (ö. 884), **Daru’l-Alemi’l-Kutub**, Riyad 2003, II, s. 157; Buhuti, **Keşşafu’l-Kına**, II, s. 44.

⁴⁷⁷ Buhârî, “Salâtu’l-Cuma”, 20, s. 218,219.

⁴⁷⁸ İbn Hacer, **Fethu’l-Barî**, II, s. 456.

⁴⁷⁹ İbn Abidin, **Reddu’l-Muhtar**, II, s. 435.

⁴⁸⁰ İbn Kudame, **el-Muğni**, II, s. 62.

Hız. Peygamber'in çocuklara olan ilgisi, onlarla oyunlar oynaması, sokaktaki çocuklara selam vermesi bizi bu şekilde düşündürmektedir.

2.6.9.4. Camilere Kötü Kokuyla Girme

İslâm fıkıhçıları camiye kötü bir kokuyla girmenin yasak olduğu konusunda görüş birliği içerisinde. Bu bağlamda fukaha, camiye soğan, sarımsak, pırasa gibi kokusuyla insanları rahatsız edecek gıdaların, camiye gelmeden önce tüketilmiş olması sonucunda oluşan, kötü kokuyla camiye girmenin mekruh olduğunu söylemişlerdir.⁴⁸¹

İslâm bilginleri yenilsin yenilmesin bütün pis kokuların bu kapsama girdiğini belirtmişlerdir. Soğan, sarımsak ve pırasa gibi yiyeceklerin çokça zikredilmeleri onların daha çok tüketilmesindendir. Kasap, balıkçı, cüzzamlı kimselerin de üzerine sinmiş olan kötü kokudan dolayı camiye bu şekilde girmeleri mekruh görülmüştür.⁴⁸² Bu minvalde kötü kokan çorap ve giysilerle de camiye girmek asla doğru değildir.

Fıkıh âlimlerinin bu konuda kesin yargılara varmasında, Hız. Peygamber'in söz fiil ve uygulamaları etkili olmuştur. Çünkü daha önce vurgulandığı üzere Hız. Peygamber güzel koku ve temiz giysilerle camiye gelinmesini istemiştir. Yine Hız. Peygamber: *"Açlık veya herhangi bir sebeple sarımsak veya soğan yiyen bir kimse bizim mescidimize yaklaşmasın."*⁴⁸³ demiştir.

Başka bir hadiste ise *"Hız. Peygamber'e sebze dolu bir kap getirdiler. Hız. Peygamber bunları yanı başında bulunan bir sahabeye vermelerini istedi. O sahabenin bunu yemek istemediğini gören Hız. Peygamber şöyle buyurdu: Çekinme! Ye! Ben yemiyorum çünkü ben senin konuşmadığın meleklerle konuşuyorum."*⁴⁸⁴

Bazı âlimler, cüzzam gibi hastalıkları olan kimseleri de sarımsak ve benzer yiyecekleri yiyen kimselere benzeterek bunların camiye gelmemeleri gerektiğini söylemişlerdir. Fakat bu görüş tartışmaya açıktır. Çünkü sarımsak yiyen bir kimse, bunu kendi iradesi ile yemektedir. Hâlbuki cüzzamlının başına gelen bu hastalık onun iradesiyle olmuş değildir. Zahirî mezhebine göre de sarımsak, soğan ve pırasa gibi yiyecekler cemaatle namaz kılmayı engellediğinden dolayı bunları yemek haram sayılmıştır. Ama Allah bu yiyecekleri yiyenler için cemaate katılmamayı bir mazeret olarak kabul etmiştir. Dolayısıyla böyle bir durumda olan kişinin cemaati terk etmesi

⁴⁸¹ Nevevî, **Mecmu'**, II, s. 174; Buhutî, **Keşşafu'l-Kına'**, II, s. 365; İbn Muflih, **el-Mubdi'**, II, s. 155; Şevkanî, **Neylu'l-Evtar**, II, s. 172,173.

⁴⁸² İbn Abidin, **Reddu'l-Muhtar**, II, s. 435.

⁴⁸³ Buhârî "Ezan" 160/853; Bkz. Buhârî "Ezan" 160, s. 211.

⁴⁸⁴ Buhârî, "Ezan", 160, s. 211.

caizdir. Fakat bu sebzeleri kasıtlı yer ve bu sebzeleri yemeyi davranış haline getirirse bu durum kulluk samimiyetine zarar verir.⁴⁸⁵

Aynî, pis kokan yiyecekleri yiyerek camiye gelmenin yasak oluşunun illeti olarak, söz konusu sebzeleri yiyen kişilerin hem Müslümanlara hem de meleklere eziyet vermesi şeklinde açıklamıştır. Hatta sözleriyle de Müslümanlara rahatsızlık verenlerin camiye gelmesinin yasak olduğu görüşünü savunmuştur.⁴⁸⁶ Bunun dışında camide kötü kokmayan cemaati rahatsız etmeyen birtakım yiyeceklerin yenilmesinde ise bir beis yoktur.⁴⁸⁷ Öte yandan fıkıh kitaplarında ağız kokusu açısından değerlendirilmeyen sigaranın da cemaati rahatsız ettiğini söylemek mümkündür.

2.6.9.5. Cünüp ve Hayızlının Camiye Girmesi

Abdestsiz olarak camiye girilmesinde bir beis görülmemesine rağmen bu durum hayız ve cünüplük hali için tartışılan bir konu olmuştur. İbn Arabî cünüp ve hayızlı kimsenin yolculuk yapması halinde camiye girmesinin tecviz edilebileceğini söylemiştir. Ancak bu kimselerin camide kalamayacağı ve orada duramayacağını aktarmıştır. İbn Arabî, Ata b. Yesar'ın sahabeden bazılarının cünüplükten sonra abdest alıp mescide gelip sohbet ettiklerini söylemesinin camide kalma için delil olamayacağını belirtmiştir. İbn Arabî, böylesi bir durumun ortaya çıkması ve gusül abdesti alma gerekliliği, nadiren vuku bulan hadiseler ifade etmiştir.⁴⁸⁸

Cumhur ulema benzer istisnai durumlarda hayız ve cünüp iken camiye girme ve orada kalınmasına cevaz vermemişlerdir.⁴⁸⁹ Daha önce de geçtiği üzere Hz. Peygamber'in namaz kıldıracağı esnada gusül abdesti alması gerektiğini hatırlayıp gusül abdesti alıp namazı öylece kıldırması⁴⁹⁰ Maliki fıkıhçıların “camide uyuyup ihtilam olan biri, camiden çıkmadan önce teyemmüm almak zorundadır”⁴⁹¹ görüşünün doğru olmadığını göstermektedir.⁴⁹²

⁴⁸⁵ İbn Hacer, **Fethu'l-Barî**, II, s. 395,396.

⁴⁸⁶ Şevkanî, **Neylu'l-Evtar**, VI, s. 210.

⁴⁸⁷ Nevevî, **Mecmu'**, II, s. 174.

⁴⁸⁸ İbn Arabî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, I, s. 210.

⁴⁸⁹ Cessâs, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, III, s. 166; Kayravanî, Abdullah b. Abdurrahman b. Zeyd (ö. 386), **en-Nevadiru'z-Ziyadad** (Thk. Dr. Abdulfettah Muhammed el- Halevi), Daru'l-Garbi'l-İslâmi Beyrut 1999, I s. 121; İbn Muflih, **el-Mubdi'**, I, s.121; Nevevî, **Mecmu'** II, s. 158; Maverdî, **Havi el- Kebir**, (Thk. Ebû Hasan İbn Muhammed el-Habib), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye Beyrut 1414/1994, II, s. 265.

⁴⁹⁰ Buhârî, “Gusül”, 17, s. 72.

⁴⁹¹ Kayravanî, **en-Nevadiru'z-Ziyadad**, I, s. 123.

⁴⁹² İbn Hacer, **Fethu'l-Barî**, I, s. 456.

Özür kanı gören kadınların camide bulunması, itikâfa girmesi ve namaz kılması caizdir.⁴⁹³ Çünkü Hz. Aîşe özür kanı gören mü'minlerin annelerinden birinin itikâfa girdiğini rivayet etmiştir.⁴⁹⁴

Adetli kadınların, caminin içerisinde kalmak, vakit geçirmek üzere camiye girmeleri caiz değildir.⁴⁹⁵ İş, ihtiyaç, geçiş, çaresizlik sebebiyle giriş çıkışlar caiz görülmüştür. Hz. Peygamber zamanında Hz. Aîşe ve daha başka kadınlar adetli iken, başörtülerini almak üzere camiye girip çıkmışlardır. Camilere tamamen abdestsiz girmek, belli bir süre için kalmak caiz değildir. Ama cami içinde iş gören tamirci ve benzer durumlar için bulunan usta ve işçiler, abdestsiz bir şekilde camide bulabilirler. Keza ihtiyaca binaen camide yatan kalkan Müslümanların da her zaman abdestli olmaları gerekmez.⁴⁹⁶

Nitekim Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 18 Mayıs 2002 tarihinde İstanbul'da yapılan "Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-1"de kadınların özel günlerinde mescitlere girebilecekleri ittifakla kabul edilmiştir.⁴⁹⁷

⁴⁹³ İbn Hacer, **Fethu'l-Barî**, I, s. 491.

⁴⁹⁴ Buhârî, "Hayız", 10, s.80.

⁴⁹⁵ Maverdî, **Havi el- Kebir**, II, s. 267.

⁴⁹⁶ Karaman, **İslâmın Işığında Günün Meseleleri**, III, s. 436,437.

⁴⁹⁷ Dalgın, Nihat, **Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular**, Etüt Yayınları, İstanbul 2004, s. 46.

SONUÇ

Cami hükümlerini ilgilendiren ayetlerden ve hadislerden çıkartılan hükümler mabet hükümlerinin oluşmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca Hz. Peygamber'in Mescidindeki uygulamalar daha sonra mabet hükümlerinin belirlenmesinde fukaha için delil teşkil etmiştir.

Cami ve mescit inşa etmek önemli olduğu kadar onun ahkâmının uygulanması da bir o kadar önem arz etmiştir. Bu konuda uygulanacak hükümler fıkıh kitapları ve hadis kitaplarında mufassal olarak belirlenmiştir. Camilerin iç ve dış düzeninden camide yapılması mübah ve mübah olmayan davranışlara bu kapsama girmektedir.

İslam mabedi olan camiye inşa ettirecek kişinin maksadı veya itikadi durumu caminin inşa edilmesi hususunda belirleyici rol oynamıştır. Gayrimüslim mabetlerinin camilere dönüştürülmesi bu mabetlere saygısızlık olarak addedilmemiş böylesi girişimler ise teşvik edilmemiştir. İslam hukuku Müslümanların gayrimüslim mabetlerine karşı nasıl bir tutum sergilemeleri gerektiğini de kişisel insiyatiflerle bırakmamıştır. Nüfusun durumuna göre bu mabetlerin kullanım durumu belirlenmiştir.

Öte yandan, mabet hükümleri konusunun fıkıh kitaplarında tek başına ele alındığını söylememiz imkânsızdır. Mabet hükümlerine fıkıh kitaplarının vasiyet ve vakıf bölümlerinde de değinildiğini görüyoruz. Namaz ibadeti ve mabet hükümleri fıkıh kitaplarında iç içe yer aldığından fıkıhçılar cami hükümlerinin bir kısmını da namaz başlığı altında değerlendirdiğini görmüştür. Buhari'nin de mescit hükümleri konusuna, namaz bölümünde değinmesi buna işaret etmektedir. Fıkıh kitaplarında cami ahkâmına yeterince değinilmiş olsa da günümüzde camilerin tekrar tüm taraflarıyla ele alınmasına mani teşkil etmediğini düşünmekteyiz. Kaldı ki Müslümanların mabetten uzak durması, mabedi ibadet maksadı ile kullanan Müslümanlarda dahi mabet hükümleri konusunda yanlış davranış ve tutumlara yol açmıştır. İnsanların mabette en fazla bir araya geldikleri Cuma hutbelerinde bazen cami hükümlerine değinilmesi yararlı bir uygulama olacağı kanaatini taşımaktayız.

Kur'an ve sünnetten sadır olan mabede saygı anlayışının günümüzde sürdürülebilmesi için bazı camilerin alt katlarında yer alan mağaza ve market gibi yerlerde dikkat edilmesi gereken hususlar vardır. Bu bağlamda oralarda satılan ürünlerin veya dinletilen müziklerin mabede olan saygı anlayışı çerçevesinde olması gerektiğini söylemek durumundayız.

Camilerin niteliğini artırma adına buralarda görev yapacak imam-hatiplerin ve müezzin-kayyımların üstün vasıflarla donanmış oldukları takdirde camiler daha çekici hale gelebilir.

Önceki asırlarda yaşayan fıkıhçılar, günümüz fıkıhçılarına cami konusunda söylenecek ve yapılacak çok şey bırakmışlardır. Zaten Kitap ve Sünnette cami hükümlerin yanında icthadi hükümlerin oldukça fazla olması bu kanaatimizi güçlendirmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdulgâkî, Muhammed Fuad, **el-Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l- Kerîm**, Dâru'l-hadîs, III. Baskı, Mısır 1411/1991.
- Abdulgani, Muhammed İlyas, **el-Mescidu'l-Eseriyyetu fi Medineti'l-Münevverati** Mektebetü'l -Mülk, Medine 1419/1999.
- Adam, Baki, **“Sinagog md”**, DİA, XXXVII, İstanbul 2009.
- Akyüz, Vecdi, **Namaz**, İz Yay., İstanbul 2006.
- Alemgiriyye, **el-Fetavâ el-Hindiyye**, Daru's-Sadr, II. Baskı, Beyrut 1310,
- Aydın, Yalçın, **Türkiye İktisat Tarihi**, Ankara, Ayyıldız mat. Ty.
- Levent, Akman, **“Kilise md.”**, DİA, XXVI, İstanbul 1992.
- Alî el-Kârî, Nureddîn Ebû'l-Hasen el-Herevî, **Fethu Bâbi'l-Înâye**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2009.
- Aydın, Mehmet, **“Kilise md.”**, DİA, XXVI, İstanbul 2002,
- Aydın, Mehmet Akif, **“Din md”**, DİA, IX, İstanbul 1994.
- _____, **İslâm- Osmanlı Aile Hukuku**, İstanbul 1985.
- Aynî, Ebû Muhammed b. Ahmed (ö.855), **Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahihi'l-Buharî**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1421/2001.
- Beşer, Faruk, **Namazı Dosdoğru Kılmak**, Nun Yay., İstanbul 2010.
- Bozkurt, Nebi, **“Namazgâh md.”**, DİA, XXXII, İstanbul 2006.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail **el-Câmi'u's-Sahîh**, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî (ö.370), **Ahkâmu'l-Kur'ân**, (Thk. Muhammed Sadık), Daru'l- İhya, Daru't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1312/1992.
- Cezîrî, Abdurrahman (ö.578). **Kitabu'l-Fıkh alâ'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, 1406/1986, el-Mektebetü't-Ticaretîyyetü'l- Kutub, Kahire, ty.
- Dalgın, Nihat, **Gündemdeki Dini Konular**, Etüt Yayınları, İstanbul 2004.
- Davutoğlu, Ahmet, **Reddu'l-Muhtar Tercemesi** Şamil Yay., İstanbul 1992.
- Dursun, Davut, **Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din**, İşaret Yay., Ankara, 1989.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî **es-Sünen**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- Ebû's-Suûd, Muhammed b. Muhammed (ö.951), **Tefsiru Ebû Suud**, Daru'l-İhya, Beyrut ty.,

- Ebû Yusuf, Yakub b. İbrahim el-Ensârî (ö. 182), **el-Harâc**, el-Matbaatu's- Selefiyye, Bulak (Kahire) 1397.
- Erdoğan, Mehmet, **Fıkıh Terimleri Sözlüğü**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.
- Eren, Cüneyt, **Fonksiyonel Açıdan İslâm'da Mescit**, Yeni Ümit Dergisi, Ekim-Kasım-Aralık 2009, Sayı: 86, Yıl:22.
- Ergin, Osman Nuri, **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, İBB Kültür işleri Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 1995.
- Ergin, Osman, **Türkiye Maarif Tarihi** İBB Yay., İstanbul 1939.
- Erzincan, Tuğba, “**Mihrab md.**”, DİA, XXX, İstanbul 2006.
- Fîrûzâbâdî, Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb (ö.769-817), **el-Kâmusu'l-Muhît**, Heyetu'l-Mısriyye lil-Kuttab, Kahire 1398/1978.
- Gazali, Muhammed bin Muhammed (ö.505), **el-Vasit fi'l-Mezhep**, Tlk., Thk., Ahmet Mahmut İbrahim, Daru'l-İslâm, Kahire 1417/1997.
- Gözübenli, Beşir, “**İmamet mad.**”, **İslâm'da İnanç İbadet Günlük Yaşam Ansiklopedisi**, Gerçek Hayat Mat., İstanbul 1996.
- Görmez, Mehmet, <http://www.diyaret.gov.tr/turkish/Diyanet-İsleri-Baskanligi-Duyuru-18668.aspx>. (24.01.2013).
- Güç, Ahmet, **Dinlerde Mabet ve İbadet**, Ensar Neşriyat, Bursa 2005.
- Halebî, İbrahim b. Muhammed (ö.956), **Mülteka'l-Ebhur**, Mektebetu Dari'l-Beyrutı Beyrut 1426/2005.
- Hamidullah, Muhammed, **El-Vesaiku's-Siyasiye**, Çev: Vecdi Akyüz, Kitabevi Dağıtım, İstanbul 1997.
- _____ **İslâm'da Devlet İdaresi**, Beyan Yayınları, İstanbul 1998.
- _____ **İslâm Peygamberi**, (Hayatı ve Eseri), Çev: Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul 1980.
- _____ **İslâm'a Giriş**, Nur Yay. Ankara 1965, II. Baskı.
- _____ **İslâm Müesseselerine Giriş**, Bir Yay. İstanbul 1980.
- Heyet, **İlmihal**, TDV Yay., Ankara 2007.
- Heyet, **Kur'an Yolu, Türkçe Meâl ve Tefsir**, DİB. Yayınları Ankara, Komisyon, (Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıç, İ. Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş), Ankara 2007.
- İbn Abdilberr, Ebû Umer Yusuf el-Kurtubî (ö.468), **et-Temhid**, Matbaatu'l-Fizale, Mağrib 1992.

- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz **Reddu'l-Muhtâr 'ale'd-Dürrü'l-Muhtâr**, Daru Alemlî'l-Kutub, Riyad 1423/2003.
- İbn Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh (ö.468-543), **Ahkâmu'l-Kur'ân**, (nşr. Muhammed Abdulkadir Ata), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003, III. Baskı.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî (ö. 852), **Fethu'l-Bârî** nşr: Abdulkadir Şeybe Ahmed, Mektebetü'l Mülk, Riyad, 1421/2001.
- İbn Hacer, eş-Şafîî, **el- İsbetü fi Temyizi's-Sabeti** Daru'l-Kutubi'l- İlmiye, Beyrut, 1853.
- İbn Hümam, Kemaluddin, **Fethu'l-Kadîr**, Mektebetü'l-Mustafa, Mısır, 1379/1970.
- İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-nebeviyye bişerhi'l-Vezîr el-Mağribî**, Thk: Süheyl Zekmâr, (ö.213/828), Daru'l-Fikr, Beyrut, 1412/1992.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr, **Ahkâmu Ehli'z-Zimme**, Dâru İbn Hazm, Beyrut (Lübnan) 1418/1997.
- _____ **Zadu'l-Mead, fi Heydi Hayri'l-Mead**, thk. Şuayb Arnavut, Abdulkadir Arnavut, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1412/1991.
- _____ **Zadu'l-Mead**, Pınar Yay., İstanbul, 1989.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâîl (ö.774), **Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm**, nşr.: Muhammed Fadl Acnâvî-Ahmed Abdalbâkî, Mektebetü Evlâdî's-Şeyh li't-Türâs, Kahire 2000.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullah (ö.514-620), **el-Muğnî**, Dâru Âlemi'l-Kütüb, thk: Abdullah ibn Abdurrahman et-Turkî, Abdulfettah Muhammed el-Halevî, , Riyad, 1417/1997.
- _____, **el-Kâfi**, (thk. Dr. Abdullah İbn Abdilmuhsin et-Türkî), Daru'l-Hicr ty. 1417/1997.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid Ebû Abdullah el-Kazvini, **es-Sünen**, nşr: Muhammed Fuâd Abdülbaki, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn, **Lisânü'l-'Arab**, Dâru Sadr, Beyrut 1994.
- İbn Muflih, Ebû İshak Burhanettin Muhammed (ö.884), **el-Mubdi' Şerhu'l-Muğni**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1418/1997.
- _____, **Kitabu'l-Furu' maahu Tashihu'l-Furu'** (Thk. Abdurrahman Abdilmuhsin et-Turki), Daru'l-Müeyyide, Müessesetu'r-Risale, II. Baskı, Beyrut 1424/2003.

- İbn Rüşd, Ebü'l Velîd Muhammed b. Ahmed, **Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid**, trc. Ahmed Meylani, Düz. Vecdi Akyüz Beyan Yay., İstanbul, 1991.
- İmam Malik, Malik b. Enes (ö.179/795), **Müdevvenetu'l-Kübra**, Beyrut, 1415/1994.
 _____ **Muvatta**, Daru'l-Kalem, Dimeşk, 1413/1991
 _____ **Muvatta**, (Neşr: M.Fuad Abdalbaki), Çağrı Yay. İstanbul 1992.
- Kârâfi, Ebû Said el- Berazi, Halef b. Ebi Kasım Muhammed, **et-Tehzib fi İhtisari'l-Müdevvene** (thk. Muhammed Emin Velid Muhammed Sâlim), Dubai 1420/1999.
- Karaman, Hayreddin, **İslâmın Işığında Günün Meseleleri**, İz Yay., İstanbul, 2000.
- Karen, Armstrong, **Holy War The Crusades and Their Impact On Today's World**, **MacMillan**, London, 1998.
- Kâsânî, Ebû Bekr b. Mes'ud (ö.587), **Bedâi'u's-Sanâi' fi Tertibi's-Şerâi'**, Matbaatu'l-Cemâliyye, Mısır 1328/1910.
 _____ **Bedâi'u's-Sanâi' fi Tertibi's-Şerâi'**, (ö.587), Daru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut1402/1986.
- Kayravanî, Abdullah b. Abdurrahman b. Zeyd (ö. 386)., **en-Nevadiru'z-Ziyadad** (Thk . Dr. Abdulfettah Muhammed el- Halevî), Daru'l-Garbi'l-İslâmî Beyrut 1999.
- Kazıcı, Ziya, **İslâm Müesseseleri**, MÜİFV Yay., V. Baskı, İstanbul,2003.
- Kenanoğlu, M.Macit, **Osmanlıda Millet Sistemi**, Klasik Yay., İstanbul 2007.
- Koçyiğit, Talat, **Hadis Usulü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.
- Komisyon, **"Mescit md.,"** Milli Eğitim Basımevi, İA, VIII, İstanbul 1971.
- Köse, Saffet, **İslâm Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti**, İz Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Kulyubî, Şihabeddin Ahmed b. Ahmed İbn Seleme (ö.1049), Şihabeddin Ahmed (ö.876), **Haşiyetu ala Minhaci't-Talibin li İmam Nevevî**, ö.676. Mektebetu Mustafa el-Babi, Mısır 1373/1956.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (ö.671), **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân**, Müessetü'r-Risaleti, Beyrut 1427/2004.
- Küçükkaşçı, Mustafa Sabri **"Müezzin md."**, DİA, XXXI, İstanbul 2006.
- Mardavî, Alauddin Ebu'l-Hasan Ali b. Süleyman (ö.817,885), **el-İnsaf**, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut 1419.

- Mâverdü, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib (ö.450), **el-Hâvi'l-Kebir**, (thk: Ali Muhammed Muavved-Adil Ahmed Abdulmevcûd), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1413/1994.
- _____ **el-Ahkâmu's-Sultaniyye**, (Thk: Ahmet Mübarek), Mektebetü Dari'bni Kuteybe, Kuveyt 1409 /1989.
- Mevsılî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, **el-İhtiyâr li-Ta'fili'l-Muhtâr**, Çağrı Yay., İstanbul 2005.
- Mülayim, Selçuk, **İslâm Sanatı** İsam Yay., İstanbul 2010.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî **el-Câmi'u's-Sahîh**, nşr: M. Fuâd Abdülbâkî, Çağrı Yayınları, İstanbul 1982.
- Necefî, Şeyh muhammed Hasan, **Cevahiru'l-Kelam fi Şerhi Şerai'l-İslâm.**, Thk. Abbas el-Kucanî Daru İhyai el- Turasi'l-Arabî, Beyrut Ty. XIV, 7. Baskı.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Ali b. Şuayb, **es-Sünen**, nşr: Muhammed Fuâd Abdülbaki, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Nevevî, Muhyiddîn Ebî Zekerıyyâ (ö.676), **el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb**, Daru'l-Fikr, Beyrut, ty.
- _____ **el- Ezkâr**, Daru'l-Minhac, Beyrut, /2011.
- _____ **Ravdatu't-Tâlibîn**, nşr: Âdil Ahmed-Ali Muhammed, Beyrut: Daru Alemi'l-Kutub, Riyad 1423/2003.
- _____ **Şerhu Sahîhi Müslim**, el-Matbaatu'l-Mısıriyye, Nevevî, Kahire, 1349/1930.
- Neysaburî ,Ebû İshak İbn Huzeyme (ö.311) **Sahihu İbn Huzeyme**, (Thk., Muhammed Mustafa el -Ata) , el- Mektebü'l-İslâm, Beyrut 1400/1980.
- Önkâl, Ahmet-Bozkurt Nebi, **“Cami md.”**, DİA, VII, İstanbul 2003.
- Öz, Mustafa **İslâm Fıkhi Ve Müctehitlerinin Farklı Görüşleri**, Abdurrahman el-Osmanî Dimeşkî, Pamuk Yay., İstanbul Ty.
- Özpınar, Ömer, **Ezanı Anlamak**, DİB Yay., Ankara 2009.
- Öztürk, Levent, **“Kilise md.”** DİA, XXVI, İstanbul 2003.
- Pedersen, Jons, **“Mescid md.”**, İA., Milli Eğitim Basımevi, VIII, İstanbul 1971,
- Râgıb, el-İsfehânî Ebü'l-Kâsım, **el-Müfredât fi Elfazi'l-Kur'ân**, (Thk. Safvan Adnan Davudi), Daru's-Şamiye, Daru'l- Kalem, Beyrut, Şam 1412/1992.
- Râzî, Fahrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer (ö.514-604), **Mefâtihu'l-Gayb**, Daru'l-Fikr, Beyrut 1401/1981.

- Sâbûnî, Muhammed Ali, **Revâiu'l-Beyân fî Tefsîri Âyâtî'l-Ahkâm mine'l- Kur'ân**, Dersaadet Kitabevi, İstanbul, ty.
- Sarı, Süleyman, İHAD., **Cami ve Mescitlerle Fıkhi İlgili Hükümler**, XIII, Konya 2009.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed Şemsuddîn, **el-Mebsût**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1989/1409.
- Şafiî, Muhammed b. İdris (ö.150), **İhtilafu Malik ve's- Şafiî, Sünnet, Hadis Amel Üzerine Tartışmalar** (Çev. İshak Emin Aktepe), İz Yay., İstanbul 2010.
- Şa'ravi, Şeyh Halil, **Tefsiru Şa'ravi**, İdaretu'l-Kutub, Kahire 1411/1971.
- Şener, Mehmet **"Cami mad."**, DİA, VII, İstanbul 1993.
- _____, **"İtikâf md."**, DİA, XXIII, İstanbul 2001.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali (ö.1173-1250), **Neylû'l-Evtâr**, Daru İbn Affan, Kahire 1426/2005.
- _____, **Fethu'l-Kadir**, Mektebetu's-Seyyid Muhammed el-Valid, Mısır 1310
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasan b. Ferkad (ö.261), **Ahkâmu'l-Evkaf**, Mektebetu's-Sekafetu'd-Diniyye, Kahire 1322.
- Şîrazî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali el-Fîrûzâbadî (ö.476), **el-Mühezzeb**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I.Baskı, Beyrut 1995/1416.
- Şirbinî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed, **Muğnî'l-Muhtâc İlâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc**, Beyrut 1418/1997.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (ö.224-310), **Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli-Âyeti'l-Ku'ân**, (thk. Mahmud Muhammed Şakir), Mektebetu İbn Teymiye, Kahire Ty. II. Baskı.
- Tahtavî, Ahmed b. Muhammed b.İsmail el -Hanefî (ö. 1231), **Muraki'l-Felah Şerhu Nuru'l -İzah Li şeyh Hasan b. Ammar b. Ali el Şurunbulali**, Matbaatü'l-Kübra Mısır 1318.
- Tirmîzî, Ebû İshâ Muhammed b. İshâ, **Sünenü't-Tirmîzî**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Tut, Faruk, **Osmanlılarda İmam- Hatiplik Müessesesi**, (Basılmamış Yüksek Lisans) Tezi, İstanbul 1991.
- Uzunpostalıcı, Mustafa, **"Cemaat mad."**, DİA, VII, İstanbul 2003.
- Vanli, Hayruddin **el- Mescidu fi'l-İslâm** Daru ilmi'l-Melayin, Beyrut 1409/1998.
- W.İvanov, **"İmam md."** İA, VIII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971,
- Yazır, Elmalılı Hamdi, **Hak Dini Kur'ân Dili**, Sadeleştirenler, İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Azim Dağıtım, İstanbul 1992.

- Yıldırım, Suat, **Kur'an-ı Hâkimin Açıklamalı Meali**, Işık Yay., İstanbul 2005.
- Yiğit Metin, **Fıkhi Ölçüler Işığında Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü** DÜAFD, IX. Cilt. Say. 2, 2009.
- Zebidî, Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif, trc. Ahmet Naim, **Sahihu Buharî Muhtasarı Tecridi Sarih Tercemesi**, DİB Yay. 8.Baskı, Ankara Ty.
- Zerkeşi, Muhammed İbn Abdullah (ö.745-794), **İ'lamu's-Sacid bi Ahkâmi'l-Mesâcid**, (thk. Ebû'l-Vefa Mustafa), Vezaratu'l-Evkaf, Kahire 1420/1999.
- Zeydan, Abdulkerim, **Ahkâmu Zimmîyyin fi Dari'l-İslâm** Muessesetu'r-Risale, Beyrut Ty.
- _____ **İslâm Hukukunda Ferd ve Devlet**, International İslâmic Federation of Student Organizations Yy., Ty.
- Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa, **el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletüh**, Dâru'l-Fikr, Dımaşk, II. baskı, 1985/1405.
- _____ **Usulu'l-fıkhi'l-İslâmî**, Daru'l-fikr, Dimeşk 1406/1986.
- _____ **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, (Trc. Komisyon), Risale Yay., İstanbul 1994.

ÖZGEÇMİŞ

1985 yılında Aksaray’da doğdu. İlkokulu Hatipağa Tolu’nda orta ve lise öğrenimini Aksaray İmam- Hatip Ortaokulu ve Lisesi’nde tamamladı. 2003 yılında başladığı Adana Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü’nden 2007 yılında mezun oldu. Elazığ Şeker İ.Ö.O’na Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak atandı. 2009-2010 Eğitim-Öğretim Güz Yarı Yılı’nda Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bölümü’nde Yüksek Lisans’a başladı. Halen Gaziantep Mehmet Erdemoğlu Ortaokulu’nda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak görevini sürdürmektedir.